

ÖNSÖZ

Bismillahirrahmanirrahim.

Her şeyimi Allah'a borçluyum. Bana doğru yolu gösteren, öğrenme yeteneğini ve imkanlarını veren odur. Yaşadığım sürece onun doğru saydığı şekilde yaşamam için bana yardım etmesini diler, ona hamd ve şükrederim.

Nurlu sözleri ve parlak uygulamalarıyla yolumuzu aydınlatan Allah'ın son elçisi Muhammed'e, onu güzel bir şekilde izleyen ailesine, arkadaşlarına ve gittiği aydınlık yoldan giden herkese dualar eder, selamlar gönderirim.

Herkes başkasının malına veya işine ihtiyaç duyar. Karşılığını ödemedi bunlardan yararlanmak zordur. Karşılığını ödeyip mal almak alış veriş olur. Bir şey verir, bir başka şey alırsınız. İş ve hizmet ise bir sözleşmeyle alınır. Mal ve hizmetlerin üretiminden tüketimine kadar geçen faaliyetler bütünü iktisatın konusuna girer. Bu işlerin düzgün yürümesi için dinin emirleri, toplumların gelenek ve görenekleri ve devletlerin kanunları vardır. İşin bu kısmı hukukun konusudur.

Müslümanlar, her konuda olduğu gibi iktisadi ve hukuki ilişkilerinde de Kur'an'a uygun bir davranış göstermek zorundadırlar. Bu, onların inançlarının gereğidir. Kur'an'ın konu ile ilgili emirlerinin bir kısmı şöyledir:

"Müminler, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin, ama karşılıklı rıza ile yapılan bir alım satımla yemek haksızlık olmaz" (Nisa 4/29)

"Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve insanların mallarının bir kısmını, bile bile günaha girerek yemek için onları yetkililere teklif etmeyin." (Bakara 2/188)

Müminler! Allah'tan korkun, faizden geriye ne kalmışsa onu bırakın. Eğer inanmış kişilerseniz (böyle yaparsınız.)

Bunu yapmadınız mı bilin ki; Allah ve Elçisi tarafından bir savaşla yüz yüze gelirsiniz. Eğer tevbe ederseniz, ana mallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız." (Bakara 2/278-279)

Bu ve benzeri emirler, müslümanları iktisadi ilişkilerde farklı bir konuma sokmuştur. Farkın en belirgin olduğu yer, alım satım ile faizli işlemler sahasıdır. İktisadın bu iki alanı öteden beri karıştırılır ve aynı şeymiş gibi gösterilmeye çalışılır. Hâlbuki faiz, borçtan elde edilen gelirdir. Borçtan gelir elde etmek başka, mal alıp satmak başkadır. *"Allah alım satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır."* (Bakara 2/275) Faizin haram olması iktisadi ilişkilerde önemli değişikliklere yol açar. Kredi sistemini ve bu sisteme göre kurulan bankaları çalışamaz hale getirir. Bu, faizsiz finans kurumlarına duyulan ihtiyacın da ana sebebidir.

İhtiyaç duyulan sermayenin faizli yoldan sağlanması insanlık tarihi kadar eski olmalıdır. Sermayenin ortaklıklar yoluyla sağlanması da öyledir. Faiz yasak olunca sermaye birikimi için ortaklık kurmaktan başka yol kalmaz. Bu, ister istemez iki ayrı iktisat sisteminin oluşmasına zemin hazırlar. Bunlardan biri kredi sistemi, diğeri de ortaklık sistemidir.

Bu çalışma, ortaklık sistemini ve bu sistemin gereği olan iktisadi ilişkileri özet olarak anlatmak için yapılmıştır. Ortaklık sisteminin doğru anlaşılabilmesi için kredi sistemine ve bu sistemin işleyişine temas etmek zorunlu olmuştur.

Elinizdeki bu kitap, tek başına yapılmış bir çalışmanın ürünü değildir. İstanbul Müftülüğünde 1978'de kurduğumuz İstanbul Müftülüğü İlmî İstişare Heyeti benim için bir okul olmuştur. Heyette Hayrettin KARAMAN, Halil GÜNENÇ, Mehmet SAVAŞ, Sabahattin ZÂİM, Nevzat YALÇINTAŞ, İbrahim Kâfi DÖNMEZ, Mehmet ERKAL, Ahmet TABAKOĞLU ve daha nice hocalar vardı. Bu çalışmalar 1983'ten itibaren İslamî İlimler Araştırma Vakfı büyesinde yapılan ilmî toplantılarla devam etti. Ali ÖZEK hocanın başkan olduğu bu vakfın, 1993 yılına kadar genel sekreteri olarak bu çalışmaları bizzat organize ettim. Bu benim çok sayıda ilim adamından istifade etmeme sebep oldu.

Kitaptaki bilgiler Süleymaniye Vakfı'nda olgunlaşmıştır. Burada 1993'ten itibaren düzenli ilmî çalışmalar yapan bir heyet vardır. Kendinden yararlandığım kişiler arasında Sabri ORMAN'ı da saymak gerekir. Bu ilim adamlarına ve burada ismini saymadığım bir çok ilim adamına içten teşekkürler ederim.

Çalışma bizden başarı Allah'tandır.

GİRİŞ

Tasarrufları, faiz ödeyerek toplayıp faizli borç verme sistemine kredi sistemi denir. Çağdaş ekonomiler bunu, fon¹ oluşturmanın temel yolu görürler. Bu işi daha çok bankalar yürütür.

Tasarruflar, ortaklık sermayesi olarak da toplanabilir. Küçük tasarrufları, bu şekilde bir araya getirip büyük sermayeler oluşturmak ve onları ticaret veya ortaklıklar yoluyla işletmek mümkündür. Buna ortaklık sistemi diyoruz. Bu işi daha çok faizsiz finans kurumları yürütür.

Finans kurumları, tasarruf sahibiyle bir mudarebe = emek-sermaye sözleşmesi yapar. Ülkemizde buna kâr/zarar ortaklığı adı verilir. Finans kurumu, topladığı tasarrufları bir tüccar sıfatıyla işletmeyi ve elde edeceği kârı, sözleşmeye göre, tasarruf sahibiyle paylaşmayı kabul ve taahhüd eder. Eğer bir zarar olursa, o sermaye ile elde edilmiş kârdan karşılanır. Kârı aşan zararlar ise tasarruf sahibinin sermayesinden gider. Bu durumda finans kurumunun zararı, yaptığı işten gelir elde edememekle sınırlı kalır.

Tasarrufların faizli borç olarak verilmesi öteden beri bilinen bir uygulamadır. Ama önceleri ancak belli büyüklükte tasarrufu olanlar faizli borç verebilirken kredi sistemi ile küçük tasarruf sahipleri de faizli borç verebilir hale gelmişlerdir. Onlar borcu bankaya verirler, banka bu küçük tasarrufları bir araya getirip büyük fonlar oluşturur ve talep edenlere kredi olarak verir.

Tasarrufları ortaklık sermayesi olarak vermek de öteden beri bilinen bir uygulamadır. Ama önceleri ancak belli büyüklükte tasarrufu olanlar ortak bulurlarken ortaklık sistemi ile küçük tasarruf sahipleri de ortak bulur hale gelmişlerdir. Finans kurumu veya gerekli donanıma sahip bir şirket, onları ortak olarak kabul edip ellerindeki tasarrufları toplar ve büyük fonlar oluşturur, sonra bu fonları bir tüccar ve sanayici gibi kullanır.

Kredi sisteminde sermayenin bir maliyeti vardır. Buna finansman maliyeti veya sermaye maliyeti denir. Üretimden pazarlamaya kadar her safhada fiyatlara eklenen finansman maliyeti fiyatları sürekli yükseltir. Sermayeye ödenen faiz, finansman maliyetinin ana sebebidir. Tasarruf sahibinin alacağı faiz bundan düşüktür. Banka, kredi verdiği kişiden mesela %15 faiz alırsa tasarruf sahibine %10 kadar verir. Böyle bir ortamda fiyat artışı en az %15 civarında olacağı için tasarruf sahibinin alacağı faiz, fiyat artışları karşısında yok olduğu gibi onun ana paradan da kaybı olur. Mesela şekerin kilosu 100 lira iken %10 faizle bankaya 1000 lira yatıran kişi, dönem sonunda bankadan 1100 lira alır ama bu esnada şeker en az 115 liraya çıkar. Bir yıl önce 1000 lirayla 10 kilo şeker alırken şimdi 1100 lirayla ancak 9.5 kilo şeker alabilir. Böylece parasının gerçek değeri yaklaşık %5 oranında azalmış olur.

Bu kayıp, parasını bir kenarda saklayanlarda daha büyük olur. Onların paraları artmadığı için ellerindeki bin lira ile şimdi 8.5 kilo kadar şeker alabilirler. Onların kaybı %15 civarındadır. Çünkü %15 faizle kredi alan kişi, bu krediyle ürettiği mal ve hizmet için %15 finansman maliyeti koyarsa aynı oranda bir finansman maliyetini de kendi öz sermayesi ile ürettiği mal ve hizmetler için koyar. Kredi sisteminin etkili olduğu ekonomilerde hiç kredi kullanmayanlar bile ürettikleri mal ve hizmetlere finansman maliyeti

1- Fon (fonds), Fransızca bir kelimedir; büyükçe para, sermaye ve belli bir iş için gerektiğe ödenmek üzere ayrılıp işletilen para anlamlarına gelir. (Tahsin SARAÇ, Fransızca Türkçe Büyük Sözlük, Ankara 1976, c.I s. 575.)

koyarlar. Böylece fiyatlar sürekli artarken dar ve sabit gelirlielerin serveti hızlı bir biçimde erir. Kredi sisteminin etkin olduğu yerlerde bu sistem, halkın servetinin zenginlere akmasına yol açar.

Ortaklık sisteminde sermayeye ödenmesi gereken bir bedel yoktur. Onun için bu sistemde finansman maliyeti veya sermaye maliyeti diye bir şey olmaz. Bu sistemde fiyatların artması veya azalması kendi tabii seyri içinde olur. Sermaye sahipleri, yapılan ticari veya sınai faaliyetin kârından pay alacakları için ortaklarıyla birlikte büyür veya küçülürler. Çünkü kâr gibi zarar da ortaklar arasında pay edilir.

Toplumda girişimcilerin sayısı azdır. Kredi sisteminde riskin büyük olması sebebiyle kredi alabilecek girişimcilerin sayısı daha da azalır. Herkes böyle büyük bir riski göze alamaz; alsa dahi alacağı krediye teminat gösteremez. Böylece bütün bir toplumun tasarrufları kredi sistemi yoluyla küçük bir grubun eline geçer.

Kredi sistemi, tasarruf sahiplerini etkisiz hale getirir. Onların ne olup bittiği ile ilgilenmeleri gerekmez. Zaten güçsüz olan bu insanlar, belli bir süre paralarıyla da ilgiyi kesince donuklaşırlar. Bunların yapacağı şey gidip bir iş yerinde çalışmaktır. Alacakları ücret veya maaş belli olduğu için iş yerinin gidişatı da onları ilgilendirmez. Onlar ücretlerini alır ve kendi işlerine bakarlar. Bunlar daha çok işçi ve memur sınıfını oluştururlar. Ellerindeki tasarruflar zamanla eriyip yok olur. Aldıkları ücret veya maaşlar da geçimlerine yetmemeye başlar. Giderek, geçim için borçlanmak zorunda kalırlar. Büyük kitleyi oluşturan bu insanlar kendi içine kapalı ve geçim derdi ile boğuşan kişiler haline gelirler. Kendilerini sıkı sıkıya tutan bu gelişmelere de içten içe tepki duyarlar. Gün geçtikçe tepkileri artar. Sonunda mutsuz ve umutsuz geniş halk kitleleri ortaya çıkar.

Diğer taraftan zenginler, sürekli artan servetleriyle tatmin olamamaya başlar, ülkenin sosyal ve politik hayatını da yönlendirme gayretine girerler. Bütün dengeler bozulur.

Ortaklık sisteminde de büyük zenginler olabilir. Ancak tasarruf sahipleri, ortaklarıyla birlikte büyüdüğü veya küçüldüğü için ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelere karşı duyarlı olurlar. Böylece kimsenin kimseye yük olmadığı ve haksızlık edemediği, herkesin kendi gayretiyle işin bir ucundan tutma zorunluluğu hissettiği serbest iş ortamı doğar.

Kredi sistemi sermayeyi sahibinden bağımsızlaştırır. Ortaklık sisteminde sermayenin sahibiyle bağlantısı mecburen devam eder. Çünkü bu sistemde kişi, parasının akibetini düşünmek ve ekonominin gidişatını takibetmek zorunda kalır. Ortak olmanın verdiği sorumluluk onu, daha dikkatli ve etkili bir hale getirir. Çünkü o, ortak olacağı kişileri tanımaya ve ne olup bittiği ile ilgilenmeye ihtiyaç duyar. Yoksa kâr beklerken zarar edebilir. Bu süreç içinde piyasayı öğrenir ve iş adamlığı yeteneği kazanır.

Ortaklık sisteminde ekonomik ve sosyal gerginlikler azalır, verimlilik artar. İş sahipleri toplumun güvenini kazanmak için özel bir gayret göstermek zorunda kalırlar. Böylece bir huzur ve güven ortamı doğar. Sistem, mantığına göre işlerse çağdaş toplumlarda rastlanan işçi işveren sürtüşmesi de olmaz.

"Allah alım satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır." (Bakara 2/275) Faiz yasağı kredi sistemini işlemez hale getirir. Bu sebeple müslümanlar ortaklık sistemini geliştirme zorunluluğu içinde olurlar. Kitapta ortaklık sistemi ile ilgili önemli başlıklar vardır.

Bir çok kimse, alım satım ile faiz arasındaki farkı görmek istemez. Bunlar ikisi arasındaki farklara değil, benzerliklere bakarlar. Farklara bakınca ikisinin ayrı şeyler olduğu açıkça ortaya çıkar. Bu husus ayrı bir bölümde incelenmiştir.

Faiz, Kur'an-ı Kerim'in en ağır yasaklarından. Faizi yasaklayan hadisler ve fakihlerin bunlarla ilgili icthadları vardır. Neyin Allah'ın emri, neyin Peygamberin açıklaması, neyin de fakihlerin icthadı olduğunu bilmek gerekir. Bu çalışmada bunlar ayrı ayrı işlenmiştir.

Temel fıkıh kitapları, paranın altından ve gümüşten basıldığı devirlerde yazılmıştır. O paralar dünyanın her yerinde değerliydi ama kağıt para ancak, siyasi otoritenin kararı ve insanların kabulü ile bir değer kazanır. Bunun milli sınırlar dışında para olarak kabul edilebilmesi, uluslararası ilişkilere, o parayı çıkaran devletin itibarına ve insanların bunu kabul etmelerine bağlıdır.

Borç öderken alınan değerle verilen değer arasındaki denklik, şimdiye kadar üç ölçü birimi ile hesabedilirdi. Bunlar tartı (vezn), ölçek (keyl) ve sayı (adediyat-ı mütekâribe) idi. 100 gr. altın borcu olan, aynı ayarda 100 gr. ödeyinceden borçtan kurtulurdu. Buğday borçlanan borcunu ölçek ile, yumurta borçlanan da sayı ile öderdi.

İnsanlar, üzerindeki rakama aldanarak kağıt parayı adedî (sayısal) mallardan saymaktadırlar. Ama o, böyle değildir. Adedî mallar, yumurta, ceviz ve belli standarttaki fabrikasyon mallar gibi birimleri arasında önemli değer farkı olmayan mallardır. Onlardan her biri gerçek maldır ama kağıt para öyle değildir.

Kağıt para adedî mal olsaydı, boyutları aynı olan 1 ABD doları ile 100 ABD dolarının aynı değerde olması gerekirdi. Çünkü iki yumurtadan birine yazılan 100 rakamı, onu diğerinden değerli kılmaz. 100 TL. ile 100 doların aynı değerde olmaması da onların maddesi ve yapısıyla ilgili değildir. Bu sebeple kağıt para adedi mal değil, satın alma gücüne göre işlem gören bir maldır. Bugün bütün dünyada kağıt para, altın ve gümüş paralar gibi adedi mal sayılmaktadır. Bu da para ile yapılan işlemlerde büyük haksızlıkların doğmasına sebep olmaktadır. Bütün hukuk metinleri değiştirilmeli; kağıt paranın, üzerinde yazılı rakama göre değil, temsil ettiği satın alma gücüne göre işlem göreceği hükme bağlanmalıdır. O zaman, bu yolla yapılan haksızlıklar büyük ölçüde önlenmiş olur.

Faizsiz finansman, ortaklık sisteminin en önemli kuralıdır. Sermaye birikimi ortaklık yoluyla sağlanır. Finans kurumu, emek-sermaye ortaklığı (mudarebe) ile küçük tasarrufları toplayıp ticaret ve sanayide kullanarak elde ettiği gerçek kârı, tasarruf sahibiyle paylaşır. Bankacılık hizmetleri de faizsiz olarak yapılır. Faizsiz finans kurumları bu konuda belli bir başarı göstermişler ama beklenen düzeye ulaşamamışlardır. Kitapta bankacılık hizmetlerine ve finans kurumlarının çalışma sistemine de yer verilmiştir.

Günümüzde, tahvil, hazine bonusu ve şirketlerin hisse senetlerinin alınıp satıldığı borsalar kurulmuştur. Gerek borsada satılan menkul kıymetler ve gerekse buralara menkul kıymet arzeden kuruluşlar ayrı bir inceleme konusudur. Bu sebeple kitabın son bölümü menkul kıymetler borsasına ayrılmıştır.

Burada sahasında ilk sayılacak bölümler vardır. En önemlisi faizin farklı bir yaklaşımla ele alındığı bölümlerdir. Bu bölümlerde altın, gümüş, arpa, buğday, hurma ve tuz satışını düzenleyen hadislerin, faizi yasaklayan ayetlere ilave bir hüküm getirmediği, aksine alım satım adı altında faizli işlem yapılmasını engellediği ortaya çıkarılmıştır. Halbuki, bugüne kadar hadislerin farklı bir sahayı düzenlediği varsayılmış, fakihlerin büyük çoğunluğu sistemlerini bu farklı saha üzerine kurmuş ve faizi anlaşılamaz, içinden çıkılmaz bir hale getirmişlerdir. Bu yeni yaklaşım, konuya farklı bir boyut kazandırmıştır. Faizi belli bir esasa oturtmak için bu boyut çok önemlidir. Yapılacak tenkid ve tavsiyeler, bu yöndeki çalışmalarımıza ışık tutacaktır .

BİRİNCİ BÖLÜM ALIM SATIM VE FAİZ

Mallar ya alim satım, ya da ödünç şeklinde değiştirilir. Değiştirilen iki malın birbirinden az çok farkı varsa alim satım olur. Para verip ekmek almak öyledir. Onun peşini de olur, vadelisi de. Aralarında fark bulunmayan mallar ancak vadeli olarak değiştirilebilir. Bir kile buğday verip daha sonra aynı özellikleri taşıyan bir kile buğday almak böyledir. Buna ödünç denir. Alim satımdan gelir sağlanabilir. 75 liraya alınan ekmek 100 liraya satılırsa 25 lira kâr edilmiş olur. Ödünçün peşini olmaz. Hiç kimse, karşılığını hemen ödemek üzere ödünç almaz. Ödünçte ne verilmişse geriye onun dengi alınır. Fazla bir şey şart koşturmak faiz olur. Ödünç dışındaki borçlarda da durum aynıdır. Ona dua ve selam olsun, Allah'ın Elçisi, "*Faiz yalnızca borçta olur.*"² demiştir. Dolayısıyla borçtan gelir sağlamaya yönelik her işlem, faizli işlemdir.

İslam öncesi Araplara Cahiliye Arapları denir. Onlar borç verdikleri zaman ana mala dokunmadan, her ay belli bir gelir sağlamak şartıyla verirlerdi. Vadesi dolunca alacaklarını isterler, eğer borçlu ödeyemezse, yeni bir faiz tesbit ederek vadeyi uzatırlardı³. Mesela her ay için bir altın almak üzere bir yıl vade ile 100 altın ödünç vermişlerse, vade sonunda borçludan 112 altın alırlardı. Eğer borç ödenmezse, yeni bir faiz tespit ederek vadeyi uzatırlardı.

Borç, vadeli satıştan doğmuşsa, ödeme zamanı gelince borçluya, "Borcunu ödeyecek misin, yoksa artıracak mısın?" diye sorarlar, borçlu ödeme yaparsa yapar, yoksa borca ilave yapıp vadeyi uzatırlardı⁴. Borçtan gelir elde etme ayrı, mal alım satımı ayrıdır. Bakara Suresi'nin 275. ayetinde buna vurgu yapılmakta, "*Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir.*" diyenlerin, şeytanın aklını çeldiği kimse gibi davrandığı bildirilmektedir. Alım satım ile faizli işlemi aynı saymak, gerçekten tam bir yanıltma olur.

Ayet-i kerimeye göre faize karşı çıkanlar şöyle demiş olurlar: "Faizli işlem, başka değil alım satımın mislidir." yani tıpkısıdır. Çünkü onlar, alım satımla faizli işlem arasında benzetme yapmamış, ikisini aynı saymışlardır. Bugünkü değeri 100 lira olan bir malı bir ay vadeli 110 liraya satmak ile bugün 100 lira verip bir ay sonra 110 lira almak arasında benzerlik vardır. Nitekim şarap üzüm şirasına benzer, ikisi de üzüm suyundandır. Ama "şıra tıpkı şarap gibidir", denemeyeceği gibi "alış veriş tıpkı faizli işlem gibidir" de denemez. Çünkü bir ay sonra 110 lira almak üzere birine 100 lira vermek bir satış değil, faizli ödünç işlemidir. Verilen 100 liranın yerine 100 lira, fazla olarak da 10 lira alınır. Bugünkü değeri 100 lira olan bir malı bir ay vadeli 110 liraya vermek ise bir satıştır. Bir ay sonra verilen o mal ve ayrıca 10 lira alınmaz,

² - Dârimî, Büyü, 42 (%oo«T—»«T-%oo«`).

³ - Fahrü'r-râzi, Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdillâh M. b. Ömer b. Hüseyin (v. 606/1209) et-Tefsirü'l-Kebîr, VII, Mısır, 1357/1938, sh.91.

⁴ - İbn Rüşd, (v. 520/1126) Mukaddimât (el-Müdevvenetü'l-Kübrâ ile birlikte), III, sh.18, Matbaa-i Hayriyye, 1324; İbnü'l-Arabî, Ahkâmü'l-Kur'an, Darü İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1957, c.I, s. 241. İbnü'l-Arabî burada veresiye alış veriştikten dolayı tahakkuk eden alacağı söz konusu etmektedir. Yukarıya bu yazılmıştır.

sadece 110 lira alınır. Çünkü 110 liranın tamamı, o malın bedelidir. Bu konu, Vade Farkı ve Faiz başlığı altında, daha geniş işlenmiştir.

I- AYET VE HADİSLERDE FAİZ YASAĞI

Burada âyet, Allah Teâlâ'nın Kur'an'da yer alan sözü anlamındadır. Kur'an'ın tamamı Allah'ın sözlerinden oluşur.

Hadis deyince öncelikle Allah'ın Elçisi'nin sözleri, davranışları (fiil) ve onayları (takrir) anlaşılır. Burada onun, faizle ilgili açıklamalarına yer verilecektir. Bu açıklamalar müslümanlar için önemlidir. Çünkü bir ayet şöyledir:

"(Ey Elçi!) Sana bu Kur'an'ı indirdik ki, kendilerine ne indirildiğini insanlara açıklayasın. Belki düşünürler."
(Nahl 16/44)

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde faiz yerine riba kelimesi geçer. Riba'nın sözlük anlamı artma ve çoğalmadır⁵. Terim olarak borçtan elde edilen gelir veya bu geliri elde etmek için yapılan işlem anlamına gelir. Faiz, kesin olarak yasaklanmıştır. Bu konuda Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Faiz yiyenler, şeytanın içine sokulup aklını çeldiği⁶ kimsenin davranışından farklı bir davranış göstermezler. Bu onların, "Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir" demeleri sebebiyledir. Allah alım-satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır. Her kime, Rabbinden bir öğüt ulaşır da faize son verirse geçmişte olan kendinindir; artık onun işi Allah'a aittir. Kim de devam ederse, işte onlar cehennemliktir. Onlar orada temelli kalacaklardır.

Allah faizi eksiltir, sadakaları bereketlendirir. Allah, nankörlük edip duran günahkarların tamamını sevmez.

5. ††††—»«†††İ—»È††—Ö»Öİ Bkz., İbn Manzûr, Lisan'ul-Arab, Dar Sâdir, Beyrut.c. XIV, s. 304 vd.

6- Ayette geçen, I E»»A†«%o`I«E† ifadesi, genellikle "şeytanın çarpıp delirttiği" şeklinde tercüme edilir. Bu tercümede «%o», mecaz olarak "delilik" anlamına alınır (E†,,EI†«%oA`†) Sanki cin çarpmış da kişiyi deli etmiştir. (Rağıb el-İsfahânî, el-Müfrdât «%o maddesi) Bize göre bu tercüme Kur'an'a uymamaktadır. Çünkü Kur'an'ın hiç bir yerinde cin çarpmasından bahsedilmez.

I E»»A†«%o ifadesi Arapça I`»œA†»(aklını çelerek onu bozuyor, anlamına da gelir. (Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, Tâc'l-arûs, E»» maddesi) «%o aklı ve organı bozma demektir: E»»oA†—«†!`œ†Y, (Lisan'ul-Arab «%o maddesi)

«%o dokunma anlamına gelir. Ama biriyle sarmaş dolaş olma anlamını da içerdiği için Kur'an'da cinsel ilişki yerine de kullanılmıştır. "... onlara dokunmadan (yani cinsel ilişkiye girmeden) boşamışsanız..." (Bakara 2/237)

Kur'an'da A` kelimesi, şeytanın insanın içine sokulması anlamına da kullanılmıştır. İlgili ayet şöyledir: "Korunan kimseler, içlerine şeytandan bir kuruntu düşünce zihinlerini toparlar ve hemen gerçeği görürler. Onlar kendileriyle kardeş olanları da azgınlığa sürükler sonra da yakalarını bırakmazlar." (Araf 7/201-202) .

Biz burada «%o kelimesi şeytanın sokulması, E»»y kelimesini de "kişinin aklını çelmesi" anlamında kullanılmıştır. Bu tercüme hem Arap lügatına, hem de Kur'an'a daha uygundur. Alım satımla faizi aynı göremenin bir şeytan yanıltması olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir.

Kimler de inanmış, iyi işler yapmış, namazı kılmış, zekatı vermiş olurlarsa onların Rableri katında ücretleri vardır. Üstlerinde ne bir korku olur, ne de üzüntü çekerler.

Müminler! Allah'tan korkun, faizden geriye ne kalmışsa onu bırakın. Eğer inanmış kişilerseniz (böyle yaparsınız.)

Bunu yapmadınız mı bilin ki; Allah ve Elçisi tarafından bir savaşla yüz yüze gelirsiniz. Eğer tevbe ederseniz, ana mallarınız sizindir. Ne haksızlık edersiniz ne de haksızlığa uğrarsınız." (Bakara 2/275-279)

Demek ki, 100 gr. altını %1 faizle borç veren kişi, borçlusundan sadece bu 100 gr.'ı alabilir, kalan 1 gramı alamaz. Çünkü o 1 gr. faizdir.

Borçlu darlık içinde ise ona süre tanınır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Borçlu darlık içinde ise genişliğe çıkıncaya kadar beklenir. Ama bağıştta bulunmanız sizin için daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz." (Bakara 2/280)

Hz. Muhammed, ona dua ve selâm olsun, faizle ilgili olarak şunları söylemiştir:

-E A«†«%o—»«†-%o«†» «Faiz yalnızca borçta olur.⁷»

Faiz (geliri) çok da olsa sonu darlığa döner⁸.

Bir toplumda faiz ve zina ortaya çıkarsa onlar Allah'ın cezasını hak etmiş olurlar⁹.

"Bir toplumda faiz ortaya çıkınca kıtlığa yakalanırlar. Bir toplumda rüşvet ortaya çıkınca da korkuya kapılırlar¹⁰."

A- Faizli İşlemler

Borçtan gelir elde etmeye yönelik her işlem faizli işlemdir. Borç, ya ödünçten ya mal veya hizmet akdinden ya da tazminattan doğar. Ödünçte ne verilmişse o alınır. Daha sonra 101 altın almak üzere 100 altın vermek faizli işlem olduğu gibi, borç ödeninceye kadar evinde oturmak veya tarlasının gelirinden yararlanmak üzere 100 altın vermek de faizli işlemidir.

Borcun vadesini uzatmaya karşılık alınan her türlü gelir de faiz olur.

Faiz yasaklanınca insanlar, görünüşte meşru olan bir yolu kullanarak faizcilik yapmak isteyebilirler. Alım satım, faizin üstünü örtmenin en uygun yolu olabilir. Hz. Peygamber, koyduğu yasaklarla bu yolu tümüyle kapamıştır.

B- Alım Satım Görüntüsü Altında Faiz

Hz. Muhammed, ona dua ve selâm olsun, altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzun bazı satış şekillerini faizli işlem sayarak yasaklamıştır. Bu yasaklar, ödünçü satış gibi gösterip faiz yasağını aşmaya engel olmaktadır.

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a.) Allah'ın Elçisi'nin, ona dua ve selam olsun, şöyle dediğini bildirmiştir:

"Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma ve tuza karşılık tuz misli misline ve peşin olur. Kim artırır ya da fazlasını isterse faize girmiş olur. Bu konuda alan da veren de birdir¹¹."

⁷- Dârimî, Büyü, 42 (%o«†—»«†-%o«† »).

⁸-Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.I, s. 395.

⁹-Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.I, s. 402.

¹⁰-Ahmed b. Hanbel, Müsned, c.IV, s. 205.

¹¹- Müslim, Müsâkât, 82 (1584).

Aynı anlamı taşıyan başka hadisler de vardır. Bunları faizli ödünç kapsamında değil de alım satım kapsamında değerlendirenlerin ilk tepkisi şu olur: İnsanlar, altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday... alma ihtiyacını neden duysunlar? O mallar kendilerinde varsa, onları neden misliyle değiştirsinler? Kimsenin yapmayacağı bir işlem, niçin faize sebep olsun? Ama hadis, faizli ödünç kapsamında değerlendirilirse bu tepkiler olmaz. Çünkü o altı mal, en çok ödünç verilen mallardandır. Faizli ödünç, alım satım şeklinde de verilebilir. 11 altın almak üzere 10 altın ödünç verme yerine 10 altını, vadeli 11 altına karşılık satmak da mümkündür. Bunlardan birine faizli işlem, diğerine satış denirse alım satımla faiz karıştırılmış olur. Nitekim "*Alım satım tıpkı faizli işlem gibidir*" diyenler bu karıştırmayı yaparak şöyle söylerlerdi:

"Bir malı 10'a alıp 11'e satmak helâlsa, 10 altını 11 altına satmak da helâl olmalıdır. Bu iki işlem arasında mantıki bir fark yoktur¹²."

Alım satımda bedeller az çok farklı olur. Bu fark sebebiyle bir kişi, diğerinin elinde olana sahip olma ihtiyacı duyar. Ama borçlar dengi ile ödenir.

Alım satım esasen peşin yapılır ama ödünçün peşini olmaz. Alım satım şekli verilmiş ödünçün de peşini olmaz. Hiç kimse 10 adet Reşat altınına karşılık 10 adet Reşat altınını peşin olarak vermez. Çünkü bu, onun ihtiyacını karşılamaz. Onun ihtiyacı, 10 adet Reşat altınını belli bir süre kullanmaktır.

Alım satım helâl, faizli işlem haram olunca faizli ödünce alım satım görüntüsü vermenin bir kafa karışıklığı meydana getireceği kesindir. İşte o altı madde ile ilgili yasaklar bu karışıklığı önlemektedir. Allah'ın Elçisi, ona dua ve selam olsun, şöyle demiştir:

"*Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme, bir sa'ı iki sa'a satmayınız. Çünkü faize girmenizden korkuyorum*¹³."

"*Faize girmenizden korkuyorum*" ifadesi önemlidir. Çünkü altın verip altın bilezik almak gerçek bir alış veriştir. Buğday ununa ihtiyacı olanın onu buğday vererek alması, deniz tuzuna ihtiyacı olanın da onu kaya tuzu vererek alması gerçek bir alış veriştir. Fakat o altı mal, en çok ödünç verilen mallardan olduğu için bunların değişiminde yeterli tedbir alınmazsa alım satım adı altında faizli ödünç işlemine engel olunamaz. Hadisler, ona açılan yolları tümüyle kapamıştır. Şimdi kapanan faiz kapılarını tek tek görmeye çalışalım.

1- Altı malı kendi cinsiyle peşin değişme

Hadis, altın, gümüş, buğday, arpa, tuz ve hurmayı kendi cinsiyle değiştirirken değişimin peşin olmasını şart koşmuştur. Ödünç verilebilen bu malları kendi cinsiyle peşin değiştirme şartı, faize açılacak bir kapıyı kapamıştır.

Buna göre altın bileziğe ihtiyacı olan onu altınla, gümüş kemere ihtiyacı olan da onu gümüşle alacaksa bedellerin elden ele peşin değiştirilmesi gerekir. Bu yasak 10 altını, vadeli 11 altına satmayı, faizli işlem kapsamına sokmuştur. Bu çok önemlidir; çünkü o, satış sayılırsa, o zaman faizli ödünçler satış şeklinde verilmeye başlanır. 100 lira, vadeli 110 liraya karşılık satılır ve faiz yerine bir ticari işlem yapılmış olurdu.

2- Altı malı kendi cinsiyle eşit miktarlarda değişme

¹² - Fahrüddin er-Razî, a.g.e. c.VII, s.98.

¹³ - Ahmed b. Hanbel,Müsned c. II, s. 109.

Hadiste, altı malı kendi cinsiyle değiştirirken miktarların eşit olması şart koşulmuştur. Buna göre 10 adet Reşat altını verip peşin 11 adet Reşat altını almak da faizli işlem olur. Allah'ın Elçisi, "Faiz sadece borçta olur"¹⁴ dediğine göre, bu yasağın borçla ilgili olması gerekir. Biraz düşünülünce bu ilgi kurulabilir.

Faizcinin asıl isteği, verdiği 10 altına karşılık 11 altın alacaklı duruma gelmektir. Bu işlemi meşru yoldan yapabilirse onu borca çevirmek zor olmaz. Meselâ önce 11 altın ödünç verir, bunun için gerekli teminatları alır, sonra bir başka 10 altını verip borçludaki 11 altını satın alır. Bu iki işlem sonunda o, 10 altın vermiş, 11 altın alacaklı duruma geçmiş olur. İstenmeyen bir durumun doğmaması için bu işlem ya evrak üzerinde yapılır, ya da faizcinin güvendiği bir kişi, borçluya vekil olup işlemleri yürütürdü. Bunun kurumları da oluşurdu. Ama bu malların kendi cinsleriyle değiştirilmesi halinde bedellerin eşit miktarlarda olması şartı bu kapıyı kapamıştır.

Nitekim eskiden, ödünç işlemlerinde alacaklıya yasal bir menfaat sağlamak için muamele-i şer'iyye adı verilen göstermelik bir satış yapılırdı. Mesela ödünç alacak taraf bir malını, ödünç verecek kişinin önüne koyar ve "Bunu sana 10 altına sattım." der, o da onu satın ve teslim alır ve parayı öderdi. Sonra ona; "Bu malı, bedelini bir yıl sonra ödemem şartıyla bana 11 altına sat." der, o da satardı. Böylece o, alım satım görüntüsü altında, 10 altına karşılık bir yıl vadeli 11 altın borçlanmış olurdu. Bunun bir çok usulü vardı. Eski İstanbul Müftüsü Selahattin KAYA¹⁵'nin anlattığına göre Osmanlı döneminde kurulan bankalardan Emniyet Sandığı'nda bir cep saati varmış. Kredi alanların ödeyecekleri faizi yasallaştırmak için her gün defalarca satılır, Sandığı'a hibe edilmiş. Eğer yukarıdaki yasak olmasaydı bu defa cep saati yerine bankada bir görevli bulundurulur, bu görevli kredi alacak kişi adına daha önce belirtilen işlemleri tamamlayıp onu 11 altın borçlandırdıktan sonra 10 altın verirdi.

Eğer ilgili hadisler, daha önce böyle yorumlansaydı muamele-i şer'iyyeye geçit verilemezdi. Biraz sonra yapılan yanlış yorumlardan bahsedilecektir.

3- Ödünç verilebilen yakın cinsleri peşin değişme

Allah'ın Elçisi, ona dua ve selâm olsun, şöyle demiştir:

"Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma ve tuza karşılık tuz misli misline, dengi dengine ve peşin olur. Bu cinsler değişik olursa peşin olması şartıyla istediğiniz gibi satabilirsiniz"¹⁶.

İlgili hadislerde, farklı cins olarak, aynı türden olan altın ile gümüş ve buğday ile arpa sayılmış, farklı türlerden olan hurma ile tuza yer verilmemiştir. Allah'ın Elçisi, ona dua ve selâm olsun, şöyle demiştir:

"Gümüşe karşılık altın elden ele satıldığında gümüşün fazla olmasında bir zarar yoktur, fakat veresiyesi olmaz. Arpaya karşılık buğday elden ele satıldığında arpanın fazla olmasında bir zarar yoktur, fakat veresiyesi olmaz"¹⁷.

Altın ile gümüş ve buğday ile arpa birbirlerinin yerine konabilirler. Bunların fiyatları arasında uzun süre büyük değişiklik göstermeyen oranlar bulunur. Bu malların birbiri ile değişiminde peşinlik şartının olması, faize açılacak bir kapıyı daha kapamıştır. Meselâ 1 dinar 10 dirhem değerinde olursa, 1000 dirhem 100 dinar değerinde olur. Bunları veresiye değiştirmek yasak olmazsa, faizci elindeki 1000 dirhemi bir

¹⁴ - Müslim, Müsâkât, 102 (1596); Nesâî, Büyü, 50 (»IY†«%o÷...†»«%o-A»†İ

¹⁵ - Selahattin KAYA, 1978'den 1999 yılına kadar, İstanbul Müftüsü olarak görev yapmıştır.

¹⁶ - Müslim, Müsâkât, 81(1583).

¹⁷ - Ebû Davud, »IEY†E«%, 12; hadis no 3349.

yıl sonra ödenecek 120 dinara karşılık satıp alım satım perdesi altında %20 faizli ödünç işlemi yapabilir. Aynı şey arpa ve buğday için de olabilir. İki kile buğday, üç kile arpa değerinde ise bir sene sonra ödenecek 400 kile arpaya karşılık 200 kile buğday verilir ve alım satım yolu kullanılarak faizli ödünç işlemi yapılabilir. İşte hadisler bunu satış değil, faizli işlem saydığı için bu kapı da kapanmıştır. Buna göre Türk lirası verip karşılığında vadeli döviz alınamaz. Meselâ 1000 Amerikan dolarının bugünkü değeri kadar Türk lirası verip bir yıl sonra ödemek üzere 1200 Amerikan doları alınamaz. Çünkü bunlar birbirlerinin yerine geçebilen şeylerdir. Yukarıdaki hadislerden bunun faiz olacağını anlamak zor değildir.

4- Farklı paraları günün fiyatı (günlük kur) üzerinden değişme

Abdullah b. Ömer dedi ki; Beqî'de deve satardım. Dinara karşılık satar yerine dirhem alırdım, dirheme karşılık satar yerine dinar alırdım. Allah'ın Elçisi'ne geldim, Hafsa'nın evindeydi; "Ey Allah'ın Elçisi, müsaadenle bir şey sormak istiyorum; ben Beqî'de deve satıyorum; dinara karşılık satıp yerine dirhem alıyorum. Dirheme karşılık satıp yerine dinar alıyorum. Ona karşılık onu alıyor, bunu karşılık bunu veriyorum." dedim. Ona dua ve selâm olsun, dedi ki:

"Günün fiyatıyla almanda bir sakınca yoktur; yeterki, aranızda bir şey bırakarak ayrılmayın¹⁸."

Buna göre altın ile gümüşü değişirken o günün fiyatıyla değişmek gerekir. Eğer böyle olmasaydı faiz yasağı yine delinebilirdi. Meselâ 1 dinar, 10 dirhem değerinde iken faizci önce 11 dinar ödünç verir, gerekli teminatları alır, sonra da elindeki 100 dirhemi, borçludaki 11 dinara karşılık satardı. Bu iki işlem sonunda o, alım satım görüntüsü altında %10 faizli ödünç vermiş olurdu. Bunun yasal kurumları da oluşturulabilirdi. Ama bedelleri günün fiyatı ile değiştirme şartı bu kapıyı kapamıştır. Böylece hadisler, alım satım adı altında faizli ödünce açılan tüm kapıları kapamış olmaktadır.

C- Hadislerle Doğan Sıkıntılar

Hadisler, alım satım görüntüsü altında faizli ödünce açılacak kapıları kaparken bazı sıkıntıların doğmasına da sebep olmuştur. Örnek olarak kuyumcular, hurda veya has altın verip altın bilezik alma işini ancak bedellerin aynı ağırlıkta ve peşin olması şartıyla yapabilirler. Bunu kimse yapamayacağından bir sıkıntı doğacaktır. Ama bilezikler bir başka değerle, mesela kağıt para ile alınabileceği için işlerini yürütebileceklerdir.

Hadislerle konan yasaklar bazı sıkıntılar doğurmakla beraber faiz kapısını sıkı sıkıya kapama gibi önemli bir menfaati de sağlamış olmaktadır. Sağlanan menfaat, verilen sıkıntıdan fazladır. Böyle bir durum, konan yasağın gerekçesi olmaya layıktır. Nitekim bir ayette içki ve kumarın yasaklanma gerekçesi şöyle anlatılır:

"Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar, de ki; ikisinde de büyük günah ve insanlar için yararları vardır. Ama bunların günahı yararlarından büyüktür." (Bakara 2/219)

Bu durum şu kaide ile ifade edilir: "Def-i mefâsid celb-i menâfi'den evlâdır¹⁹." Yani zararlı şeyleri gidermek faydalı şeyleri elde etmeye tercih edilir.

II- HADİSLERLE İLGİLİ YANLIŞ YORUMLAR

¹⁸- Ebû Davud, »IEY†E«%, 14; hadis no 3354; Nesâî, Büyü, 50
(»IY†«%÷...†»«%—A»†)

¹⁹- Mecelle-i ahkâm-ı adliyye 30. madde.

Allah, alım-satımı helâl, faizli işlemi haram kıldığı²⁰ halde meşhur dört mezhep, faiz sistemlerini alım satım üzerine kurmuşlardır. Bu durum, altı madde ile ilgili hadisleri yanlış yorumlamalarından kaynaklanmıştır.

Faizli işlemler; altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzun bazı alım satım şekilleri ile sınırlandırılmayacağından onlar, ilgili hadislerden faizli işleme sebep olabilecek özellikler (faiz illetleri) çıkararak faizin kapsamını kıyas yoluyla genişletmişlerdir.

Hanefiler iki şeyi faiz illeti saymışlardır. Bunlar kadr ve cinstir. Kadr, ölçek ve tartıyı içerir. Cins ise iki aynı cins malın değişimi anlamına gelir. Cins, hadislerdeki “*Altına karşılık altın, buğdaya karşılık buğday....*” sözünden, kadr ise “*misli misline*” sözünden çıkarılmıştır. Kadri, tartı (vezin) ve ölçek (keyl) diye belirlemeleri, ilgili hadislerde yalnızca bu iki ölçü biriminin geçmesi sebebiyledir.

Hadislerde şu ifade de yer alır: “*Bu cinsler değişik olursa peşin olması şartıyla istediğiniz gibi satabilirsiniz*”²¹. Bundan da cinsleri aynı olup ölçü birimleri farklı olan veya ölçek yahut tartı ile işlem gördüğü halde cinsleri farklı olan iki malın değişiminin peşin olması gerektiğini anlamışlardır.

Buna göre hurda demire karşılık çubuk demir alınırsa her iki demirin aynı ağırlıkta olması ve değişimin peşin olması gerekir, yoksa faizli işlem olur. Çünkü bunlar, tartı ile satılan aynı cins mallardır. Demire karşılık bakır almak istenirse her iki bedeli peşin ödemek yeterli olur. Bunlar da tartıyla satılır fakat cinsleri farklı olduğu için biri diğerinden fazla olabilir ama veresiyesi olmaz, yoksa faize girilir.

Bu durumda altın veya gümüşten basılı bir paraya (nükûd = «%E) karşılık tartıyla satılan bir malı veresiye almak faizli işlem sayılmalıdır. Çünkü altın ve gümüş, tartıyla alınıp satılır. Ama Hanefiler bunu caiz görür, altın ve gümüşten basılı paraların sanca ††«%”OEA.²² denen ağırlık birimleriyle, diğer malların da men («%)²³ ile tartıldığını, ayrıca bu paraların tayinle taayyün etmediğini²⁴ ama diğer

²⁰- Bakara 2/275.

²¹- Müslim, Müsâkât, 81(1583).

²²- ††«%”OEA çoğulu «%”³4EOA ††«%”O Farsçadan Arapçaya geçmiş bir kelimedir (Lisan’ul- Arab) Farsçası ”E,,† —‘ kelimeleridir. (Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, Şerh’ül-Hidâye c.V, s.274; Feth’ül-Kadîr ile birlikte)

²³- Men, 260 dirhemlik bir ölçüdür. (Ömer Nasuhi BİLMEN, Kamus, c. IV, s. 126) Bir şer’î dirhem 2.975 gr. geldiğinden yaklaşık 774 grlık bir ağırlık eder.

²⁴- Paranın tayinle taayyün etmemesi demek, bir mal veya hizmet satın alınırken gösterilen paranın kendisini vermenin zorunlu olmaması demektir. Çünkü paranın kendisi değil, temsil ettiği satınalma gücü önemlidir. Ama diğer malların kendisi önemlidir.

Meselâ elinizdeki bir adet beşyüzlüğe karşılık bir çift ayakkabı satın alırsanız, ayakkabıcıya, onun yerine bir başka beşyüzlük veya beş adet yüzlük verebilirsiniz. Çünkü satıcı ayakkabıyı o paranın satınalma gücü karşılığında vermiştir. Paranın kaç parçadan ibaret olduğu, kağıdının büyüklüğü, üzerindeki yazıların şekli ve seri numarası önemli değildir. Para altın veya gümüşten basılı olduğu zaman da durum aynıdır. Elindeki bir adet reşat altınına karşılık bir çift ayakkabı alan kişi, satıcıya bir başka Reşat altınını verebilir.

Ama müşterinin beğenip satın aldığı ayakkabı yerine bir başka ayakkabı verilemez. Çünkü mallar tayinle taayyün eder. Yani satınalma kararında ayakkabının rengi, deseni, dikiş özelliği, büyüklüğü, duruşu, görünümü vs. önem taşır. Bunlardan biri eksik olursa müşterinin razı olmayacağı bir iş yapılmış olur ki, bu da alım satım kurallarına aykırıdır.

Buna göre bir gemide giderken beşyüzbin liraya bir çift ayakkabı satın alan kişi parayı ödemek için uzattığında rüzgar parayı denize uçursa satış geçersiz hale gelmez. Müşteri bir başka beşyüzbin lira ile ayakkabının bedelini ödemeye zorlanabilir. Çünkü beşyüzbin liranın

malların tayinle taayyün ettiğini, bu paraları her defasında tartmak gerekmediğini ama diğer malları tartıyla satabilmek için her defasında tartmak gerektiğini söyleyerek bu farklardan dolayı altın ve gümüş paralar ile tartıyla satılan diğer malların tartı bakımından her yönüyle ortak olmadıklarını söylerler²⁵.

Altın ve gümüşün tartı ile satıldığına dayanarak tartıyı (vezn) faiz illeti sayıp onları diğer mallarla değiştirirken bu illete riayet etmemek tam bir çelişkidir. Hanefilerin tartıyı bir illet saymayıp şöyle demeleri gerekirdi: "Altın ve gümüş her ne kadar tartı ile alınıp satılsa da tartıyla satılan diğer mallar ile bunlar arasında bazı temel farklar olduğu için vezin faiz illeti olamaz."

Vezin faiz illeti olamayınca ister istemez kile de faiz illeti olamaz ve iki illetten biri olan kadr, faiz illeti olmaktan çıkar. Bu da Hanefîlerin alım satıma dayalı faiz sistemini tümüyle çökertir.

Aynı tenkit Hanbelîler için de geçerlidir. Çünkü onlar da bu konuda Hanefiler ile aynı görüştedirler.

Malikîler hadislerde sözü edilen arpa, buğday, hurma ve tuza bakarak temel gıda maddesi olup saklanabilen veya gıda maddelerini lezzetlendirin şeyleri faize konu mallardan saymışlardır. Bunlar kendi cinsleriyle değiştirilince miktarların eşit ve değişimin peşin olmasını, farklı cins gıdalarla değiştirilince de miktarlar farklı olsa da değişimin peşin olmasını şart koşmuşlar, aksi takdirde faizli işlem meydana geleceğini söylemişlerdir.

Bu görüş, her ne kadar alım satım ile faizli işlemi ayıran ayete aykırı ise de kendi içinde tutarlıdır. Çünkü arpa, buğday ve hurma hem temel gıdalardandır hem de saklanabilirler. Tuz da yiyecekleri tadlandırmaya yarar ve saklanabilir özelliktedir.

Malikîler, biriktirilsin veya biriktirilmesin bütün gıda maddelerinin veresiye değiştirilmesi²⁶ ile her çeşit eşyanın kendi cinsiyle veresiye, bire iki değiştirilmesini ribe'n-nesie²⁷ saymışlardır. İşte bunun bir dayanağı yoktur. Çünkü hadisler, ribaya konu olan mallar arasında böyle bir ayırım yapmaya müsait değildir.

Şafiîlere göre riba kelimesi mücmel yani kapalıdır. Onu Allah'ın Elçisi açıklamıştır²⁸. Açıklama dedikleri, altı malın satışı ile ilgili hadisleridir. Bu hadislerden bir de faiz tarifi çıkarmışlardır²⁹. Faiz tarif edilecekse "Vadeli işlemde başkasında faiz yoktur³⁰." hadisinden hareket edilmeliydi. Bu, ayetlere de uygun olurdu. Bunu neden yapmadıklarını İmam Şafiî şöyle açıklamaktadır:

denize uçması akdi bozmaya sebep değildir. Ama müşteri daha teslim almadan ayakkabı denize uça alış veriş batıl olur. Artık ne müşteri, o ayakkabı yerine bir başka ayakkabı almaya zorlanabilir, ne de satıcı o ayakkabı yerine başka ayakkabı vermek zorunda kalır.

²⁵ - Bkz. Hidaye, Feth'ül-kadîr ve Bâbertî'nin Hidaye şerhleri, c V, s. 274 vd.

²⁶ - el-Huraşî, C. V, s. 56-67.

²⁷ - İbn Rüşd, Mukaddimât, III, s.49-51. Riba'n-nesie, faize konu iki malın değişiminin veresiye olması sebebiyle meydana gelen faize denir. Bir kile buğdayı, vadeli 1 kile buğdaya veya vadeli iki kile arpaya karşılık değişmek gibi.

²⁸ - Fahrü'r-râzî, VII, s. 99.

²⁹ -Ahmet b. Hacer el-Heytemi, Tuhfet'ül Muhtac bi Şerh'il-Mihac, IV, s. 272. Tarif şöyledir: "Faizli işlem, belli malları, akit sırasında şer'î ölçekle eşitliği bilinmeden peşin, veya bedellerden her ikisini yahut birini veresiye değiştirmek üzere yapılan sözleşmedir."

³⁰ - Buhârî, Büyü 79 (»İÿ†«%œIE«—), Müslim, Müsâkât, I01 (1596).

"Diğer hadisler sebebiyle "Vadeli işlemde başkasında faiz yoktur³¹." hadisini bıraktık. Şunu dedik: "Riba, iki yerde; vadeli işlemde ve peşinde olur. Çünkü riba, peşinde kile ya da tartı fazlasıyla, vadeli işlemde de vade fazlasıyla olabilir. Bazen vade ile birlikte ödemedeki fazlalık sebebiyle de olabilir³²."

Şafîiler şöyle derler: "Faizin haramlığı taabbüdîdir, faizli işlem sebebi olarak gözüken her şey sadece onun hikmeti olur, illeti değil³³."

Taabbüdî demek, illeti (asıl sebebi) anlaşılamayan ama kul olma gereği uyulan emir veya yasak demektir³⁴. İletti anlaşılamayan bir şey üzerine kıyas yapılamaz. Ama bu sözü sanki hiç söylememişler gibi faizli işlemin iki illetinin olduğunu, bunların tu'miyet ve semeniyetten³⁵ ibaret bulunduğunu belirtmiş ve sistemlerini bu iki illet üzerine kurmuşlardır. Tu'miyet yiyecek maddesi olma, semeniyet ise altın, gümüş ve bu iki madenden basılı para olma anlamına gelir. Bu mantığı anlamak gerçekten zordur. Faizin haramlığı taabbüdî ise bu illetler nereden çıkıyor? Eğer bu illetler varsa neden taabbüdî diyorsunuz?

III- VADE FARKI VE FAİZ

A- Vade Farkı

Vade farkı, bir malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatı arasındaki farktır. Bunun faizle ilgisi yoktur. Çünkü bu, borçtan gelir elde etme değil, bir alış verişi türüdür. Toptan ile perakende arasında nasıl fiyat farkı olursa peşin satışla vadeli arasında da olur. İşin yapısı bunu gerektirir. Bu konuda Hz. Peygamber'in ve Hz. Ali'nin görüş ve uygulamaları ile dört mezhebin olumlu görüşü vardır. Önce bunlara bakalım, sonra da vade farkının faizle ilgisi olmadığını izaha geçelim. 1- Hz. Peygamber'in Uygulaması

Abdullah b. Amr'ın bildirdiğine göre, Allah'ın Elçisi ona, bir ordu hazırlamasını emretmiş ama develer yetmemişti. Bunun üzerine ona, zekattan alınacak genç dişi develere (kalus «%00,%») karşılık deve («%00%») almasını emretmişti. O, sadaka develerinin toplanacağı süreye kadar bir deveyi iki deveye alıyordu³⁶.

Devenin büyüğü gencinden değerli olduğu için burada bir devenin, veresiye iki deveye değiştirildiği söylenemez. Ancak iki genç dişi deve, bir büyük deveden değerli olacağı için de peşin ile veresiyenin farklı olacağına delil olabilir.

2- Hz. Ali'nin Uygulaması

Hz. Ali (r.a.)nin Useygîr adındaki devesini veresiye dört deve karşılığında sattığı bildirilmiştir³⁷.

3- Mezheplerin Görüşleri

Fakihler arasında vade farkını caiz görmeyen, onu faizli işlem ile karıştıran bir kişinin var olduğunu bilmiyoruz. Bütün mezhepler, bir malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatının farklı olabileceğini; bir mala, vadelere göre değişen fiyatlar istenebileceğini kabul etmişlerdir. Malın bedeli söylenirken meselâ, peşin 100 TL. bir ay vadeli 105 TL. iki ay vadeli 110 TL. üç ay vadeli 115 TL. gibi uzayıp giden fiyat listesi

³¹ - Buhârî, Büyü 79 («IY†«%œIE«—»), Müslim, Müsâkât, 101 (1596).

³² - İmam Şafîî, el-Ümm, c. III, s. 25, er-Riba.

³³ - İbn Hacer, IV, s. 272-278.

³⁴ - Bkz. Şîrvânî, Tuhfet'ul-muhtâc haşiyesi, c. IV, s. 272, Riba bahsinin başı.

³⁵ - İbn Hacer, IV, s. 273.

³⁶ - Ebu Davud, «IEY†E«%, 16, hadis no 3357.

³⁷ - İbn Kudâme, el-Muğnî,c.IV, s.143.

sunulabilir. Satış, bu fiyatlardan birinin kabul edilmesiyle bitirilmelidir. Dört mezhebin konu ile ilgili sözlerinin özeti budur. Aşağıdaki açıklamalar daha fazla bilgi isteyenler içindir.

a- Hanefî Mezhebi

Hanefî mezhebine göre vadeli satışta fiyat belli olursa vade farkının bir sakıncası yoktur. Ama satış, tek bir fiyat üzerinde anlaşma yapılarak bitirilmelidir. el- Mabsut'ta konu şu şekilde ifade edilir:

“Bir kimse satışı, şu vadeye kadar şu fiyata; peşin şu fiyata, ya da bir ay vadeli şu fiyata iki ay vadeli şu fiyata, diye yaparsa bu akit fâsîd olur. Çünkü tek bir fiyat üzerinde anlaşıp satışı bitirmemişlerdir. HZ. Muhammed, ona dua ve selâm olsun, bir satış içinde iki şartı yasaklamıştır. Yukarıdaki örnek, bu hadisin açıklamasıdır. Herhangi bir kayda bağlı olmayan yasak (mutlak nehiy), şer'i akitlerde bulunursa o akit fâsîd olur. Bu, tarafların anlaşmayı yukarıdaki gibi tamamlayıp ayrılmaları halinde böyledir. Eğer ayrılmadan anlaşmayı bir tek fiyat üzerine kesinleştirirlerse o zaman caiz olur. Çünkü bu durumda, akdin geçerlilik şartını yerine getirdikten sonra ayrılmış olurlar³⁸.”

Feth'ül-Kadîr'de konu ile ilgili olarak şöyle denir:

“Bir satışın, peşin olması halinde 1000'e, vadeli olması halinde de 2000'e yapılmasında bir faizli işlem anlamı yoktur³⁹.”

b- Şafiî Mezhebi

Şafiî mezhebi Hanefî ile aynı görüştedir. Tuhfet'ül-muhtâc'da şöyle denir:

“Hz. Muhammed, ona dua ve selâm olsun, bir satış içinde iki satışı yasaklamıştır. Bu hadisi Tirmizi rivayet etmiş ve sahih olduğunu da belirtmiştir. Meselâ satıcı der ki, “Bunu sana peşin 1000'e veya bir yıl vadeli 2000'e sattım, sen ya da ben veya falan şahıs bu fiyatlardan hangisini kabul edersek ona alın.” Böyle bir akitte bilinmezlik (cehalet) olduğu için yasaklanmıştır. Yoksa peşin bine, bir yıl vadeli ikibine veya malın yarısı bine, yarısı da ikibine satılabilir⁴⁰.”

c- Mâlikî Mezhebi

Malikî Mezhebinin görüşü de Hanefî ve Şafiîlerle aynıdır. Onların farkı, yaptıkları farklı yorum ile muhayyerliğin her iki tarafta olması halinde bunu caiz görmeleridir. Onların görüşleri şöyledir:

İmam Malik, bir malı peşin 10 dinara, veya vadeli 15 dinara alan ve bu iki bedelden birini ödeme yükümlülüğü altına giren kişi hakkında şöyle dedi: “Bu uygun olmaz. Çünkü 10 dinarı sonra verse vadeli 15 olur. 10 dinarı peşin verse, vadeli 15 dinarı 10 dinara satın almış olur⁴¹.”

Bu sözü, Malikî fakihlerden İbn Rüşd şöyle açıklar:

Malik'e göre bu yasağın sebebi faize götüreceği yolu kapamaktır (sedd-i zerîa). Çünkü mümkündür ki, muhayyer olan taraf, peşinine veya vadelisine bakmadan akdi bitirmek ister, sonra durum kendi açısından netleşir ama bunu açığa vurmaz. (Her iki bedel de onun borcu haline geldiği için) bu durumda sanki o, bunlardan birini diğerine karşılık veresiye satmış veya veresiye fazlasına satmış olur. Bedeller

³⁸ - Şemsüddin es-Serahsî, el-Mabsût, Mısır, c. XIII, s. 8.

³⁹ - Kemâlüddin b. el-Hümâm, Fethü'l-kadir, c. V, s. 218.

⁴⁰ - İbn Hacer el-Heytemî, Tuhfe, c. IV, s. 294, «%»1E Y †«%»

⁴¹ - İmam Mâlik, el-Muvatta', Büyü, bâb 33, parafraf no 74.

nakit yani altın veya gümüş para olduğu takdirde bu böyledir. Bedeller yiyecek maddesi ise bu defa da yiyeceği (taamı) yiyeceğe (taama) karşılık fazlaya satma söz konusu olur⁴².

Bunun iki satış sayılması, bedelin iki tane olmasındandır⁴³.

İmam Malik, her iki tarafın da muhayyer olmasını kabul eder. Sahnûn bu konuda, Abdurrahman b. Kasım'a şöyle bir soru sormuştur:

"Baksana, yanında bir mal olan kişiye geldim, "Bunu kaçta satarsın?" dedim, "Peşin elliye, veresiye yüze" dedi. Ben de onu veresiye yüze veya peşin elliye almak istedim. Malik'in görüşüne göre bu caiz olur mu?"

Sahnûn'un cevabı şu oldu:

"Malik şöyle dedi: Eğer satıcı isterse satar, isterse satmaz, alıcı da isterse alır, isterse almaz durumda ise bunun bir zararı yoktur. Ama taraflardan biri bırakmak isterse bırakır, almak isterse alır fakat bu diğerini bağlarsa onda bir hayır yoktur. Her ikisini de bağlarsa yine mekruhtur, onda da bir hayır yoktur⁴⁴."

d- Hanbelî Mezhebi

Vade farkı konusunda Hanbelî mezhebinin görüşü şöyledir:

"Hz. Muhammed, ona dua ve selâm olsun, bir satış içinde iki satışı yasaklamıştır. Bunun anlamlarından birisi şudur: "Satıcı müşterisine der ki, bu köleyi sana peşin on'a, veresiye onbeş'e sattım... Bu, batıl bir satıştır... Çünkü bedel belli edilmemiştir... Sana bunu peşin şu fiyata, veresiye de şu fiyata satırım der de bedellerin biri üzerine akit yapılırsa bunun bir mahzuru yoktur⁴⁵."

Görüldüğü gibi, akit sırasında satış fiyatı tam tesbit edildiği takdirde, bütün mezhepler vade farkını caiz görmektedirler.

B- Vadeli Satış ve Faiz

Vadeli satış ile faizli işlem arasında benzerlik vardır. Çünkü peşin fiyatı 100 lira olan bir malı iki ay vadeli 120 liraya satmak ile bugün verilen 100 liraya karşılık iki ay sonra 120 lira almak birbirine benzer. Ama arada önemli farklar da vardır. Kimileri bu farkları görmezlikten gelirler. Kur'an, bunu ciddi bir yanılğı sayar. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"*Faiz yiyenler, şeytanın peşine takılıp aklını çeldiği⁴⁶ kimsenin davranışından farklı bir davranış göstermezler. Bu onların, "Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir" demeleri sebebiyledir. Allah alım-satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır.*" (Bakara 2/275)

Fahreddin er-Razî'nin konu ile ilgili tespitleri şöyle özetlenebilir:

"1- Faizi helâl görenlere göre faizli işlem ile alım satım her yönüyle aynıdır. Öyleyse nasıl olur da biri helâl, diğeri haram olur. Peşin fiyatı 10 lira olan bir malı bir ay vadeli 11 liraya satmak helâl olsa, 10 lirayı bir ay vadeli 11 liraya satmak da helâl olmalıdır. Bu iki işlem arasında mantıki bir fark yoktur.

⁴² - İbn Rüşd, Bidâyet'ül-müctehid, c. II, s. 134, ««»†»İEY†«%o—, üçüncü fasıl, üçüncü vech. Tercümede lafza değil, manaya dikkat edilmiştir.

⁴³ - el-Huraşî alâ Muhtasari Seydî Halil, c. V, s. 72, »İEY†«nın sonlarına doğru.

⁴⁴ - İmam Malik, el-Mudevvenet'ul-Kübrâ, cüz IX, s. 151, «%o»İY†«%oA.

⁴⁵ - Abdullah b. Kudâme, el-Muğnî, Beyrut, 1404/1984, c. IV s. 259.

⁴⁶ - Ayette geçen, I (E)»³A†«%o`I³«E† ifadesi, genellikle "şeytanın çarpıp deli ettiği " şeklinde tercüme edilir. Burada neden farklı bir mana verildiği konusu daha önce açıklanmıştı.

2- Alım satımın helâl olmasının sebebi insanların ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Faizli işlem de ihtiyacı karşılar. Bugün parasız ve ihtiyaç içinde olan bir kişinin, ileride eline geçecek malı bulunabilir. Eğer faiz yasak olsa para sahipleri bu şahsa hiç bir şey vermez, o da sıkıntı ve ihtiyaç içinde kalır. Ama faize izin verilirse para sahibi, daha çok alma arzusuyla onun ihtiyacını karşılar. Borçlu da eline mal geçince borcunu fazlasıyla öder. Eline mal geçtiğinde fazla ödeme yapması, o zamana kadar ihtiyaç içinde kalmaktan kolay gelir. Öyleyse faiz helâl olmalıdır. Nitekim diğer alım satım çeşitlerinin helâl olmasının sebebi de ihtiyacın karşılanmasıdır⁴⁷.”

Fahreddin er-Razî'nin ifadelerinden de anlaşıldığı gibi faizli işlem ile alım satımı aynı görenler, buna veresiye satışıdaki vade farkını örnek gösterirler. Ama alım satım esasen peşin olur ve satıcı ondan kâr eder. Fakat hemen ödenecek bir borcun faizi olmaz. Borçtan gelir elde etmek için borçluya vade tanımak şarttır. Satıcı, 8 liraya aldığı bir malı hemen orada, peşin 10 liraya satarak 2 lira kâr edebilir. Ama bu şekilde bir faiz geliri sağlamak mümkün olmaz.

Kâr ile faiz birbirine benzetilebilir. Fakat alış verişle faizli işleme teker teker bakılırsa faizin karşılıksız fazlalık olduğu ama kârın böyle olmadığı görülür. 10 altın alacağı olan kişi, borçludan 11 altın alınca bir altın fazla almış olur. Çünkü borç alınan şeyle ödenen şey aynı özelliği taşır. 10 altın borç alan kişi borcunu ödemiş olmak için 10 altın verir. Bu ikisi birbirinin karşılığıdır. Faiz olarak vereceği 1 altın ise karşılıksızdır. Peşin fiyatı 10 altın olan bir ceket, bir ay vadeli 11 altına satın alan kişi, bir ay sonra o ceket ve üstüne de 1 altın ödemez. Eğer öyle bir ödeme şartı olsaydı o zaman bir altına, karşılıksız fazlalık denebilir ve alım satım ile faizli işlem birbirinin aynısı olurdu. Ayrıca satıcı o ceket peşin 10 altına satsaydı yine kâr edecekti. Burada satıcının kârı 1 altından fazla olduğu halde faizcinin aldığı faiz 1 altından ibarettir.

Bedeller aynı özelliği taşııyorsa birinin diğerinden fazla olduğu iddiası geçersiz olur. “10 tane yumurta mı çoktur, yoksa 10 tane portakal mı?” ya da “1 gr. altın mı çoktur yoksa bir sandık elma mı?” diye soru sorulamaz. Çünkü yumurta portakala benzemez, altın da elmaya. Bu bedelleri eşitlemek mümkün olmaz ki, birinin diğerinden çok olduğunu tespit mümkün olsun. Yumurta bol, portakal kıt olursa bir portakal, on yumurta hatta daha çok yumurta değerinde olabilir. Portakal bol olup yumurta kıt olursa, o zaman da 10 yumurtaya bir sandık portakal alınabilir.

Vadeli satışı faizli işlemde ayrıran başka şeyler de vardır; bunları farklı başlıklar altında inceleyelim.

1- Fiyat

Para, belli bir satınalma gücünü temsil eder; bu güç, kişilere, şartlara ve mekana bağlı olarak değişmez. Paranın, satınalma gücünün, zaman zaman değişmesi ayrı bir konudur. Mallar para gibi değildir. Hiç bir malın, para gibi belli bir değeri, sabit bir fiyatı olmaz. Ne peşin fiyatı sabit olur, ne de vadeli fiyatı. Malların fiyatı kişilere, şartlara ve mekana bağlı olarak sürekli değişir. Bunun için bazı örnekler verelim:

a- Peşin fiyatın sabit olamayacağına örnekler:

Palto üreten bir konfeksiyoncuya bir müşteri gelir, bir paltoyu peşin 100 lira'ya alır. Aynı palto mağazada 150 lira olduğu için müşteri memnundur.

Arkasından üç kişi gelir, iyi pazarlık yapar, 90'ar liradan birer palto alarak giderler.

Sonra bir öğretmen beş öğrenciyle gelir, özel indirim talep eder, her bir paltoyu 80 liradan alır.

⁴⁷ - Fahrüddin er-Razî, a.g.e. c.VII, s.98.

Konfeksiyoncu paltoyu 75 liraya mal etmiş olsa, o gün ödemesi gereken 9000 lira tutarında borcu ve kasasında 800 lira parası olsa, bu durumda bir müşteri gelip peşin parayla 110 palto istese, konfeksiyoncu müşteriyi kaçırmamak için her türlü kolaylığı gösterir. Gerekirse maliyetin altında bir fiyatla satarak o günkü para ihtiyacını karşılar. Bunlar alım satımda olur, ama faizli işlemde olmaz. Çünkü vadeli işlem olmayan yerde faiz de yoktur.

b- Vadeli fiyatın sabit olamayacağına örnekler:

Yukarıdaki konfeksiyoncuya müşteri gelir, yarısı peşin, yarısı üç ay vadeli yirmi palto ister, iyi bir pazarlıkla paltoları seksener liradan alır.

İkinci müşteri gene yirmi paltoyu, üç ay vadeli olmak üzere 79 liradan alabilir. Çünkü o, devamlı müşteridir. Konfeksiyoncu kumaşı, ipliği, astarı vs. hep vadeli aldığı için bu müşteriden alacağı çekler kendine peşin para gibi gelir.

Üçüncü bir müşteri iki ay vadeyle 100 palto almak ister. Konfeksiyoncu ona güvenmediği için satmak istemez. Müşteri malı alabilmek için satıcıyı memnun etmeye çalışır. Dolayısıyla yüz paltoyu iki ay vadeyle 100'er liradan almaya razı olabilir.

Bunlar piyasada devamlı olagelen durumlardır. Şimdi bu malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatını nasıl ayırabiliriz? Paltoyu bir kişiye peşin 100 liraya sattığını esas alırsak vadeli fiyatların hepsi peşin fiyatın altındadır. Peşin fiyatı 90 liradan sayarsak durum farklı, 80 liradan sayarsak farklı olur.

Bu sebeple mal fiyatları durum ve şartlara göre değişiklik gösterir. Ancak zamanımızda kapitalizmin tesiriyle piyasalarda tekeller ve karteller olduğu için bir çok malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatı net olarak ayırılmamaktadır. Böyle bir piyasada dahi vade farkı faiz sayılamaz. Çünkü malların üreticisi, toptancısı ve perakendecisi vardır. Ama paranın üreticisi sadece devlettir. Paranın toptancısı ve perakendecisi de olmaz. Büyük bir bankanın kasasındaki 100 lira ne ise, bir çocuğun cebindeki 100 lira da odur. Bir üretici paltoyu ucuza verebilir ama Merkez Bankası ürettiği 100 lirayı 99 liraya veremez. Yani faizin oluşumundaki ilişkiler ile, fiyatlarının oluşumundaki ilişkiler farklıdır. Şimdi olayın bir başka yönüne değinelim.

2- Mal - para ilişkisi

Eminönü'nde 10 liraya alınan bir kalem, Beyoğlu'nda 12.5 lira olabilir. İki kardeşten biri Eminönü'nden, diğeri de Beyoğlu'ndan birer kalem alsalar, kaleme 12.5 lira ödeyen kardeş, 2.5 lirasının fazladan alındığını iddia edebilir ama buna faizciler de faiz diyemezler. Çünkü her iki alım da peşin yapılmıştır. Kaleme değer biçilirken piyasa faktörü devreye girmiştir. Kalemin fiyatı Eminönü'nde 10 lira iken, Beyoğlu'nda 12.5 lira olabilir. Dolayısıyla her iki kardeş de kalemi normal fiyatla almış, aldanmamıştır.

Eminönü piyasasında kalemin fiyatı 10 lira iken alıcının bilgisizliğinden yararlanılarak 12.5 liraya satılmışsa gene faizden bahsedilmez. Burada gabn-ı fahiş, yani müşteriye fahiş fiyatla mal satarak onu aldatma söz konusu olabilir. Eminönü için gabn-ı fahiş sayılan bir fiyat Beyoğlu için normal olabilir.

Aynı çarşıda bir malın değişik fiyatları olabilir. Meselâ Eminönü'nde bir satıcı, kalemi 9 liraya satarken, diğeri 10 liraya üçüncüsü de 11 liraya satabilir. O zaman kalemin Eminönü piyasasındaki fiyatı 9 ila 11 lira arasında demektir. Fahiş fiyat bu sınırları aşan fiyattır. Meselâ bir kişi, piyasayı bilmediği için o kalemi 12 liraya alırsa fahiş fiyatla satın almış olacağı gibi bir satıcı da piyasayı bilmediği için kalemi Eminönü'nde 8 liraya satmışsa, fahiş bir ucuzlukla satmış olur. Her ikisi de aldandığını iddia ederek alım satımın bozulmasını talep edebilir.

Sonuç olarak bir kalemin karşılığı Eminönü'nde 10 lira, Beyoğlunda 12.5 lira olabilir. Burada fazla gibi gözüken 2.5 lira karşılıksız değildir. Bu para, kalemin bedelinin bir parçasıdır.

Ama hangi piyasada olursa olsun, 10 lira verip 11 lira alınırsa buradaki 1 lira karşılıksız fazlalık olur.

3- Peşin fiyat ve vadeli fiyat

Biri bir paltoyu peşin 100 liraya alırken bir başkası aynı paltoyu aynı satıcıdan iki ay vadeli 100 liraya satınalmış olabilir. Burada paltoyu veresiye alan müşterinin karşılıksız bir fazlalık elde ettiği iddia edilemez. Peşin 100 lira nasıl o paltonun bedeli ise iki ay vadeli 100 lira da aynı şekilde o paltonun bedelidir.

Bir malın bedelini tespitinde piyasanın etkisi inkar olunamaz. Fiyatların belirlenmesinde karşılıklı rıza önemlidir. İki ayrı müşterinin aynı fiyata razı olmaları gerekmez. Satıcılar bu konuda esnek davranmanın gerekli olduğunu bilir ve mallarına ona göre fiyat isterler. Pazarlığı da bu yüzden yaparlar.

Faizli işlemde böyle şeyler olmaz.

4- Peşin ile veresiyenin farkı

Peşin olarak alınan bedelle yeni bir iş yapılabilir. Veresiyenin geç ödenmesi yanında hiç ödenmeme tehlikesi de vardır. Bu sebeple bir malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatı arasında fark olabilir, işin tabiatı bunu gerektirir.

Bedel peşin, mal veresiye ise bu defa da mal, peşine nisbetle daha fazla olur. Ya da bir başka ifadeyle bu mal için ödenecek bedel peşine nisbetle daha az olabilir. Böyle bir alım satım, selem veya istisna şeklinde gerçekleşir. Bunlardan daha sonra bahsedilecektir. Önce bu konuda sorulan bazı soruları cevaplamaya çalışalım.

C- Vade Farkı İle İlgili Sorular

Bu başlık altında bazı tekrarlar olacaktır. Bunun sebebi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır.

1- Vadeli satışla faizli işlemin yapısı

Soru- Vadeli satışla faizli işlemin farklı bir yapısı var mıdır?

Cevap- Vadeli satışta üç şartın gerçekleşmesi gerekir.

a- Mal mevcut ve belli olmalıdır. Meselâ 6 m²'lik şu Türkmen el halısı gibi.

Mal mevcut değilse satış bâtil, mal mevcut fakat nasıl bir mal olduğu taraflar arasında anlaşmazlık doğuracak derecede bilinmez (cehâlet-i fâhişe) olursa satış fâsid olur⁴⁸.

b - Fiyat belli olmalıdır.

Eğer akit sırasında fiyat sabitlenmezse satış fâsid olur⁴⁹.

c- Parayı ödeme günü ve taksitler belli olmalıdır. Meselâ fiyat 250 TL, bunun 150 TL.'si peşin ve kalanı her ay 25 TL. olmak üzere dört ayda ödenecek, ya da tamamı veresiye olup dört ay sonra tek taksitte ödenecek diye anlaşma yapılabilir.

Vade ve taksitler belli olmazsa bu satış fâsid olur⁵⁰.

Bu üç şarta uyduktan sonra peşin fiyatın ne olduğuna bakılmaksızın vadeli satış geçerli olur.

⁴⁸- Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslâmiyye Kamusu, c. VI, s. 29 vd.

Batıl satış, alım satımla ilgili hiçbir hükmün gerçekleşmediği, tarafların bedelleri birbirine iade etmesinin şart olduğu satış demektir. Fasit satış, aslında normal bir satış yapılmış olmakla birlikte bazı şartların etkisi ile meşru olmayan satış demektir.

⁴⁹ - BİLMEN, a.g.e. c.VI, s. 39.

⁵⁰ - BİLMEN, a.g.e. c. VI, s. 40 vd.

Faizli işlemde de bu üç şart yerine getirilir. Yani borç veya borçlanılacak meblağ mevcut ve belli olur. Alınacak faiz belli olur. Bir de borcu ödeme günü ve taksitler belli olur.

Soru- Her ikisinin yapısı da aynı olduğu halde neden birine vade farkı ve kâr, diğerine de faiz deniyor?

Cevap- Daha önce belirtildiği gibi farklı hükme varmanın sebebi, bu ikisi arasındaki benzerlikler değil, farklılıklardır. Bir elma ağacının yanına iki kişi gelir, bu ağacın elmasından alıp götürmek isterler. Birisi hemen kabını doldurup gider. Diğerisi ise ağacın sahibini bulur, ondan izin alır ve sonra kabını doldurur. Bunlardan birincisi hırsızdır. Çünkü elmaları sahibinden izinsiz olarak koparıp götürmüştür. Ama sahibinden izin almayı gözdardı ederseniz birinciye de ikinciye aynı sayarsınız. Aynı ağacın elmalarından alan bu iki kişiden birini hırsız sayıp diğerini saymamak sırf o izinden dolayıdır.

Soru- Yani Allah kârı helâl, faizi haram kıldı diyorsunuz?

Cevap- Bu doğru. Allah'a boyun eğmiş bir insan bundan başka bir gerekçe aramaz. Ama burada faizle alışveriş arasındaki yapı farkına dikkat çekilmektedir.

Faizli işlemde mevcut ve belli olan borç veya borçlanılacak meblağdır. Ama vadeli satışta mevcut ve belli olan satışa konu maldır. Bu, yukarıdaki üç şarttan birincisidir. İkincisi, alınacak bedelin belli olmasıdır. Faizli işlemde alınacak bedel, borç ile faizin toplamıdır. Yani borçlu, eğer 10 altın borç almışsa ödeme günü hem 10 altını hem de onun faizini verir. Ama vadeli mal alan kişi, borcunu öderken aldığı malı veya onun dengi bir malı geri vermez, sadece satıcıyla aralarında kararlaştırdıkları bedeli verir. Satılan mal artık devreden çıkmıştır. Peşin fiyatı 10 altın olan bir mal, vadeli 11 altına satılmış, o malın fiyatı, ödeme gününde 15 altına çıkmış veya 5 altına düşmüş olabilir. Bunun ödemeye bir etkisi yoktur. Faizli borçta böyle bir şey olmaz. Çünkü ödünç verme günündeki 10 altın ne ise bugünkü 10 altın da odur; onbirinci altın faiz olur.

Üçüncü şart da borcu ödeme gününün ve taksitlerin belli olmasıdır. Bu şart, faizli işlemde ve vadeli satışta aynıdır. Ancak bu şart, vadeli satışta alacaklıyı bağladığı halde faizli işlemde bağlamaz. Faizli işlemde alacaklı bazı gerekçeler ileri sürerek, meselâ borçlunun maddi durumunun veya ekonomik şartların bozulduğunu iddia ederek borcun kısa süre içinde faizi ile birlikte ödenmesini isteyebilir. Meselâ, bir yıl vadeyle kredi vermiş olan bir banka, ekonominin bozulduğu gerekçesiyle kredinin 15 gün içinde ödenmesini isteyebilir. Bu da kredi kullananları, beklenmedik bir anda hızla çöküşe sürükler.

Asıl fark, borcun zamanında ödenmemesi halinde ortaya çıkar. Vadeli satışta, gününde ödenmeyen borca ilave yapılmaz. Çünkü bu ilave faiz olur. Enflasyonlu ortamlarda, borcun gecikmesinden dolayı meydana gelen değer kaybını almanın faizle bir ilgisi yoktur. O, alacaklının zararını önlemek ve borçlunun haksız kazanç sağlamasına engel olmak içindir. Vadeli satışta zamanında ödenmeyen alacakların tahsili için teminatlar devreye sokulur veya icra yoluna gidilir. Borçlunun ödeme gücü yoksa, genişliğe çıkıncaya kadar beklenir. Fakat faizli alacaklar öyle değildir. Gününde ödenmeyen borcun tahsili için bir taraftan teminatların devreye sokulması ve icra işlemleri yürütülürken diğer taraftan yeni faiz oranı tespit edilir ve geciken her gün için borç sürekli artırılır. Bu da ödeme güçlüğüne düşen borçluyu büsbütün yıkar.

2- Tüketici kredisi ve vadeli satış

Soru- İhtiyacımız olan bir malı meselâ bir otomobili tüketici kredisiyle de, vadeli olarak da alabiliriz. Tüketici kredisiyle meselâ peşin fiyatı 5000 lira olan otomobili bir yıl vadeli 8000'e alıyorum. Finans kurumlarının murabaha sistemiyle de aynı vade ve aynı peşinatla yine 8000'e alabiliyorum. Tüketici kredisiyle aldığım otomobilin vergisini 5000 üzerinden, finans kurumundan aldığım otomobilin vergisini de

8000 üzerinden ödediğim için o daha pahalıya mal oluyor. Fakat siz tüketici kredisine faiz, diğerine vadeli satış diyorsunuz. Bunların ne farkı vardır?

Otomobili murabaha usulüyle aldığım zaman pazarlığı finans kurumu yapmıyor, ben yapıyorum. Ama malı onlar alıyor, ben de onlardan taksitle alıyorum. Tüketici kredisi ile alırsam banka benim adıma kredi tahsis ediyor ve onu doğrudan otomobili satan firmaya veriyor. Ben de bu krediyi, bankaya taksit taksit ödüyorum. Burada bir fark doğuyor. Neticede her ikisinin yaptığı da finansman sağlama işlemidir. Helâl ise her ikisi de helâl, haramsa her ikisi de haram olmalıdır.

Cevap- Peşin fiyatı 5000 lira olan otomobili bir yıl vadeli 8000'e alınca bunun tamamı otomobilin bedeli olur. Ama bir yıl içinde 8000 lira ödemek üzere 5000 lira kredi alıp otomobili bu kredi ile alınca iki işlem yapılmış olur. Birincisinde bankadan 5000 lira kredi alınmış ve buna karşılık 8000 lira borçlanılmış olur. Bu, açıkca faizli bir işlemdir. İkinci işlemle otomobil peşin 5000 liraya alınmış olur. Bunda faiz yoktur. Banka 5000 lirayı kredi alana da verebilir, otomobil satıcısına da. Parayı satıcı firmaya ödemesi işlemin bu özelliğini değiştirmez.

Vadeli alımda

Otomobil bedeli	8000 TL.
Toplam borç	8000 TL

Kredili alımda

Otomobil bedeli	5000 TL.
Bankadan alınan kredi	5000 TL..
Bankaya ödenecek faiz	3000 TL.
Toplam borç	8000 TL.

Soru- Alınan mal aynı, borçlanılan bedel aynı, her ikisi de bir bakıma kredi kullanıyor, ama bunlardan biri alım satım, diğeri faizli işlem oluyor, öyle mi?

Cevap- Evet tam öyle. Olayı bir de şöyle anlatalım. Aynı marka ve aynı model birer otomobil almak için sen, ben ve Hasan birlikte bir oto galerisine gittik. Otomobilin peşin fiyatı 5000 lira. Ben onu, bir yıl vadeli 8000 liraya aldım. Hasan sana dedi ki, "5000 lira vereyim, otomobili peşin al, bana bir yıl içinde 7500 lira öde." Sen bunu kabul ettin ve otomobili peşin 5000 liraya aldın.

Soru- Bu anlaşıldı, arada gerçekten bir fark var. Otomobili Hasan alıp 7500 liraya bana satsaydı faizli işlem olmayacaktı. Ama olayın püf noktası finansman sağlamak değil midir? Hasan otomobili kendi adına alıp bana satsa bile onun niyeti otomobil almak değil, bana finansman sağlamaktır. Esas burayı aydınlatmak gerekir. Evet, burada şeklen bir farklılık var, ama işin aslı itibariyle faizli işlemle bunun arasında bir fark yokmuş gibi gözüküyor. İki şahıstan biri otomobili, ticari yoldan daha pahalıya, diğeri faizli dediğimiz yoldan daha ucuza almış oluyor. İşin aslı bir araba almaktır. Bu bir hukuki fark gibi gözüküyor. Ne diyorsunuz, ikisi arasında temel bir fark var mıdır?

Cevap- İşte o hukuki fark, bu iki şeyi ayırmakta, birine alım satım, diğerine de faizli işlem denmesine sebep olmaktadır. Bankalarla faizsiz finans kurumlarını ayıran da budur. Bu eğer basit bir farksa bankalar neden finans kurumu gibi çalışamazlar. Taşıt kredisi vereceklerine o taşıtı alsın tüketiciye satsınlar. Ama bunu yapamazlar. Çünkü o zaman bir kredi kurumu değil, ticari kurum olurlar. Bu onların ne yapısına ne de işleyişine uyar. Bu bir hukuki farktır.

"İşin aslı bir araba almaktır." diyorsunuz. Yukarıda anlatılan hırsızlık olayı, "işin aslı elma yemektir." denerek savunulabilir mi? O olayı hatırlayalım. Bir elma ağacının yanına iki kişi gelir, bu ağacın elmasından alıp götürmek isterler. Birisi kabını doldurup gider. Diğeri ise ağacın sahibini bulur, ondan izin alır ve sonra kabını doldurur. Hukuk, ikincisine bir şey demez ama birincisini hırsız sayıp cezalandırır. Çünkü o, elmayı sahibinden izinsiz olarak koparıp götürmüştür.

"İkisi arasında temel bir fark var mıdır?" diye soruyorsunuz. Hukuki fark, temel farkın olduğunu gösterir. Meselâ, otomobillerde önemli bir fabrikasyon hatası çıksa ve onları geri versek, ben ödediğim peşinatı, taksitleri ve imzaladığım senetleri geri alır işi bitiririm. Sen de ödediğin 5000 lirayı alırsın ama Hasana olan borcun bitmez. O, vadeleri bekler ve senden 7500 lirayı alır. Hâlbuki, otomobili Hasan alıp sana satsaydı, böyle olmazdı. Onu geri verir, işi bitirirdin. "Benim otomobil almaya niyetim yoktu, onu senin için aldım." deyip geri almazlık edemezdi.

Soru- Doğru. Bu durumda Hasan'a olan borcum üzerimde kalır ve sıkıntıya düşmüş olurum. Elimde otomobil yok ama 2500 lira faiz borcum var. Bu da anlaşıldı. Vadeli satışlarda fiyat farkı, geçerli faiz hadlerine göre hesabediliyor. Bu hususta ne diyeceksiniz?

Cevap- Malını vadeli satan herkes, vade farkı isterken bir hesap yapar. Hesabı, faiz hadlerini dikkate alarak yapmanın bir zararı olmaz. Sonuçta satıcı müşteriye bir fiyat teklif eder. Müşteri bu fiyata razı olursa satış olur, yoksa olmaz. Yani burada yapılan, faizli borç verme değil mal satışdır.

Soru- Borcunu zamanında ödemeyen kişilerden temerrüt faizi adı altında bir fark alınmaktadır. Anlatılanlara bakılırsa bunun faiz olmaması gerekir. Bu konuda ne dersiniz?

Cevap- Temerrüd faizi, adı üstünde faizdir. Çünkü satış yapılmış, mal devreden çıkmış, ilişki, bir borçlu alacaklı ilişkisine dönüşmüştür. Artık ödeme geciktiği için alınan fark, borçtan gelir elde etmek olur. Borçtan elde edilen gelir de faizden başka bir şey değildir.

Soru- Peşin fiyatı 100 lira olan bir malı iki ay vadeli 120 liraya alan kişi, malı tüketse, satsa yahut geri verilmesini engelleyen bir işlem yapsa sonra gelip, sürenin dört aya, borcun da 140 liraya çıkarılması konusunda satıcıyla anlaşsa yine faiz olur mu?

Cevap- Böyle bir durumda mal devreden çıkmış, alıcı ile satıcı arasındaki ilişki, borçlu alacaklı ilişkisine dönüşmüş, borca yapılan ilave, vadenin uzatılmasına karşılık olmuştur. Bu, borçtan gelir elde etmek olur. Bu gelir faizdir⁵¹.

Satılınmış mal elde mevcut ve hazır olur, alıcı o malı geri verir, satıcı da alırsa satış bozulur. Bundan sonra yeni vade ve yeni fiyat ile yeni bir satış yapabilirler. Bu faiz olmaz. Bu iş, o malın olduğu yerde yapılabilir. Malı alıp başka yere götürmek gerekmez.

Soru- Vadeli mal alıp borcunu zamanında ödemeyenler hem borcu geciktirmiş, hem de meydana gelen enflasyondan yararlanmış olmaktadır. Bu durumda ne yapmak gerekir?

Cevap- Borcun ödenmesi gerektiği günden itibaren meydana gelen para değer farkı borçludan alınır. Bu faiz değildir. Bu konu enflasyon bölümünde işlenmiştir.

Soru- Ödeme gücü olduğu halde parayı başka yerde kullanıp borcunu ödemeyenlere verilecek bir ceza yok mudur?

⁵¹- Abdurrahman b. Süleyman (Damad), Mecmau'l-enhür, >>>>†<<<< c.II, s. 303 vd; İbn Rüşd, Mukaddimat c. III, s. 18.

Cevap- Bu durumda o kişinin, verdiği sıkıntıya denk bir sıkıntı içine sokulması ve yaptığıнын dengiyle cezalandırılması gerekir. Yani borçlu, 100 lira olan borcunu haksız olarak 1 ay geç öderse, alacaklının fazladan 100 lira alıp 1 ay kullanma hakkı doğar. Bu konu, Ödemeyi Geciktiren Borçluyu Cezalandırma, başlığı altında incelenmiştir.

Soru- Peşin fiyatı 100 lira olan bir malı iki ay vadeli 120 liraya alan kişi bir ay sonra gelip borcunu 10 lira eksigi ile 110 lira olarak ödemek istese, alacaklı da bunu kabul etse burada tersine işleyen bir faiz olur mu?

Cevap- Bu konu, iskonto başlığı altında işlenmiştir. Oraya bakılması uygun olur.

3-Bir satış içinde iki satış

Soru- Vadeli satışta bir akitte iki akit yapıldığı iddiası vardır. Birinin peşin için, diğerinin de vadeli için yapıldığı ve Hz. Peygamberin bunu yasakladığı iddia ediliyor, buna ne dersiniz?

Cevap - Bir rivayette Allah'ın Elçisi'nin bir satış içinde iki satışı yasakladığı bildirilmiştir⁵²."

Bir başka rivayet ise onun, bir safka içinde iki safkayı yasaklığı şeklindedir⁵³."

Safka Arapçada el sıkışma anlamına gelir. Satıştan sonra el sıkışma adeti olduğu için safka alım satım anlamında kullanılır. El sıkışma Türkçede de aynı anlama gelir. Bu sebeple her iki hadis de bir satışta iki satışın yasaklanmasıyla ilgilidir..

Bu yasak vadeli satışla değil; tek bir bedel üzerinde anlaşmadan satışı bitirmek olarak yorumlanmıştır. Buna göre satıcı bir buzdolabına peşin 2500 TL, bir yıl vadeli 4000 TL ister, müşteri, "Bu fiyatlara aldım." der, ama peşin 2500'e mi, yoksa bir yıl vadeli 4000'e mi aldığını belirtmez. İşte bu, bir satış içinde yapılmış iki satış olur. Çünkü buzdolabının peşin 2500 TL'ye satılması bir satış, bir yıl vadeli 4000 TL'ye satılması da ikinci satıştır. Bu iki satıştan hangisinin yapıldığı belirtilmeden ikisi bir akit içine sokulmuştur. İşte bir satış içinde iki satış böyle anlaşılmıştır⁵⁴.

Fiyattaki bilinmezlikten dolayı bu satış fâsid, yani geçersiz sayılmıştır, ama taraflar bedellerden yalnız biri üzerinde anlaşılırsa satış geçerli hale gelir. Meselâ peşin 2500'e, ya da bir yıl vadeli 4000 liraya anlaşılırsa satışı fâsid kılan bilinmezlik ortadan kalkar ve akit sahih olur.

Bedelin belli olması şartı yalnız vadeli satışlarda değil, bütün satışlarda aranmıştır. Bu durumda bir malın 35 DM'ye ya da 20 ABD dolarına satılması da fâsid satış olur. Çünkü bedelin hangisi olduğu belli olmamıştır⁵⁵.

4- Listeye göre fiyat

Soru- Veresiye olarak bir buzdolabı almak isteyen önüne liste konuyor. Dolabın peşin fiyatı 2500 TL ise, listede 1000 TL peşin, kalanı altı ay taksitle şu fiyata; bir yıl taksitle şu fiyata diye yazıyor. Peşin ve taksit miktarları değiştikçe fiyat da değişiyor. Böyle bir satış yapılabilir mi?

⁵² - Tirmizî, büyü 18; Neseî, büyü 73; Muvatta, büyü 72 (Bâb 33); Ahmed b.Hanbel, II/71, 174, 175, 177, 179, 205.

⁵³ - Ahmed b. Hanbel, I/398.

⁵⁴ - Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî, Nasb'ur-râye li ehâdis'il-Hidâye, Kahire 1357, c. IV, s. 20; Şemsüddin es-Serahsî, el-Mebsût, Kemâlüddin b. el-Hümâm, Fethü'l-kadir, c. V, s. 218; İbn Hacer el-Heytemî, Tuhfe,c. IV, s. 294, «%»IEY†«%»; Ebû Ömer, Yusuf b. Abdullah el-Kurtubî, Kitâb'ül-kâfi fi fıkhi ehli Medînet'il-Mâlikî, Riyad, 1398/1978, c. II, s. 739-740. Abdullah b. Kudâme, el-Muğnî, Beyrut, 1404/1984, c. IV s. 259; c. XIII, s. 8.

⁵⁵ - Bkz. Alâuddin el-Kasânî, el-Bedâi", c. V, s. 158 ve Mecelle m. 237-238.

Cevap- Listedeki fiyatlardan biri kabul edilip satış ona göre yapılırsa bir mahzuru yoktur. Pazarlık sırasında çeşitli fiyatlar teklif edilebilir. Bu liste, satıcının değişen şartlara göre teklif ettiği fiyatları gösterir. Sonuçta satış bir tek fiyat üzerinden bitirilir. Önemli olan da budur.

Soru- Bazı fabrikalar, ürettikleri mallar için müşterilerine bir fiyat listesi gönderirler. Listede, "Malın bir ay vadeli fiyatı şudur. Teslim gününden itibaren bir hafta içinde ödemede bulunana şu kadar ıskonto yapılır. Bir ayı geçtikten sonraki her ay için % 5 (ya da daha değişik oranda) fark uygulanır." şeklinde ifadeler yer alır. Müşteri ödemeyi nasıl yaparsa fiyat ona göre belirlenmiş olur. Bu şekildeki bir satış caiz midir?

Cevap- Bu satış esasen fâsittir. Teklif edilen fiyatlardan biri kabul edilip akit ona göre yapılırsa fâsid olmaktan kurtulur. Ancak piyasada bu şekilde bir örf olduğu, yani bu usul kabul edilip uygulandığı, bir ayetin veya hadisin açık hükmüne aykırı olmadığı için fasit olmaz. Çünkü oluşan örf sebebiyle bu bilinmezlik taraflar arasında bir çekişme meydana getirmez.

Allah'ın Elçisi'nin bir satış içinde iki satışı yasaklaması⁵⁶ bir malı peşin şu fiyata, veresiye şu fiyata satmayı açıkca yasaklayan bir hadis değildir. Bu, bir kısım fakihlerin hadis ile ilgili yorumlarıdır. Bu hadisi başka şekilde yorumlayanlar da vardır.

Fâsid satışta mal teslim alınmamışsa, satış hiç yapılmamış sayılır. Eğer mal teslim alınmışsa ya geri verilir ya da yeni bir akitle sahih bir alım satım yapılır. Mal teslim alındıktan sonra elden çıkarılmışsa o takdirde, miktarı ne olursa olsun, malın teslim günündeki değerini ödemek gerekir.

IV- İSKONTO

İskonto sözlükte indirim anlamına gelir. Terim olarak borçtan, ödünçten veya bir borç senesinde yazılı miktardan indirim yaparak borcu vadesinden önce ödeme anlamında kullanılır.

A- Borcun İskontosu

Burada sözü edilen borç, satıştan, kiradan, bir iş veya hizmetten doğan borçtur. Buna mal veya hizmet akdinden doğan borç denir. Bu borçlar, vadesinden önce istenemezler.

Fakihlerin çoğu, vadeyi uzatmaya karşılık borca yapılan ilâve ile vadeyi kısaltmaya karşılık borçtan yapılan indirimi aynı kapsama sokarak borcun ıskontosunu faizli işlem saymışlardır. Meselâ bir malı, üç ay vadeli 120 liraya alan kişi, bir ay sonra alacaklıya; "110 liraya razı isen borcu hemen ödeyeyim" der, alacaklı da razı olursa, 10 liralık iskonto yapılmış olur. Borcu iki ay geciktirmeye karşılık alınacak 10 lira fazlalık nasıl faiz ise, fakihlerin çoğuna göre iki ay erken ödemeye karşılık yapılan 10 liralık iskonto da faizdir.

Bu konuda İmam Malik şöyle der:

"Bize göre üzerinde görüş ayrılığı olmayan kötü iş şudur: "Bir kişinin, vadesi gelmemiş alacağı olur, o alaktan indirimde bulunur, borçlu da ödemeyi hemen yapar." Bize göre bu, zamanı gelen borcun vadesini uzatmaya karşılık borca ilave yapmakla aynıdır. Bu, tam faizli işlemdir; bunda şüphe yoktur⁵⁷."

Hanefîlerin konu ile ilgili görüşü şöyledir:

"Vadeli bin dirhem alacağı olan kişi, borçlusuyla peşin 500'e anlaşsa caiz olmaz. Çünkü peşin, vadeliden hayırlıdır. Borcun peşin olması, o borcu doğuran akitle elde edilmiş bir hak değildir. Öyle ise bu indirim,

⁵⁶ - Tirmizî, büyü 18; Neseî, büyü 73; Muvatta, büyü 72 (Bâb 33); Ahmed b.Hanbel, II/71, 174, 175, 177, 179, 205.

⁵⁷ - El- Muvatta', bab 39, 83 nolu hadisten sonra düşülen not, s. 673.

öbürünün vadede yaptığı indirim karşılıktır. Bu, zamana değer biçmek olur, o da haramdır⁵⁸. Çünkü zaman mal değerlidir⁵⁹.

Bize göre bu gerekçe Hanefî mezhebi için bir çelişki oluşturmaktadır. Çünkü onlar, diğer mezhepler gibi bir malı peşin 1000'e, vadeli 2000'e satmayı kabul ederler⁶⁰. Vadeli satışta fazladan ödenen 1000 lira, zamana değer biçmek olmaz mı?

Şafîî, Hanbelî ve Zahirî mezhepleri de iskontoyu caiz görmezler⁶¹.

Borçlu taraf, bir şart koşmadan borcunu erken öder, alacaklı da kendiliğinden ikramda bulunursa bunu bütün mezhepler kabul ederler.

Bir kimse bir malı, alacağına karşılık olmak üzere vadesinden önce alabilir. Bunu hem İmam Malik, hem de diğerleri kabul etmiştir. İsterse malın değeri alacaktan az olsun⁶². Mesela 100 liralık alacağına karşılık 50 liralık bir mal vadesinden önce alınabilir. Bu iskonto kapsamına girmez.

İbni Kayyim el-Cevziyye iskontoyu caiz görür. Ona göre "Borcu erken ödemeye karşılık yapılan indirim faizin tam zıddı bir işlemdir. Çünkü faizli işlem, vadeyi uzatmaya karşılık borcu artırmaktır. Ama bu, vadeyi kısaltmaya karşılık borcun bir kısmını düşürmeyi içerir. Her iki taraf da bundan yararlanır. Haram sayanlar, bunu faize kıyaslamışlardır. Ama "Ya vadesinde ödersin, ya da borcu artırırsın" sözü ile "Borcu bana erken öde, ondan bir yüzlük bağışlayayım." sözü arasındaki açık fark, görmezlikten gelinemez. Biri nerede diğeri nerede? Bunu yasaklayan ne bir nas, ne bir icma ne de sahih bir kıyas vardır.

İbni Kayyim bunun İbni Abbas'ın görüşü olduğunu, Ahmed b. Hanbel'den yapılan iki rivayetten birinin böyle olduğunu ve hocası (İbni Teymiyye)'nin de bu görüşü tercih ettiğini bildirmektedir⁶³.

İbni Kayyim'in dediği doğrudur. Bu tür bir iskontoyu yasaklayan ne ayet, ne hadis, ne de icma vardır. Faiz, borca yapılan ilavedir. Iskonto ise borca ilave değil, tam tersi borçtan indirim yapmaktır. Ama İbn Kayyim'in "Her iki taraf da bundan yararlanır." şeklindeki gerekçesi kabul edilemez. Çünkü iki taraf, faizden de yararlanır. Biri, faiz geliri elde eder, diğeri de aldığı ödünçle bir ihtiyacını görür. Burada önemli olan bu işlemin faiz olup olmamasıdır.

İmam Malik'in dediği gibi iskonto ile faiz arasında benzerlik vardır. Gerçekten vaktinden 1 ay önce ödenen borçtan %5 indirim yapmakla, bir ay sonra ödenecek borca %5 ilave yapma bir yönüyle iki aynı işlem gibi gözükür. Bu, zamana değer biçme yönüdür. Böyle bir benzerlik vadeli satış ile faiz arasında da kurulmuş ve "Peşin fiyatı 10 lira olan bir malı bir ay vadeli 11 liraya satmak helâl ise, 10 lirayı bir ay

⁵⁸ - Ebu'l-Hasen, Ali b. Ebîbekr b. Abd'il-Celîl el-Merğînânî (öl. 593 h./1197 m.) el-Hidâye, Şerhu Bidâyet'il-mübtedî, Şerhu Feth'il-Kadîr ile birlikte, Dar'ul-fîkr, Beyrut, c. VIII, s. 426, «%oo' %ooO†·I†

⁵⁹ - Kasânî, el-Bedâî" c.VI, s. 45, «<<>†«%c.

⁶⁰ - Kemâlüddin b. el-Hümâm, Fethü'l-kadir, c. V, s. 218.

⁶¹ - İbn Hacer, Tuhfe, c.V s. 192-193, «<<>†«%c, İbn Rüşd, Bidâyetü'l-Müctehid, c.II, s. 125.

İbn Kudâme, el-Muğnî, c.V, s. 24-25, «<<>†«%c madde 3504; İbn Hazm, el-Muhallâ, c. VI, s. 356, 1205 nolu mesele.

⁶² - İbn Rüşd, Bidâyet'ül-müctehid, c.II, s.125

⁶³ - İbnü Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr (öl. 751 h./1350 m.), İlâm'ul-Muvakkîn, tahkîk, Muhammed Muhyiddîn Abdul Hamîd, Beyrut, 1407/1987, c. 3, s. 371, «%oo' %ooO†YE†«%c.

vadeli 11 liraya satmak da helâl olmalıdır." denmiştir. Benzerliğe bakılarak hüküm verilseydi vadeli satışı faizli işlem kapsamına sokmak gerekirdi. Çünkü her ikisinde de bedel, vadeye bağlı olarak artırılmaktadır. Ama bunu Kur'an reddetmiş, alım satım ile faizi kesin olarak ayırmıştır. Bu konu daha önce geçmişti. Öyleyse faize benzeyen yönü var diye iskonto faiz kapsamına sokmamak gerekir. Çünkü arada temel bir fark vardır. Faiz borçtan elde edilen gelir, iskonto ise borçtan yapılan indirimdir. Borçtan gelir elde etmeyi yasaklayan ayetler ve hadisler olduğu halde borçtan indirim yapmayı yasaklayan bir şey yoktur. İndirime faiz denemeyeceği için iskonto faiz kapsamına alınamaz. Sonuç olarak bize göre borcun iskontosu caizdir.

B- Ödücün İskontosu

Ödünçten doğan borç, bir mal veya hizmet akdinden doğan borçtan farklıdır. Kişi aldığı ödünçü kendi malı gibi tüketir ve daha sonra onun dengini öder. Örnek olarak 100 gr. altın veya bir kile buğday ödünç alan kişi parayı kullanır veya buğdayı tüketir; sonra bir başka 100 gr. altını veya başka bir kile buğdayı ödeyerek borcundan kurtulur.

Bir mal veya hizmet satan ise ondan gelir elde eder. Bu gelirin miktarı yapılacak ödemenin zamanına göre değişir. Peşin fiyatı 100 lira olan bir mal veya hizmetin bir ay vadeli fiyatı 105, iki ay vadeli fiyatı da 110 lira olabilir. Onu iki ay vadeli 110 liraya alan kişi, parayı iki ay sonra ödemek için bu fiyata razı olmuştur. Bu sebeple bu tür alacaklar vadesinden önce istenemez. Bu kişi, yapılacak 5 liralık iskontoya karşılık borcunu vadesinden bir ay önce 105 lira olarak öderse, bu beş lira alacaklının kârından yaptığı indirim olur.

Ödünçten elde edilen her gelir faiz sayılıp yasaklandığı için faizsiz ödücün iskontosu, faizden yapılan indirim değil, alacaklının borçluya bağıışı olur. Çünkü onun vadesinin alacaklıyı bağlaması için bir sebep yoktur. O, bankadaki vadesiz mevduat gibidir, her an istenip alınabilir. Bu sebeple ödünçten indirim yapmak, ödeme zamanı gelmiş bir alaktan indirim yapmaktır. Mebsut'ta konu ile ilgili şu ifadeler yer alır: "Bir kişi diğerine ödünç olarak dirhemler vermiş olsa, sonra borçlunun daha az bir ödeme yapması hususunda anlaşsalar caiz olur⁶⁴." Böyle bir indirim, vadesi gelmiş diğer alacaklarda da olabilir.

C- Senet İskontosu

Borç senetleri, bir borcun yazılı belgeleridir. Bunlar; tahvil, hazine bonosu, çek ve senet diye değişik isimlerle anılırlar.

Tahvil, faizli borç senedir. Onu çıkaran kuruma göre devlet tahvili, banka tahvili veya şirket tahvili diye adlandırılır. Hazine bonosu da bir tahvildir.

Çek, bankadan alacaklı bulunan bir kişinin, hamiline veya çek üzerinde adı yazılı kişiye ödeme yapması için bankaya verdiği yazılı emirdir. Çeklerde vade olmayacağından çekin iskontosu da olmamalıdır. Ama Türkiye'de vadeli çek kullanımı yaygındır. Vadeli çek, bir borç senedi mahiyetindedir. Onun iskontosu senet iskontosu ile aynıdır.

Alacağı belgeleyen borç senedini, üzerinde yazılı miktardan daha az bir bedel karşılığında vadesinden önce ciro etmeye⁶⁵ senet iskontosu veya senet kırdırma denir. İki ay vadeli 100 liralık bir borç senedini peşin seksen liraya ciro etmek böyle bir iskontodur. Senedi alan kişi, iki ay sonra yüz lira almak üzere

⁶⁴ - Şemseddin es-Serahsî, el-Mebsût, Mısır, c. XIV, s. 38.

⁶⁵ - Ciro, emre yazılı bir senetteki bütün hakların, alacaklısı tarafından başkasına devri, anlamına gelir.

şimdi seksen lira ödünç vermiş olur. Bu bir faizli ödünçtür. O senet ise verilen faizli ödünçün belgesidir. Çünkü iki ay sonra yüz lira almak üzere bugün seksen lira veren kişi borçludan, 100 liralık bir borç senedi alır. Ona güvenmezse kefil vs. ister. Kırdırılan senette borçlu dışında bir başkasının da imzasının olması, alacaklıya güven verir. Çünkü senet üzerinde kaç kişinin imzası olursa alacağını o kadar kişiden isteyebilir.

Bankalar da senet iskontosu yaparlar. İskonto ettikleri senedi Merkez bankasına tekrar iskonto ettirirler ki, buna reeskont denir. Reeskont faizi, iskonto faizinden azdır. Mesela Bir ay vadeli 1000 liralık bir senedi 950 liraya iskonto etmişlerse bunu Merkez Bankasına iskonto ettirerek (reeskont) 975 lira alırlar. Bu ikisi arasındaki fark bankanın faiz geliri olur.

V- KÂR HADDİ

Soru - Veresiye satışlarda bazan yüzde yüzü aşan kârlar oluşmaktadır. Meselâ 80 liraya alınan bir mal, peşin 100 liraya satılırsa bir yıl vadeli 200 liraya satılabilir. Alım-satımda bir kâr haddi var mıdır?

Cevap - Alım satımda kâr haddi olmaz. Hz. Peygamber, fiyatların serbest rekabet ortamı içinde oluşmasına önem vermiş, bunlara engel olacak şeyleri yasaklamıştır. Medine'de fiyatlar yükselmiş, halk Allah'ın Elçisi'nden narh koymasını istemişti. Narh, bir malın en çok kaçta satılabileceğinin yetkili makam tarafından belirlenmesi demektir. Bu istek üzerine Allah'ın Elçisi, ona dua ve selam olsun, şöyle demişti: *Fiyatları belirleyen, daraltan, genişleten ve rızık veren yüce Allah'tır. Benim asıl istediğim, sizden birinizin kanı ve malı konusundaki bir haksızlıktan dolayı benden bir talebi olmadan Rabbıma kavuşmaktır*⁶⁶.

Bu sözle o, narh koymayı yasaklamıştır. Bazı fakihlerin narha fetvâ vermeleri tamamen zorunlu hallerle ilgilidir. Ama bu fetvalar hem konan yasağa aykırı hem de uzun vadede halkın zararına sebep olmaktadır. Çünkü narh konunca piyasaya daha az mal gelir. Kıtlik ve karaborsa yüz gösterir. Bolluk ve ucuzluk ancak serbest piyasa ile sağlanabilir.

Soru- İmâm Ebû Hanife'nin kâr haddini yüzde yüzle sınırlandırdığı iddia ediliyor. Deniliyor ki, "Ebû Hanife'ye göre bir kimsenin aynı mal üzerinden bir defada veya birden fazla satışlarda toplam yüzde yüzü aşan bir kâr sağlaması caiz değildir. Önceki kârın son satışta ana paradan düşülmesi gerekir." Bu hususta ne dersiniz?

Cevap- Ebû Hanife bir kâr haddi tesbit etmemiştir. Sözü edilen husus, kâr haddi ile değil, murabahalı satışla ilgilidir. Murabahalı satış, malın alış fiyatının, ya da mal oluş fiyatının eksiksiz belirtildiği, satıcının elde ettiği kârı, müşteriye tam olarak bildirildiği satıştır. Ebu Hanife'nin bu konudaki sözlerinin özeti şudur:

"Bir kimse 10 liraya satın aldığı bir malı 20 liraya satar, sonra aynı malı tekrar 10 liraya alırsa bu mal ona bedavaya mal olmuş olur. Maliyeti sıfır olan bir malı murabahalı olarak %10, % 20 gibi bir kârla satmak mümkün olmaz. Sıfırın % 10'u, % 20'si de sıfırdır. Bu sebeple Ebû Hanife, böyle bir olayda murabahalı satış yapılamayacağını söyler⁶⁷. Buna karşılık Ebû Yusuf ve Muhammed der ki, biz, ilk alım satımı dik-kate almıyoruz. Madem bu kişi bu malı tekrar 10 liraya satın almıştır, öyleyse murabaha oranı bu 10 lira üzerinden hesab edilir⁶⁸. Dolayısıyla Ebû Hanife'nin murabahanın gerçekleşmeyeceği yolundaki

⁶⁶ - Tirmizi, Büyü 73.

⁶⁷ - "Çünkü murabahalı satışta kâr, alış fiyatının belli bir oranıdır" el-Bedâi" , c.V, s. 221.

⁶⁸ - el-Bedâi", c. V,s. 224.

görüşünü, kâr haddi ile karıştırmak yanlıştır. Yoksa bu kişi bu malı murabahalı olarak değil de serbest pazarlık usulüyle, yani malın alış fiyatını veya maliyetini söylemeden tekrar 20 liraya satsa Ebu Hanife'ye göre bunun bir mahzuru yoktur.

Soru - Mecelle'nin⁶⁹ bir kâr haddi tesbit ettiğinden bahsediliyor. Bu hususta bilgi verir misiniz?

Cevap - Mecelle'nin 165. maddesinde belirtilen gabn-ı fahiş hadlerini kâr haddi ile karıştıranlara rastlanmaktadır. Bunun kâr haddi ile ilgisi yoktur. Gabn-ı fâhiş ayrı bir konudur. O konu aşağıda izah edilecektir.

Soru - Satın aldığımız bir malın fiyatı artarsa biz de fiyatı artırabilir miyiz? Meselâ 100 liradan aldığımız bir malı 110 liraya satarken bu malın alış fiyatı 140 liraya çıkarsa kalanını yeni oluşan fiyata göre satabilir miyiz?

Cevap - Malı yeni oluşan fiyata göre satabilirsiniz. Malı satarken onu kaçta aldığınıza bakılmaz, onun o günkü piyasa fiyatının ne olduğuna bakılır. 10 liraya aldığınız bir malın piyasadaki fiyatı 100 liraya çıkmışsa 100 liraya satarsınız. Diğer taraftan 100 liraya aldığınız bir malın fiyatı 10 liraya düşmüşse onu da 10 liradan satarsınız. Bu, alım satımın tabii kuralıdır.

Soru - Bazıları derler ki, elinizdeki malı yeni fiyattan satamazsınız, eski fiyatından satmanız gerekir. Bunun bir dayanağı var mıdır?

Cevap- Bu sözün bir dayanağı yoktur. Bu, fiyatların karşılıklı rıza ile oluşmasını emreden ayete de aykırıdır. Çünkü fiyatlar arttığı halde eldeki malın eski fiyatla satılmasını istemek satıcıyı, razı olmayacağı bir satışa zorlamak olur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*Müminler, mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin, ama karşılıklı rıza ile yapılan bir alım satımla yiyebilirsiniz*" (Nisa 4/29) Allah'ın Elçisi, ona dua ve selâm olsun, şöyle demiştir: "Gönül rızası yoksa kimsenin malı kimseye helâl olmaz⁷⁰."

VI- GABN-I FAHİŞ

Soru - Piyasa fiyatının üstünde vade farkı uygulamak caiz olur mu? Gabn-ı fahiş sebebiyle akdi fesih hakkı doğar mı?

Cevap- Müşterinin bilgisizliğinden yararlanarak piyasa fiyatının üstünde vade farkı uygulamak caiz olmaz. Eğer bir gabn-ı fahiş tespit edilirse akdi fesih hakkı doğar.

Gabn, aldatmak demektir. Bir kimsenin bir malı, piyasa fiyatının üstünde bir fiyatla satın alınması ya da piyasa fiyatının altında bir fiyatla satması halinde gerçekleşir. Eğer malın piyasa değerini bilerek böyle bir farka razı olmuşsa yapılacak bir şey yoktur. Ama bu fark, taraflardan birinin diğerini aldatması suretiyle doğmuşsa bakılır: Eğer aldatma fahiş ölçülerde ise aldanana tarafın akdi feshetme hakkı doğar⁷¹.

Aldatma sınırını tesbit için mal o piyasayı bilen ve mallara değer biçme yeteneğine sahip olan kişilere gösterilir. Meselâ, 10 TL'ye satın alınmış bir mala bunlardan bir kısmı 5 TL, bir kısmı 6, bir kısmı da 7 TL kıymet biçerse o zaman bu malın fahiş bir fiyatla satıldığı ortaya çıkar ve buna gabn-ı fâhiş denir. Çünkü

⁶⁹ - Kısaca Mecelle diye adlandırılan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye, Osmanlı Devleti zamanında, Tanzimattan sonra Ahmed Cevdet Paşa'nın gayretiyle hazırlanmış ve yarım asırdan fazla yürürlükte kalmış bir hukuk mecmuasıdır. Daha çok ticaret ve yargı ile ilgili konuları düzenler.

⁷⁰ - Ahmed b. Hanbel, V/72.

⁷¹ - Mecelle m. 357.

bu şahıslardan hiçbiri o mala, 10 lira kıymet biçmemiştir. Ama biri 8, biri 9, biri de 10 lira kıymet biçerse malın fahiş bir fiyatla satılmadığı ortaya çıkar. O zaman bu, gabn-ı yesîr, basit bir aldanma olur⁷².

Peşin fiyatı 1000 lira olan bir malı bir yıl vadeli 1600 liraya alan bir kişi aldatıldığını iddia ederse mal, o piyasayı bilen ve mallara fiyat biçen kişilere gösterilir. Bunlardan biri, bu malın bir yıl vadeli fiyatı 1600 lira eder, derse fahiş fiyatla satış yapılmış olmaz. Ama eğer mallara kıymet biçen kişilerden hiçbiri bu fiyatı vermezse o zaman bir gabından bahsedilebilir.

Özet olarak bir malın peşin, ya da veresiye satılmış olması piyasadaki fiyatını etkileyeceğinden veresiye satılan bir malın, piyasa fiyatının üstünde satıldığından bahsedebilmek için, taraflardan birinin diğerini aldatmak suretiyle fahiş bir fiyat uygulaması gerekir. Alışverişte ufak tefek aldanmalar olabileceğinden fahiş ölçülere varmayan bir fiyatın akde tesiri olmaz.

Mecelle'nin 165. maddesi gabn-ı fahiş için bazı oranlar belirlemiştir. Madde şöyledir:

“Gabn-ı fâhiş, uruzda (ticaret mallarında) nısf-ı uşur (yani yüzde beş) hayvanatta (canlı hayvan satışında) uşur (yani yüzde on) ve akarda (taşınmaz mal satışında) humus (yani yüzde yirmi) miktarı veya daha ziyade aldanmaktır.”

Mallara fiyat biçen kişilerin, malın alındığı çarşı için belirlediği üst ve alt sınırlar bu oranlarda aşılmışsa bir gabn-ı fahiş var demektir. Bundan daha az aşılmışsa ona da gabn-ı yesîr denir. Gabn-ı yesîr sebebiyle akdin bozulması yoluna gidilmez.

Meselâ bir ticaret malını 10 liraya alan kişi, aldatıldığını iddia ederek akdin bozulmasını talep ederse bu mal, o çarşmayı bilen ve mallara kıymet vurma yeteneğine sahip olan kişilere gösterilir. Bunlardan hiç biri mala, 9.5 liradan fazla fiyat vermezse alıcının %5 oranında aldandığı ortaya çıkar. Mecelle'ye göre bu, ticaret malları için akdi bozmaya kafi bir orandır.

VII- YASAKLANMIŞ BAZI ALIM SATIMLAR

Allah'ın Elçisi bazı alım satımları yasaklamıştır. Bunlar piyasanın serbestçe oluşmasını sağlayan ve aldanmayı önleyen şeylerdir. Malları yolda karşılayıp pazara ulaşmadan alma, ihtikâr, mevcut olmayan malları satma, malı teslim almadan satma ve müşteri kızıştırma yasağı bunlardandır.

A- Malları Yolda Karşılayıp Almak

Allah'ın Elçisi, ona dua ve selam olsun şöyle demiştir: “*Malları yolda karşılamayın da pazara kadar ulaşınsın.*” Çünkü pazara ulaşmayan mal, bilgisizlikten ucuza satılabilir. Bir başka hadiste, malını yolda satan satıcının, pazara geldiğinde fiyatı yüksek bulması halinde satıştan cayabileceği bildirilmiştir⁷³.

B- İhtikâr Yasağı

Allah'ın Elçisi, ona dua ve selam olsun şöyle demiştir:

«%oÃ«%o»†Ā—“Ē, †Ē

“*Dışardan mal getiren kazançlı olur, ihtikâr yapan da lanete uğrar.*”⁷⁴

Onun bir sözü de şöyledir: «%oAO „— “İhtikâr yapan suçludur”⁷⁵”

⁷²- İbn Abidin, Redd'ül-Muhtâr, c.V, s. 142-143. Manaya sadık kalınarak ifadeler güncelleştirilmiştir.

⁷³- el-Bedâi", c. V, s. 232. Bu konudaki hadisler için bkz. Ebû Cafer et-Tahâvî, şerhu Maanî'lâsâr, M. Zihni en-Neccâr'ın tahkikiyle, Beyrut 1407/1987, c.IV,s.7 vd.

⁷⁴- İbn Mâce, ticârât 6, Darimî, Büyü 12.

⁷⁵- Müslim, müsâkât 130.

İhtikar sözlükte zulüm ve haksızlık anlamına gelir. Terim olarak farklı tanımları vardır. Hanefî mezhebinden Ebu Yusuf'a göre ihtikâr, " Satın aldığı bir malı, halkın çok ihtiyaç duymasına rağmen satmamaktır. Bu kişiye, kendine ve ailesine yetecek miktardan fazlasını satması emredilir. Böyle yapmaz da ihtikarda direnirse yetkili mahkemeye çıkarılır. Hakim ona nasihat eder ve onu tehdit eder, üçüncü kez hâkimin huzuruna çıkarılınca böyle yapmaması için onu hapseder ve tazirde bulunur. Ama hâkim o malı, ne zorla satabilir ne de narh koyabilir⁷⁶.

C- Elde Olmayan Malı Satmak⁷⁷

Hakîm b. Hizâm dedi ki, Allah'ın Elçisi'ne geldim, dedim ki, "Bana biri geliyor ve bende olmayan bir malı satın almak istiyor. Ben de çarşıdan onun için alıp ona satıyorum. Allah'ın Elçisi, ona dua ve selam olsun dedi ki: "*Yanında olmayanı satma*⁷⁸."

D- Malı Teslim Almadan Satmak⁷⁹

Hadislerde, teslim alınmadan satılması yasaklanan malların tamamı yiyecek maddesidir. Allah'ın Elçisi, ona dua ve selam olsun şöyle demiştir: "*Bir taam (yiyecek) satın alan onu teslim almadan satmasın*."⁸⁰

E- Müşteri Kızıştırmak

Bunun Arapçası neceştir. Mal almaya niyetli olmayan biri, satıcının yanına gelir, müşteri gibi davranarak malı metheder ve diğer müşterileri heyacana getirip fiyatın artmasını sağlar. Allah'ın Elçisi bunu yasaklamıştır⁸¹.

VIII- KAPARO VEYA PEY AKÇESİ

Soru: Bazı alış-verişlerde caymayı önlemek için, satıcı müşteriden, kaparo veya pey akçesi adı altında bir miktar peşin ödeme almakta, eğer müşteri cayarsa kaparo olarak verdiği para satıcıya kalmaktadır. Bu para satıcıya helâl olur mu?

Cevap: Hanefî Mezhebine göre meşru bir şekilde yapılan ve kesinlik kazanan bir satım akdi, ancak tarafların karşılıklı rızalarıyla veya mahkeme kararıyla bozulabilir. Müşterinin veya satıcının, tek taraflı olarak akdi bozma yetkisi yoktur. Alıcı veya satıcı, yahut her ikisi belli bir müddet muhayyer olmaları şartıyla alış-veriş yapabilirler. Muhayyer olan taraf, bu müddet içinde alış-verişi bozabilir. Malda bir kusur çıkması halinde de müşteri için bir muhayyerlik vardır⁸². Fakat alış-verişte şart koşulsa bile verilen kaparonun, müşterinin cayması halinde satıcıya kalması caiz olmaz. Çünkü bu, hibe veya sadaka olmadan bir malın karşılıksız olarak elde edilmesidir. Bu haksız bir kazanç sayılır ve satıcıya helâl olmaz⁸³.

⁷⁶-el-Bedâi", c. V, s.129 ve 232.

⁷⁷- Bkz. Bilmen, a.g.e. c.VI, s. 29 vd.

⁷⁸-Tirmîzî, Büyü' 19, h.No 1232; Ebu Davud, Büyü 68,h.no 3503; Neseî, Büyü, 60. Metin Tirmîzî'nindir.

⁷⁹- Bkz. Mecelle m. 253.

⁸⁰- et-Tahâvî, şerhu Maanî'lâsâr, c.IV,s.37, konu ile ilgili bütün hadisler burada zikredilmiştir.

⁸¹- Bkz. el-Bedâi", c. V. s. 232.

⁸²- Mecelle, madde 300 den 309'a kadar.

⁸³- Halil Ahmed es-Sahhar, Bezl'ül- Mechud fi halli Ebi Davud. Kitab'ül-buyu, Bab'ül-urbân, XV/177, Beyrut.

Hanbeli Mezhebine göre, bir satım akdi yapılır, müşteri satıcıya kaparo adı altında bir ödemede bulunur "Malı satın almaktan vazgeçersem bu para senin olsun" der, sonra vazgeçerse kaparo olarak verilen şey satıcıya helâl olur.

Malikîler kaparoyu caiz görmezler. İmam Malik, el- Muvatta' adlı hadis kitabının el-Büyû' bölümüne şu hadisle başlar: ^{ÉÄË†—”Ë%†«%‰Ä†’%Ë†«%‰Ä†}

"Allah'ın Elçisi, ona dua ve selam olsun, kaparolu satışı yasakladı⁸⁴ "

İmam Malik, bu konuyu şöyle açıklar:

"Bize göre kaparolu satış (beyu'l-urbân »IY†«‰) Allahu a'lem şudur: Kişi bir köleyi veya küçük bir cariyeyi satın alır, yahut bir hayvanı kiralar, sonra satıcıya veya hayvan sahibine, sana bir dinar veya dirhem, daha çok veya daha az vereyim; eğer malı alırsam veya hayvana binersem bu şey malın bedeline veya hayvanı kiralama ücretine katılsın. Ama malı almaktan veya kiralamadan cayarsam verdiğim şey senin olsun; der. Bu batıldır bir şeye karşılık değildir⁸⁵."

Şafii Mezhebi de kaparolu satışı (»IY†«‰) kabul etmez. Mezhebin konu ile ilgili görüşü şöyledir:

"Kaparolu satış sahih olmaz. Bu, bir kişinin mal satın alıp satıcıya bir miktar para vermesidir; şu şartla ki, eğer malı kabul ederse verdiği para mal bedeline mahsup edilsin; yok eğer cayarsa bu para satıcıya hibe olsun. Bunun sahih olmaması iki sebepten kaynaklanır

1- Bu konuda peygamberimizin bir yasağı vardır. Ancak hadisin senedi Resulullah'a kadar ulaşmamaktadır.

2- Burada akdi bozucu (müfsid) iki şart vardır: Biri hibe şartı diğeri de malın geri verilmesi şartıdır. Bunlar müşterinin cayması halinde olur⁸⁶.

Ahmed b. Hanbel, kaparolu satışla ilgili hadisin senedinin Allah'ın Elçisi'ne kadar ulaşmadığını yani münkatî' olduğunu sebep göstererek hadisi zayıf bulmuş ve kaparolu satışı caiz görmüştür. Onlara göre Hz. Ömer ve oğlu Abdullah da bunu meşru saymışlardır. Hanbeli Mezhebi'nin konu ile ilgili görüşü şöyledir:

"Kaparolu satış sahihtir. Bu, müşterinin bir şey satın alması ve satıcıya, bedelin bir kısmını kaparo olarak vermesidir. Şu şartla ki, eğer malı alırsa kaparo bedele mahsup edilecek, ama eğer cayarsa satıcının olacaktır. Müşteri malı alınca kaparo olarak verdiği meblağ mal bedeline mahsup edilir, cayarsa kaparo satıcının olur. Fakat satışta böyle açık bir şart yoksa satıcı kaparoya sahip olamaz.

Bir satım akdi yapılmadan müşteri bir miktar para vererek satıcıya, "Bunu başkasına satma, eğer onu ben almazsam bu para senin olsun" der de malı satın almazsa o zaman satıcı kaparoya sahip olamaz. O para müşterinindir⁸⁷."

⁸⁴ - Ayrıca bkz. Ebu Davud Büyû' 69 Beyu'l-urbân, hadis no 3502; İbn Mâce, Ticârât 22 Beyu'l-urbân hadis no 2192-2193.

⁸⁵ - Malik bin Enes (İmam Malik) el Muvatta Kitab'ül-büyü'un baş tarafı, c. II s. 609. İstanbul

⁸⁶ - Ahmet b. Hacer, Tuhfe, «‰»IÉY†«‰, c. IV, s. 321-322.

⁸⁷ - Abdullah b. Ahmed b. Kudame, el-Muğnî, 3128 nolu paragraf, Bey'ul-urbân, c. IV, s. 302-313; Ahmet b. Abdullah el-Qârî, Mecellet'ül Ahkam'îş-Şer'iyye, madde 309, Tahkik edenler, Abdülvehhab Ebu Süleyman ve Muhammed İbrahim Ahmet Ali, Cidde 1401/1981.

Araplar kaparoya urbân $\text{Y} \rightarrow \text{arbûn}$ $\text{Y} \rightarrow$ veya urbûn derler. Bu kelime Arapça değildir⁸⁸. İstanbul Hukuk Fakültesi emekli Profesörlerinden Dr. İsmet SUNGURBEY'in verdiği bilgiye göre kaparonun Yunancası arhabon'dur, Romalılar buna arra veya arha derler. Demek ki bu kelime Arapçaya Yunancadan geçmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

BANKA VE ÖZEL FİNANS KURUMU

Tasarrufları, faiz ödeyerek toplayıp faizli borç olarak verme sistemine kredi sistemi denir. Bu işi daha çok bankalar yürütür.

Tasarruflar, ortaklık sermayesi olarak da toplanabilir. Küçük tasarrufları, bu şekilde bir araya getirip büyük sermayeler oluşturmak ve onları ticaret veya ortaklıklar yoluyla işletmek mümkündür. Buna ortaklık sistemi diyoruz. Bugün bu işi daha çok faizsiz finans kurumları yürütür.

Finans kurumu, tasarruf sahibiyle bir mudarebe = emek-sermaye sözleşmesi yapar, buna kâr/zarar ortaklığı adı verilir. Finans kurumu, topladığı tasarrufları bir tüccar sıfatıyla işletmeyi ve elde edeceği kârı, sözleşmeye göre, tasarruf sahibiyle paylaşmayı kabul ve taahhüd eder. Eğer bir zarar olursa, o sermaye ile elde ettiği kârdan karşılar. Kârı aşan zararlar ise tasarruf sahibinin sermayesinden gider. Bu durumda finans kurumunun zararı, yaptığı işten gelir elde edememekle sınırlı kalır.

⁸⁸ - İbn Hacer, Tuhfe, Kitab'ül-Bey', «%o»IEY†«%o» c. IV, s. 322.

Tasarrufların faizli borç olarak verilmesi öteden beri bilinen bir uygulamadır. Ama önceleri ancak belli büyüklükte tasarrufu olanlar faizli borç verebilirken kredi sistemi ile küçük tasarruf sahipleri de faizli borç verebilir hale gelmişlerdir. Onlar borcu bankaya verirler, banka bu küçük tasarrufları bir araya getirip büyük fonlar⁸⁹ oluşturur ve talep edenlere kredi olarak verir.

Tasarrufları ortaklık sermayesi olarak vermek de öteden beri bilinen bir uygulamadır. Ama önceleri ancak belli büyüklükte tasarrufu olanlar ortak bulurlarken ortaklık sistemi ile küçük tasarruf sahipleri de ortak bulur hale gelmişlerdir. Finans kurumu veya gerekli donanımına sahip bir şirket, onları ortak olarak kabul edip ellerindeki tasarrufları toplar ve büyük fonlar oluşturur, sonra bu fonları tüccar veya sanayici gibi kullanır.

Faizsiz olarak verilen krediye faizsiz ödünç denir. Bir kimseye sermaye verip kazanç sağlamasına yardımcı olmak, ama elde edeceği kârdan pay almamak insan tabiatına uymaz. Bu sebeple faizsiz ödünç, bir fon temini yolu olarak kullanılmaya elverişli değildir.

Tasarrufları faizsiz olarak işletmenin tek yolu ortaklık sistemidir. Bu sistemde tek veya bir kaç işlemlik ortaklık kurulabileceği gibi geniş kapsamlı ve uzun vadeli ortaklık da kurulabilir. Böylece sistemi işletmek kolay olur.

I- BANKA

Banka, İtalyanca "banca" kelimesinden alınmıştır. Para bozma gişesi, para bozma yeri anlamına gelir⁹⁰. Arapça'ya el-benk («%») şeklinde geçmiştir. Araplar bankaya el-masrif («%Å») de derler.

İslâm ülkesinde ilk banka, 1845 yılında İstanbul'da, İstanbul Bankası adıyla kurulmuş ve bir çok Batılı kurum gibi gün geçtikçe yaygınlaşmıştır.

Bankalar, çeşitli yollarla elde ettikleri mevduatı, bazı kişi ve kuruluşlara kredi şeklinde tahsis eden; sermaye, para ve kredi ile ilgili her türlü işlemi yapan malî araçlardır. Çalışmalarında iki temel hedefleri vardır:

1- Bankacılık hizmetleriyle gelir ve itibarlarını artırmak.

2 - Faizli işlemler yapmak

A- Bankacılık Hizmetleri

Bankacılık hizmetleri; havâle, çek kullandırma, kredi mektubu ve kredi kartı verme, mevduat kabulü, senet tahsili, iskonto ve reeskont işlemlerini yapma, teminat mektubu verme, emanet kabulü, akreditif açma vs.dir. Bankalar bir de para, altın, gümüş ve menkul kıymetlerin alım satımını yaparlar.

Bankacılık hizmetlerinin çoğu, belli bir komisyon karşılığında faizsiz olarak yürütülür. Bunlar, daha sonra anlatılacaktır.

B- Faizli İşlemler

Bankanın asıl işi, parası olanlarla paraya ihtiyacı olanlar arasına girerek birinden aldığı mevduatı, diğerine faizli kredi olarak tahsis etmektir. Bunun iki ayağı vardır; biri mevduat, diğeri de kredidir.

1- Mevduat

⁸⁹ - Fon (fonds), Fransızca bir kelimedir; büyükçe para, sermaye ve belli bir iş için gerektiğçe ödenmek üzere ayrılıp işletilen para anlamlarına gelir. (Tahsin SARAÇ, Fransızca Türkçe Büyük Sözlük, Ankara 1976, c.I s. 575.)

⁹⁰ - Büyük Larousse, İst. 1985, Banka maddesi.

Bankanın ödünç olarak topladığı paraya mevduat denir. Mevduat ya vadeli ya vadesiz olur. Vadeli mevduat faizli, vadesiz mevduat ise faizsiz olur. Bazı ülkelerde vadesiz mevduata, kanun zoruyla faiz uygulansa da bu, sistemin mantığına uymaz.

Vadesiz mevduat, bankalara önemli imkânlar sağlar. Bu sebeple onlar, vadesiz mevduat toplamak için de çaba sarfederler. Çek, kredi kartı ve kredi mektubu gibi ödeme araçları, daha çok bunun için icad edilmiştir.

2- Kredi

Kredi, faizli ödünçtür. Bankalar, topladıkları mevduattan kredi verirler. Çünkü mevduat vadeli ise olağanüstü bir durum olmadan vadesinden önce çekilmez. Vadesiz mevduat her an çekilebilir ama onlar, tecrübeleriyle vadesiz mevduatta büyük bir değişiklik olmadığını görmüşlerdir. Çünkü bazı hesaplar çekilse de açılan yeni hesaplar kayıpları karşılamaktadır. Hal böyle olduğu için bankalar, vadesiz mevduattan da kredi verirler. Ama para taleplerini karşılamak gayesiyle vadesiz mevduatın belli bir kısmını kasalarında nakit olarak tutarlar. Buna kasa ihtiyatı veya munzam karşılık denir.

Mevduat iki şekilde krediye çevrilebilir:

A- Nakit kredi

Borçluya veya onun talebiyle üçüncü şahsa nakit olarak ödenen kredidir.

B- Çekle kullanılan kredi

Banka, verdiği krediyi daha çok çekle kullanılmak ister. Bunun için borçlu adına bir vadesiz mevduat hesabı açar, krediyi oraya kaydeder ve borçluya bir çek koçanı verir. O da krediyi çekle kullanır. Kullanmadığı kısım bankada kalır.

Günümüzde ödemelerin büyük kısmı çekle ve bankalarda açılmış hesaplar arası nakillerle (havale) yapılır. Bankadan çıkmayan ve vadesiz mevduat olarak borçlunun hesabına geçirilen kredi bir başkasına tekrar kredi olarak tahsis edilir ve zincir halkalar halinde uzar gider.

Çek veren gibi, çeki alanın da bir bankada hesabı olabilir. Zaten çek alış verişi çoğunlukla çek kullananlar arasında olur. Böyle olunca alacaklı taraf, çeki nakit olarak tahsil etme yerine, götürüp hesabının bulunduğu bankaya verir. Çünkü çeki böyle tahsil etmenin bazı koyalıkları vardır. Eğer borçlunun hesabı da aynı bankada ise banka, önce çekte yazılı meblağı borçlunun hesabından düşüp alacaklının hesabına kaydeder. Bankadan para çıkmadan işlem tamamlanmış olur.

Hesapların ayrı bankalarda olması halinde de borç ve alacak işlemi yine araya nakit girmeden tamamlanabilir. Çünkü bu bankanın müşterisi nasıl karşı bankanın bir müşterisine borçlu ise, o bankanın başka müşterisi de bu bankanın bir diğer müşterisine borçlu olabilir. Bu iki veya daha fazla borç karşılıklı takas edilir. Takas işlemlerinin sonucuna göre bu bankaların birinden diğerine ya hiç para gitmez yada az bir para ile işlem tamamlanır.

Takas iki banka arasında değil, bütün bankalar arasında olur. Birinci banka, ikinci bankadan alacaklı, üçüncü bankaya borçlu; ikinci banka da üçüncü bankadan alacaklı ise bankaların karşılıklı borç ve alacaklarının eşit olması halinde hesaplar arasında kaydi ayarlamalar yoluyla işlem bitirilir. Borç ve alacaklarda bir fazlalık varsa yalnızca bu fazlalık için, borçlu bankadan alacaklı bankaya nakit akışı olur. Bu işlemler takas (clearing) odası aracılığıyla yürütülür.

II- ÖZEL FİNANS KURUMU

Özel Finans Kurumu, ortaklık sistemiyle fon toplayıp ticarî faaliyetler ve bankacılık hizmetleri yapmak üzere kurulmuştur. Bankanın faiz vererek topladığı parayı o, kâr ve zarara katılma (mudarebe) akdi ile toplar. Finans kurumu kredi vermez, fonlarını akıllı ve ilerisini düşünen bir tüccar sıfatıyla kullanır.

Bankanın topladığı paraya mevduat, finans kurumunun topladığına da fon adı verilir. Fon (fonds), Fransızca bir kelimedir; büyükçe para, sermaye ve belli bir iş için gerektiğinde ödenmek üzere ayrılıp işletilen para anlamlarına gelir⁹¹.

İslâm, faizi kesin olarak yasakladığı için İslâm ekonomisinde sermaye, kredi sistemi ile değil ortaklık sistemi ile sağlanmıştır.

XVI. asırdan beri Amerika ve Afrika kıtasında ve daha başka yerlerde edine geldikleri sömürgelerine 20. asrın başlarında bir çok zengin İslâm ülkesini de katan Batılılar, sömürgelerinden elde ettikleri gelirleri bankalarda birleştirmiş ve büyük yatırımlar, yeni kalkınma hamleleri gerçekleştirmişlerdir. Batılı iktisatçılar, yazdıkları kitaplarda dikkatleri yapılan sömürüden başka yöne çekmeye ve kalkınmalarının, bankacılık sistemiyle sıkı ilişkisi olduğunu vurgulamaya özen göstermişlerdir. Bu ve benzeri görüşler İslâm âleminde batı tesiriyle kurulmuş iktisat fakültelerinin ders kitaplarında da yer almıştır⁹².

Onlara göre kalkınmak için sermaye birikimine ihtiyaç vardır. Sermaye birikimi sadece bankalar yoluyla sağlanabilir. Bankacılık sistemi de ancak faizle yürür. Faiz yasağı, bankacılığı ve dolayısıyla kalkınmayı engellemektedir. Varılmak istenen sonuç ise faizi yasaklayan İslâmın ihtiyaçlara cevap veremediğidir. Bir çok müslümanın zihni bu konuda hâlâ karışıktır.

Halbuki, kredi sisteminin karşısında ortaklık sistemi vardır. Bu sistem, faizin doğurduğu sakıncaları ortadan kaldırarak sermaye birikimi sağlamaya elverişli ve öteden beri bilinen ve uygulanan bir sistemdir. İslam faizi kabul etmeyince kredi sistemini devre dışı bırakmıştır. Son iki asırdır, batılıların etkisiyle dikkatler kredi sistemi üzerinde yoğunlaştığı için ortaklık sistemi unutulmaya yüz tutmuştur. Halbuki, bugün yaşanan ekonomik krizlerin, gelir ve servet dağılımındaki uçurumun ortadan kalkmasında ve bozulmuş dengelerin yeniden kurulmasında ortaklık sistemi büyük bir rol üstlenebilir. Bu sistemi bütün açıklığı ile insanlığa sunmak gerekir.

Batılıların kredi sistemine getirdikleri iki yenilikten söz edilebilir. Bunlardan biri, küçük tasarrufları toplayıp büyük sermayeler oluşturmak için banka kurmuş olmalarıdır. Bankalar bugün, insanların günlük işlerinde kullanacakları paralara varıncaya kadar bütün parayı ekonominin emrine vermeyi başarmışlardır. Parayı vucuttaki kana benzetirsek bunun bir yerde birikmeyip dolaşmasının önemi kolayca anlaşılabilir. Kan dolaşımı önemli olduğu gibi kanın kalitesinin bozulmaması ve mikroplardan arındırılmış olması da önemlidir.

Küçük tasarrufları toplayıp büyük sermayeler oluşturma işi ortaklık sistemi ile de yapılmaktadır. Bu sistemde faiz olmadığı için faizin sebep olduğu olumsuzluklar da yoktur.

İkinci yenilik, kaydi para üretim mekanizmasını kurmalarıdır. Bu mekanizma bütün dengeleri bozmuş, çağdaş insanın hayatına enflasyonu, gelir dağılımındaki adaletsizliği, sosyal sınıfları, terörü ve daha bir çok sıkıntıyı yerleştirmiştir. Artık zenginler alabildiğine büyümüş ve devletlerin yerine geçmeye başlamıştır.

⁹¹ - Tahsin SARAÇ, Fransızca Türkçe Büyük Sözlük, c.I s. 575.

⁹² - Örnek olarak F. Neumark, 'In İstanbul 'da 1948,'de basılan Genel Ekonomi Teorisi, adlı kitabının 22-25, ve 437 ve devamı sayfalarına bakılabilir.

III- ÖZEL FİNANS KURUMUNUN BANKADAN FARKI

Banka⁹³ ile özel finans kurumu arasında hem benzerlikler hem de farklılıklar vardır. Benzerlikleri dikkate alanlar bu iki kurumu aynı saymak isterler. Ama farklılıklar dikkate alınınca bunların birbirinden tamamen ayrı olduğu ortaya çıkar. Zaten iki şeyi ayıran aradaki farklılıklardır. Kadınla erkeğin benzer yönleri çoktur ama bunlardan birine kadın, diğerine erkek dememiz aradaki farklılıklardan dolayıdır.

Bankalarla finans kurumları arasında tespit edebildiğimiz farklar şunlardır:

1- Bankalar kredi sistemine, özel finans kurumları ise ortaklık sistemine göre çalışırlar. Bankalar mevduatlarını, faiz ödeyerek toplarlar. Özel finans kurumları ise mudarebe (emek-sermaye ortaklığı) ile toplarlar.

Bankaların mevduat sahipleri ile ilişkisi, bir borçlu alacaklı ilişkisidir. Bu sebeple biri diğerinin zararına katlanamaz. Fon sahipleri ile özel finans kurumunun ilişkisi ise bir ortaklık ilişkisidir, biri diğerinin kârından da zararından da etkilenir.

2- Bankalar topladıkları mevduatı kredi, yani faizli borç olarak verip gelir elde ederler. Finans kurumları müşterilerine borç vermezler. Onlar, akıllı ve ilerisini düşünen bir tüccar gibi davranır, ticaret ve sanayi için girerek gelir elde ederler. Mesela peşin aldıkları bir malı müşterilerine veresiye olarak satarlar ya da onlara ortak olurlar.

3- Bankalar, kredi verdikleri kişilerin durumunu tehlikede görürlerse vadenin dolmasını beklemeden krediyi geri isteyebilirler. Vermezlerse temerrüd faizi uygulamaya başlar, aldıkları teminatları nakde çevirir ve onları büsbütün çıkmaza sokabilirler. Mesela bir kişi bankadan iki yıl vadeli ve %15 faizli kredi alıp kullandıktan sonra banka, durumu iyi görmediğini belirterek krediyi 15 gün içinde geri ödemesini yoksa temerrüde sokacağını bildirebilir. Böyle bir borç, bu kadar kısa bir sürede ödenemeyeceği için borçlu temerrüde sokulur. Sonra banka faiz oranlarını tek taraflı olarak artırır. Bir de bakarsınız koskoca bir kuruluş, küçücük bir borç yüzünden batmıştır. Bu sebeple bankadan kredi alanlar gözlerinin önünü pek göremezler.

Özel finans kurumlarının müşterileri bu gibi sıkıntıları yaşamaz. Çünkü onların borcu ticari borçtur, vadesinden önce talep edilemez. Onunla bir iş ortaklığı yapmışlarsa finans kurumu, her ortak gibi kâra da zarara da katılır. Böylece finans kurumlarının müşterileri gözlerinin önünü görerek çalışırlar.

4- Özel finans kurumları müşterilerine karz-ı hasen (faizsiz ödünç) verebilirler. Bunu kredi ile karıştırmamak gerekir. Kredi, bir satınalma gücünün bir menfaat karşılığında vadeli olarak verilmesidir. Ama karz-ı hasende (faizsiz ödünçte) herhangi bir menfaat beklenmez. Karz-ı hasende belirlenen süre bağlayıcı değildir. Alacaklı taraf, istediği zaman alacağını talep etme hakkına sahiptir⁹⁴. Bu sebeple karz-ı hasen yoluyla istenilen miktarda parayı bulmak kolay olmadığı gibi ne zaman isteneceği belli olmayan bir parayla önemli bir ekonomik faaliyet de yapılamaz. O, bir birine güvenen kişiler arasında ufak tefek yardımlaşma şeklinde olur. Finans kurumunun vereceği karz-ı hasen de tıpkı bir tüccarın güvendiği bir kişiye kısa vadeli faizsiz borç vermesi gibidir.

5- Çek kullandırma bakımından da bankalarla özel finans kurumları arasında önemli farklar vardır.

⁹³- Bu karşılaştırma ticari bankalarla finans kurumları arasında yapılmaktadır. Burada kullanılan banka terimi ticari banka anlamındadır.

⁹⁴- Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslamiyye Kamusu, c. VI, s.94 vd.

Özel finans kurumu bir ticaret veya sanayi kuruluşu gibi çalıştığı için onun müşterisine kredi tahsis edip bunu cari hesaba geçirmesi ve krediyi kullansın diye ona bir çek koçanı vermesi söz konusu olamaz. O, her tüccar gibi satacağı malı kendisi alır, çek kesecekse kendi keser, bu çekin karşılığı da kasasında bulunur. Bu sebeple finans kurumu banka parası üretemez. Eğer bir iş ortaklığı yapmışsa ortak, bu iş için tahsis edilmiş parayı finans kurumunun vekili olarak kullanır. Bu durumda da o paranın hesaptan hesaba nakli suretiyle kaydi para üretimi mümkün olmaz.

Bankalara gelince, onlar kredi verdikleri kişi adına vadesiz hesap açar, krediyi oraya kaydeder ve çekle kullandırır.

Bugün ödemelerin büyük kısmı çekle ve bankalarda açılmış hesaplar arası nakillerle yapılmaktadır. Bankadan çıkmayan ve vadesiz mevduat olarak müşterinin hesabına geçirilmiş olan kredi, bir başka müşteriye tekrar kredi olarak tahsis edilir ve zincir halkalar halinde devam eder. Bu durum, ciddi bir para şişkinliği meydana getirir. Enflasyonun ve pahalılığın en önemli sebebi budur.

Prensipte satınalma gücü üreten kurum Merkez Bankasıdır, ama bankalar, çekler yoluyla gereğinden fazla para üreterek piyasada ciddi para şişkinliği meydana getirirler.

6- Ticari bankaların topladığı mevduat onların borçlarıdır. Tahsis ettikleri kredilerin kullanılması için verdikleri çeklerin karşılığını ödemeleri gerekir. Bu onları önemli bir borç altına sokar. Buna kredilerin batma tehlikesi de ilave edilince bankaların bunları karşılayacak kadar bir öz sermayeye sahip olmaları gereği ortaya çıkar.

Mevduatlarının tamamını kredi olarak vermemek ve bir miktar ihtiyat akçesi (munzam karşılık) bulundurmamak suretiyle bankalar tahsis ettikleri kredilere ait çekleri ödeyebilirler. Fakat kredilerin batması halinde bunu karşılayacak bir sermaye gerekir. Aksi takdirde önemli dengesizliklere sebep olabilirler.

İyi bir ekonomide kredilerin batma oranının %8'i geçmediği tespit edilmiştir. Bu sebeple bir banka, elindeki mevduatın %8' i kadar bir sermaye tabanına oturursa işlerini rahat yürütür. Yani 100 birim gerçek aktifleri varsa bunun sekiz birimi kadar sermayesi olmalı ki, bir ödeme problemi çıkınca borç bu sermayeden ödensin. Ekonominin kötü olduğu bir yerde daha fazla bir tabana ihtiyaç duyulur. Sermaye tabanı da her zaman problemleri çözmeye yetmez.

Mesela, 80 lira işletme sermayesi olan bir bankanın, 500 lirası vadeli, 500 lirası da vadesiz olmak üzere 1000 lira mevduat toplamış olduğunu ve mevduatın tamamını krediye çevirdiğini düşünelim. Munzam karşılık oranı da %10 olsun. Bu bankanın açtığı kredilerin toplamı 9.000 lira olur. Bu banka, vadesiz mevduat sahiplerine 500 liralık çek kullanma imkanı vermiş olur. Buna göre toplam 9500 liralık çekin karşılığının bankada bulunması gerekir. Bu bankanın Merkez Bankasına herhangi bir şey yatırmadığını düşünelim; toplam 9.500 liralık borcuna karşılık sermaye tabanı 80 liradır.

Burada kaydi para konusunu biraz açmak gerekir.

Çek kullananlar, ödemeleri nakit olarak değil, çekle yaparlar. Çeklerin karşılığı tam olarak bankada bulunmaz, sadece kayıtlarda gözüktür. Bu çekler para gibi dönüp dolaştığı için bunlara kaydi para denir.

Kaydi paranın ilk örnekleri madeni para sisteminin yaygın olduğu devirlere dayandırılır. Rivayete göre eski bankerler, kendilerine emanet olarak külçe veya sikke bırakanlardan bazısına hamiline yazılı makbuz vermişler, bazısına da hesap açmışlar. Yazılı talimat verdiği takdirde bu hesaptan onun adına ödeme yapmışlar. Hesap sahibinin talimatı bir çek görevi görmüş. Hamiline yazılı bu çekler piyasada para gibi kullanılmaya başlamış. Kimi iş adamları bu çeklere daha çok güveniyor ve onları nakitlere

tercih ediyorlarmış. Çünkü altın ve gümüş paralarda ağırlık ve ayar büyük önem taşır. Bankerler bu konuda uzman olduklarından onlarda bulunan paranın ağırlık ve ayarına güveniliyormuş.

Bankerler, kasalarındaki altın ve gümüşlerin fazla talep edilmediğini, çek ve makbuzların tercih edildiğini görmüşler. Bunu fırsat bilmişler ve ellerindeki altın ve gümüşlerin, nakit talebini karşılayacak kadar olmasına dikkat ederek kredi isteyenlere hamiline yazılı makbuz vermeye veya çek yazabilecekleri birer cari hesap açmaya başlamışlar. Böylece verdikleri kredi, ellerindeki altın ve gümüş stokunun bir kaç katına çıkmış, piyasayı bu çek ve makbuzlar sarmış⁹⁵.

Bankalar da benzeri bir tecrübe yaşamışlar ve vadesiz mevduattan kredi verilebileceğini keşfetmişler. Çünkü tecrübeler, bu hesapların uzun vadede fazla değişmediğini, vadesiz mevduat hacminin oldukça düzenli yürüdüğünü, bazı hesaplar çekilse de açılan yeni hesapların sağladığı fonlarla kayıpların giderilebildiğini göstermiştir. Ancak her şeye rağmen beklenmedik nakit talebi olabilir ve bankalar sıkıntıya düşebilirler. Bu sebeple ihtiyatlı bankacılar mevduatın belli bir kısmını kasalarında nakit şeklinde tutarak bu problemi halletmeye çalışmışlardır. Buna bankacılık dilinde kasa ihtiyatı veya munzam karşılık denmektedir.

Bankaların kaydı para mekanizmaları şöyle işler:

Bankaya bin liralık mevduat yatırıldığını düşünelim. Banka bu parayla kendine gelen kredi taleplerini karşılar. Birinci kişiye bin lira kredi açar, bunu onun cari hesabına kaydeder ve ona bir çek koçanı verir. Para bankadan çekilmediği için onu, aynı usulle ikinci müşteriye kredi olarak tahsis eder. Onun için de bir cari hesap açar ve bir çek koçanı verir. Bu işlemi üçüncü, dördüncü, beşinci ilh. müşterileriyle yapar gider. Böylece kendine yatırılmış olan bin lirayı onlarca müşterisine borç vermiş ve bu borcun kullanıldığı çekler yoluyla piyasaya bol miktarda kaydi para sürmüş olur. Bunun bir sınırı yoktur.

Elinde çek bulunan kişiler veya vadesiz mevduat sahipleri bankadan nakit para çekebilirler. Bunu karşılamak için bir miktar kasa ihtiyatı bulundurmak gerekir. Bu sebeple çıkaracakları kaydi paranın belli bir sınırı olur.

Bir bankanın bulundurması gereken ihtiyat oranı %10 ise kendine yatırılan bin liralık mevduat ile şu şekilde bir kaydi para ihracı seyri meydana gelir :

İşlem	Mevduat	İhtiyat	Kredi
1.	1000	100	900
2.	900	90	810
3.	810	81	729
4.	729	72.9	656
n
Toplam kaydi para miktarı			9.000

Mevduat vadesiz ise hesap sahibi onu çekle kullanmak isteyebilir. O zaman kaydi para miktarı on bin liraya çıkar.

Banka, yaptığı ilk işlemde yüz lira ihtiyat olarak ayırmış, 900 lira kredi vermiştir. Bu 900 lirayı vadesiz hesaba kaydettiği için tekrar kredi açma imkanı doğmuş, bu defa onun 90 lirasını ihtiyat olarak ayırıp

⁹⁵ - Feridun ERGİN, Kredi Sistemi, İst.1980, s. 9-10.

810 lirasını ikinci kişiye kredi olarak vermiştir. Bir kaç işlemten sonra kredi verdiği miktar dokuz bine, vadesiz mevduat sahibine verdiği çekle birlikte ihraç ettiği kaydî para on bine çıkmış olur.

Bu 10.000 lira, bankanın kredi verdiği kişiler adına ödemeyi üstlendiği borçtur. Buna karşılık sermaye tabanının 80 lira olması istenmektedir. O zaman bu banka iyi bir banka sayılır. O alacaklar kendilerinden talep edildiği takdirde hiç bir banka onları ödeme gücüne sahip değildir. Onun için bankalar, bir ekonomik krizden en çok etkilenen kurumlardır. Batmamak için kredi tahsis ettikleri kişilere baş vurup kredilerin vadesinden önce ödenmesini istemeleri, krizin iş hayatına yansımaya ve boyutlarının büyümesine yol açar. Bu sebeple bankalar ekonomide ciddi sıkıntıların kaynağı olabilmektedirler.

Finans kurumları fon sahiplerine karşı yalnızca emeği ile ve dürüst davranmakla sorumlu olduğu için onlarda sermaye tabanı problemi yoktur. Çünkü bunlar mudarebe prensiplerine göre çalışırlar. Mudarebede işletmeci durumunda olan mudaribin ana sermayeyi ve belli bir kârı garanti etmek diye bir görevi yoktur. O, dikkatli ve dürüst bir tüccar olarak emeğini koyar ve kendine verilmiş fonları kullanır. Bir kâr elde ederse onu, önceden anlaştığı oranda fon sahibi (rabb'ül-mal) ile paylaşır. Bir kâr meydana gelmemişse, dönem sonunda, emeğine bir karşılık almaksızın fonu olduğu gibi sahibine verir. Zarar olmuşsa bu zarar tamamen fon sahibine aktarılır. Böyle bir yapı içinde kaydi para ihracı söz konusu olmadığı için sermaye tabanı problemi olmaz.

7- Etkinlik ve verimlilik bakımından da finans kurumlarının iyi bir yeri vardır. Verimlilik kârlılık demektir. Yani bir finansal kurum belli bir zamanda, varlığını devam ettirecek kadar kâr elde edebilirse verimli demektir. Bu bakımdan Türkiye'deki finans kurumları, kısa sürede verimli çalışarak önemli başarılar elde etmişlerdir.

Etkinlik bir finansal kurumun faaliyette bulunduğu ekonominin büyümesi, rekabeti ve istikrarı için önemli alanlara para aktarıp aktarmaması ile ilgilidir. Türkiyede banka kredilerinin önemli kısmının ekonominin ihtiyacı olan alanlara gitmediği açıktır. Özel finans kurumları ise piyasanın içine girip paralarını ekonominin ihtiyaçlarına tahsis ettiği için ekonomiye, çok açık şekilde katkıda bulunmaktadırlar.

8- Bankalar, para dolaşım hızını anormal olarak artırırılar. Çünkü aldıkları faiz ve sebep oldukları enflasyon insanların paradan kaçmasına, nakit bulundurmamak istememelerine ve fazla düşünmeden harcama yapmalarına yolaçar. Paranın anormal bir hızla dolaşması da para miktarını artırıcı ve değerini düşürücü bir rol oynar.

Özel finans kurumlarının para dolaşım hızını artırıcı etkileri olmaz. Çünkü bunlar faize ve enflasyona sebep olmazlar. Piyasadaki fonksiyonları normal bir tüccarınki ile aynıdır.

9- Özel finans kurumları enflasyona sebep olmazlar.

Faizli bankacılık sistemi piyasada para miktarının ihtiyaçtan fazla artmasına ve bunun sonucu olarak para değer kaybının meydana gelmesine yol açar. Bu sebeple enflasyonun en büyük sebeplerinden biri faizli bankacılık sistemidir⁹⁶. Faizli bankalar, gerek sistemlerine giren paranın birkaç katı banka parası üretmeleri ve gerekse para dolaşım hızını artırmaları sebebiyle piyasadaki para miktarını anormal biçimde şişirirler. Faizin meydana getirdiği pahalılık da buna katılınca kredi sistemi, enflasyonun ve pahalılığın en önemli sebebi haline gelir. Ama finans kurumlarının bu bakımdan bir etkisi olmaz.

10- Özel finans kurumlarının fonları daha akılcı şekilde kullanılabilir.

⁹⁶ - Refii Şükrü Suvla, Para ve Kredi, İstanbul 1963, s. 59, 107.

Faizli kredi alanlar kolayca sıkıntıya düşebilirler. Sıkıntıyı azaltmak için bu kredileri ya kısa vadeli ihtiyaçlarında ya da kısa vadede yüksek kâr getirecek yatırımlarda kullanmak zorunda kalırlar. Bu sebeple banka kredileriyle orta ve uzun vadeli yatırımları gerçekleştirmek pek mümkün olmaz. Kredi alanlar, ayrıca yüksek kâr elde etmek zorundadırlar. Çünkü kazançları, ödeyecekleri faiz miktarının altına düşerse iflasa varan sıkıntılar baş gösterir. Zira banka, kredi kullananın hiç bir riskini kabul etmez.

Özel finans kurumu kredi vermediği için bu tür sıkıntılara sebep olmaz. O, müşterileriyle ya alım satım akdi, ya ortaklık (mudarebe, müşareke) ya da finansal kiralama yapar. Alım satım normal seyri içinde yürüyeceği için müşteriye ek külfet yüklemesiz. Borcun gecikmesi halinde temerrüt faizi de olmaz.

Özel finans kurumu ile orta ya da uzun vadeli ortaklık yapılabilir. Yatırımın her türlü riskine finans kurumu da katılacağı için yatırımcı, doğabilecek tehlikeyi tek başına göğüslemek zorunda kalmaz.

11- Özel finans Kurumu bankadan daha rahat bir ortamda çalışır.

Banka, çoğunlukla borçlarına karşılık %10 gibi bir ihtiyat bulundurup diğer paralarını kredi olarak dağıtır. Bu sebeple ekonomik yönden sıkıntılı yıllarda meydana gelen ani mevduat azalışları bankayı zora sokar. Hele bu iş için banka ihtiyatları kafi gelmezse mevduat sahipleri arasında bir panik meydana gelir ve sonuçta bir çok banka batır.

Özel finans kurumunda böyle sıkıntılar yaşanmaz. Çünkü bu sistemde katılma hesabı sahiplerinin her biri kurumun iş ortağıdır. Parasını çekmek isteyen ortaklık şartlarına uyması gerektiğinden ne kurum sıkıntıya girer ne de panik doğar. Eğer ortada bir zarar varsa buna hesap sahibi de katlanır.

12-Özel finans kurumu gerçek kazanç elde etme imkânı verir.

Mevduat sahiplerinin bankadan aldıkları faiz, çoğu zaman enflasyonun altında kalır. Bu sebeple onlar enflasyonun gönüllü kurbanı sayılırlar. Meselâ Türkiye’de 1935’te tahvile para yatırmış birinin % 7 net bileşik faiz hesabıyla gelirini de ana paraya eklediği halde 1975’te mal varalığı İstanbul Ticaret Odası endekslerine göre eksi değerinin % 17’si olduğu hesabedilmiştir⁹⁷. Bu kişi % 83 oranında kayba uğramış olmaktadır. Aslında bu tablo her yerde buna yakındır. Halkın tasarruflarının miktarı daima düşmektedir. Meselâ 1910 yıllarında dünyada toplam tasarrufun % 80’i halkın biriktirdiği paralardan oluşmakta iken 1960’larda bu oran % 42-45 civarına inmiştir⁹⁸. 2000 yılının Türkiye’sinde halkın tasarrufunun toplam tasarrufa oranı iyice azalmıştır.

Özel finans kurumları, katılma hesabı sahiplerine kârdan pay vadederler. Kâr etmiş sayılabilmeleri için mevcut enflasyonun üzerinde bir gelir temin etmeleri icabeder. Bu sebeple finans kurumlarının görevleri hem ellerinde bulundurdukları paraları enflasyona karşı korumak hem de o paralarla gerçek kâr elde ederek katılma hesabı sahiplerine bundan pay vermektir. Çünkü kendileri ancak gerçek kârdan pay alabilirler.

IV- ÖZEL FİNANS KURUMUNUN İŞLEYİŞİ

Özel Finans Kurumu, fonlarını emek-sermaye ortaklığı (mudarebe) ile toplayıp akıllı ve ilerisini düşünen bir tüccar sıfatıyla kullanır, ayrıca bankacılık hizmetlerini yürütür. Faizsiz mali aracılık da yapabilir.

A- Malî Aracılık

⁹⁷ - Bu dönemlerde Türkiye’deki mevduat faizleri bu miktarı geçmiyordu.

⁹⁸ - Feridun ERGİN, Kredi Sistemi, İstanbul 1980, s. 44.

Malî aracılık, tasarruf sahiplerine güven vererek ellerindeki paraları toplayıp belli esaslara göre işletmektir.

Özel finans kurumları hem vadeli hem de vadesiz fon kabul ederler. Vadeli fonlar mudarebe esaslarına uygun olarak alınır. Bunların önemli bir bölümü, müşterilerin talep ettikleri malları almak için kullanılır. Genellikle peşin parayla aldıkları malı vadeli olarak sattıklarından müşterilerinin durumunu iyice araştırmak, onlardan kefil, rehin vs. gibi teminatlar almak zorunda kalırlar. Bundan başka aşağıda belirtilen selem, istisna, mudarebe, müşareke, ithalat, ihracat, finansal kiralama gibi işlemleri de yaparlar. Ortaklıklar kurar veya sanayi ihtiyacı olan takım, teçhizat, hammadde vs. alıp onlara vadeli olarak satarlar. Böylece finans kurumları tasarruf sahipleri ile ona ihtiyaç duyanlar arasında bir mali aracılık yapmış olurlar.

Vadesiz fonlar ödünç esaslarına uygun olarak alınır. Kurum isterse bu parayı kullanır. Bundan dolayı fon sahibine bir kâr vermez. Vadesiz fon sahibi istediği zaman parasını çekebilir.

B- Faizsiz Finansman Yolları

Finansman (financement) sözlükte "*gerekli parayı verme*" anlamına gelir⁹⁹. Finans kurumları, gerekli parayı sadece ortaklık yoluyla verebilirler. Bunun dışında paraya ihtiyacı olanlara para değil, o parayla almak istedikleri mal veya hizmeti alıp onlara satarak yardımcı olabilirler. Bu, paraya olan ihtiyacı faize girmeden karşılama imkanı verir. Bunu, para temini ve mal temini ve hizmet temini diye üçe ayırabiliriz.

1- Para temini

Ortaklık sisteminde para temini, yani finansman sadece mudarebe ve müşareke yoluyla olabilir.

a- Mudarebe

Mudarebe, bir taraftan sermaye, diğer taraftan emek olmak üzere kurulan bir ortaklıktır. Elde edilecek kârın hangi orana göre pay edileceğini önceden belirlemek şarttır. Böylece parası olduğu halde onu işletemeyenlerle iş yapma kabiliyeti olduğu halde parası olmayanlar mudarebe ortaklığı ile bir araya gelmiş ve her iki tarafın ihtiyacı da karşılanmış olur.

Bir iş için gerekli sermayenin tamamını finans kurumu verir, ikinci taraf da işe yalnız emeği ile ortak olursa bu bir mudarebe olur. Kurum, iş bitiminde sermaye ile birlikte kendine düşen kârı alır. Kâr yoksa yalnızca sermayeyi alır. Böylece risk, dengeli olarak paylaşılmış olur. Finans kurumu, parasından bir gelir elde edememiş, işletmeci de çalışmasının karşılığını alamamış olur. Zarar olursa, mudarebede zarar sermayeye yükleneyeceğinden finans kurumu bu zararı kabul eder.

b- Müşareke

Müşareke ile her türlü ticari ve sınai ortaklık kastedilir. Müşarekede taraflardan her biri az veya çok sermaye koyar. Sermayelerin birleşmesi daha büyük iş yapma imkanı verir. Elde edilen kazanç tarafların önceden yaptıkları anlaşmaya göre bölüşülür.

Finans kurumlarının yaptığı ticari ortaklıklar, belli işlerin yapılıp bitirilmesi ile sınırlı kalır. Yani bir malın alım satımı, üretimi veya pazarlanması için çoğunlukla bir işlemlik ortaklık kurulur. İş bitince ortaklık sona erer. Bir ticaret veya sanayi kurumunu işletmek üzere ortaklık kurulmasına da bir engel yoktur¹⁰⁰.

⁹⁹ - Tahsin SARAÇ, Fransızca Türkçe Sözlük..

¹⁰⁰ - Haziran 1995'te İstanbul'da yapılan bir ilmi toplantının konuyla ilgili kısmı şöyledir:
Sabri ORMAN- Müşareke ve mudarebe orta ve uzun vadede kullanışlıdır. Ama kısa vadede problemi onunla çözmek gayet zordur. Çünkü anlık veya bir işleme dayalı ihtiyaçlar ortaya çıkmaktadır.

Ortaklık, ister mudarebe, isterse müşareke şeklinde olsun, parayı tehlikeye atmak olur. Ama ekonomik hayatta tehlikesiz iş yoktur. Alınan bütün teminatlara rağmen banka kredilerinin dahi geri dönmeme tehlikesi daima vardır. Mudarebe ve müşarekede tehlike daha fazladır ama kazanç umudu da fazladır. Bu umut, insanları o tehlikeye girmeye zorlar. Unutmamalıdır ki, ortaklıklar, ekonomik hayatın motorlarıdır. Onlar olmasa ne bankanın kredi vereceği ne de finans kurumunun iş yapacağı kuruluş kalır. Banka ve finans kurumu da birer ortaklıktır. Banka da ortaklık sistemine göre kurulur ve ortaklık sisteminin kurumlarından yararlanarak çalışmalarını sürdürür.

Ortaklıklardan doğacak tehlikeyi azaltıcı ve kazanç ihtimalini artırıcı tedbirler alınabilir. En önemlisi riski yaymak olmalıdır. Bunun için her bir ortaklığa ayrılacak sermayeyi sınırlı tutup müşareke ve mudarebe sayısını artırmak gerekir. Böylece birinin zararını diğerlerinin kârlarıyla karşılayıp karlı duruma geçmek kolay olur.

Mudarebede proje ile ilgili detaylar ortaya konmalı ve paranın projeye uygun harcanması denetlenmelidir. Çünkü mudarib iyi denetlenmezse gerekli titizliği gösteremeyebilir.

Müşarekede ise ortakların daha çok sermaye koymasına dikkat etmeli ve yönetimde etkili konuma gelmelidir. Ortakların daha çok sermaye koymasını ellerini taşın altına sokmalarına sebep olacağından kâr ihtimali yüksek olur.

2- Mal temini

Finans kurumu peşin fiyatla mal satmaz. Çünkü peşin parası olan gider, malı başkasından alır. Finans kurumuna gelenler, kendi paraları olmadığı için gelirler. O, bunların istedikleri malı piyasadan alır ve onlara satar veya kiraya verir. Bu sebeple finans kurumunda mal temini; vadeli satış, selem, ıstına ve finansal kiralama (leasing) yollarıyla olur.

a- Vadeli satış (mürabaha)

Malın peşin satılması arzu edilse de veresiye satışlar vazgeçilemez bir ihtiyaçtır. Cebinde parası olmayan bir memur, maaş gününe kadar aç bekleyemez, ihtiyacını veresiye alım yaparak giderir. Bu ihtiyacı, zaman zaman herkes duyabilir. Malların peşin fiyatı ile vadeli fiyatı arasında fark olabilir. Bu fark faiz değildir.

Bir alım satımda, satıma konu olan mal mevcut ve belli olur, fiyatı konusunda taraflar anlaşır, taksit miktarları ile ödeme günleri belli olursa bu, geçerli bir satış olur. Artık o malın peşin fiyatı ile vadeli fiyatının farklı olmasının önemi olmaz¹⁰¹.

Finans kurumları, bazı kişi ve kuruluşlara bu şekilde mal temin etmekte ve peşin fiyatla aldıkları malları bunlara vadeli olarak satmaktadırlar. Böylece satıcı, malı peşin satma imkanını, alıcı da ihtiyaç duyduğu bir malı veresiye satın alma imkanını elde etmiş olur. Bu satışa murabaha adı verilir.

Murabaha, ister peşin, ister veresiye olsun bir malın maliyetinin ve ondan elde edilen kârın borçluya tam olarak söylenmesi suretiyle yapılan satıştır. Müşteri, finans kurumunun ne kadar kâr ettiğini ayrıntılarıyla

Abdülaziz BAYINDIR- Fıkha göre ortaklıklar prensip olarak işlem bazında yapılır, ama başka şekilde ortaklık kurmaya da engel yoktur.

Yaşar AKGÜN- Bir işleme mahsus ortaklık kurulabilmesi büyük bir esnekliktir.

Nazım EKREN- O zaman işlem bazındaki finansmanlarda kâr- zarar ortaklığı daha mantıklıdır.

¹⁰¹ - Konuyla ilgili geniş bilgili için Vade Farkı ve Faiz bölümüne bakılması gerekir.

bildiği için böyle bir satışa fıkıhta murabaha denir. Ama bizde murabaha kelimesinin kötü bir geçmişi vardır. Osmanlılar bu kelimeyi muamele-i şer'iyye karşılığı kullanmışlardır.

Muamele-i şer'iyye, faizli kredi almanın hileli yollarındandır. Burada alacaklıya sağlanan menfaat, alım satımdan doğmuş bir kâr şekline sokulur. Mesela kişi bir malını, borç verecek olanın önüne koyar ve "Bunu sana 10.000 liraya sattım." der, o da onu satın ve teslim alır ve parayı öder. Sonra ona; "Bu malı, bedelini bir yıl sonra ödemem şartıyla bana 11.200 liraya sat." der, o da satar. Böylece istediği 10.000 lirayı elde etmiş, sattığı mal tekrar kendine dönmüş ve karşı tarafa, bir yıl sonra ödeyeceği 11.200 lira borçlanmış olur. Bunun bir çok usulü vardır. Osmanlı döneminde kurulan bankalardan Emniyet Sandığı'nda bir cep saati varmış. Kredi alanların ödeyecekleri faizi meşrulaştırmak için hergün defalarca satılır, müesseseye hibe edilmiş. O zaman bu gibi yöntemlerle çalışan çok sayıda para vakfı vardı. Bunlar halka kredi verir, alacakları faizi göstermelik satışlarla meşrulaştırırlardı.

Muamele-i şer'iyye faize kılıf uydurma olduğu için halk vicdanı buna tepki duymuş ve murabaha kelimesi zamanla faizcilik ve tefecilik anlamında kullanılmıştır. Fahiş faizle borç verip halkı soyan insafsız bankere murabahacı adı verilmiştir¹⁰². Dilimizdeki bu murabaha ile finans kurumlarının murabahası arasında kelime benzerliği dışında bir benzerlik yoktur.

b- Selem

Selem, para peşin ve mal veresiye olmak üzere yapılan bir satım akdidir. Veresiye satışın tam tersine işler. Selemde malın cinsinin, nev'inin, özelliklerinin, miktarının, bedelin miktarının, teslim yerinin ve teslim tarihinin akit sırasında tespiti şarttır¹⁰³. Şartlarına uygun olarak yapılan bir selem akdi sebebiyle ileri bir tarihte üretilecek mallar şimdiden satılmış ve ihtiyaç duyulan para elde edilmiş olur. Diğer taraftan müşteri de ileri bir tarihte ihtiyaç duyacağı malı şimdiden satın almış ve taraflar faize girmeden ihtiyaçlarını karşılamış olurlar.

c- Istisna

Bu bir sipariş akdi, bir şeyi yapmak üzere imalatçı ile yapılan anlaşmadır. Istisna'nın selemden farkı, paranın peşin verilmesinin şart olmaması ile malı teslim tarihinin kesin olmamasıdır. Bu şekilde imalatçı, imal edeceği mal için ihtiyaç duyduğu parayı elde ettiği gibi onu satmayı da sağlama almış olur. Müşteri de kendisine lazım olan malın siparişini vermenin rahatlığı içinde bulunur.

Finans kurumunun devreye girmesiyle müşteri siparişini finans kurumuna, finans kurumu da imalatçıya verir. Malın üretilmemesi veya üretimin isteğe uygun olmaması halinde müşteri finans kurumunu sorumlu tutar. Bu durumda finans kurumu o malı bir başka yerden temin edip müşteriye vermek zorunda kalır. Finans kurumu da imalatçıyı sorumlu tutar.

d- Finansal kiralama (leasing)

Finansal kiralama, bir malı satın alarak ona ihtiyaç duyan kişi ve kuruluşlara kiralamaktır. Bu, faize girmeden yatırım yapma imkanı sağlar. Kiralama ya normal şekilde, ya da mülkiyetin devriyle sonuçlanacak bir şekilde yapılmaktadır.

Normal kiralama, kiraya verilen malın, kira müddeti bitiminde geri alınması şeklinde olur. Meselâ bir leasing şirketi, sanayicinin ihtiyaç duyduğu bir fabrika binasını yaptırır veya satın alır, ona 10 yıllığına kiraya verir. Süre sonunda sözleşme yenilenmezse binayı geri alır. Şirkette sanayici arasında bu konuda

¹⁰² - Şemseddin Sâmî, Kamus-i Türkî, Dersaadet 1317.

¹⁰³ - Mecelle m. 386.

bir ön sözleşme yapılabilir. Böylece taraflar, karşılıklı taahhüde girmiş olurlar. Bu taahhüd taraflardan birinin diğerini zarara sokmasını önleyecek biçimde yapılabilir. Fabrikanın kurulması için gerekli takım ve tezgahlar vs. de aynı usulle alınıp kiralanabilir.

Mülkiyetin devriyle sonuçlanan kiralama ise satım ile kiranın birleşmesinden doğan yeni bir akit sayılmaktadır. Buna göre, kiralanana mal 100 hisse itibar edilirse ilk taksitte bunun 1 hissesinin bedeli, 99 hissesinin kirası alınır. Yani yapılan her ödemenin bir kısmı mal bedeli, bir kısmı da kira bedeli olur. Taksitler ödendikçe kiracının o maldaki payı artar. Bu pay yüzde yüze ulaşıncaya kiracı, malın sahibi olur. Bize göre bu, vadeli satıştan başka bir şey değildir. Bu sebeple hukuki ilişkiler, vadeli satışa göre düzenlenmelidir.

3- Hizmet temini

Finans kurumu, banka gibi kredi kuruluşu değil, mal ve hizmet satan ticari bir kuruluştur. Bu sebeple mal ve hizmet satan kuruluşlar ne iş yaparlarsa finans kurumu da o işleri yapar.

Finans kurumu taşeronluk yapabilir. Mesela, bir işletmenin bazı hizmetlerini belli bir meblağ karşılığında belli bir süre için üstlenebilir. Bu süre içindeki işçi ücretlerini ve sabit giderleri karşılar. Böylece nakit sıkıntısı içinde olan veya elindeki nakitleri bir başka işte kullanma durumunda olan işletme, bu ihtiyacını faize girmeden karşılamış olur.

Yine bir reklam ajansı gibi çalışıp, basın ve yayın organlarından aldığı reklamları pazarlayabilir.

Bir oteli veya seyahat şirketini belli bir süre için kiralayarak bu süre içindeki bütün gelirlere sahip olabilir. Finans kurumu, meşru ölçüler içinde her türlü hizmeti yapabileceği için büyük bir iş sahasına hizmet satabilir.

C- Bankacılık Hizmetleri

Emanet kabulü, ikraz (ödünç verme), istikraz (ödünç alma), banka havalesi, senet tahsili, poliçe, kredi mektubu, banka kartı, çek, banka teminat mektubu, kredi kartı, aval, kambiyo işlemleri, altın ve gümüş alım satımı (sarf), gibi bankacılık hizmetleri, bir komisyon karşılığında faizsiz olarak yürütülebilir. Burada bu hizmetler ele alınacaktır.

1- Emanet kabulü

Bankalar, menkul değerleri ve bir kısım kıymetli eşyayı emanet olarak kabul edip saklarlar. Bunun için kiralık kasalar bulundurlar.

Kıymetli eşyanın güvenli bir şekilde saklanması zaman zaman ciddi bir ihtiyaç olur. Hz. Muhammed, ona dua ve selâm olsun, Allah'ın Elçisi olmadan önce Mekkeliler ona güvenir, para ve kıymetli eşyalarını onun yanında saklardı. Bu özelliğinden dolayı kendisine el-Emîn (güvenilir kişi) lakabı verilmişti. Allah'ın Elçisi olduktan sonra kimi Mekkeliler, her ne kadar inanmamış ve karşı gelmiş olsalar bile ona olan güvenlerini yitirmemişlerdi. Allah'ın Elçisi Mekke'den Medine'ye hicret ederken yanındaki emanetleri Hz. Ali'ye (r.a.) teslim etmiş ve onları sahiplerine ulaştırmasını istemişti¹⁰⁴ Hz. Ali, bu malları teslim ettikten sonra Medine'ye hicret etmişti.

2- Mevduat kabulü

Saklanması için bırakılan şeye ved'ia («%٥٤٢) denir. Mevduat, mevdûe'nin çoğuludur, ved'ia olarak bırakılmış mallar anlamına gelir. Bankaya yatırılan paralara da mevduat denir.

¹⁰⁴ - İbn Hişâm, Siyre, el-Kısmü'l-evvel, 2. baskı, Kahire 1953, s. 485.

Bu paralar fıkıh bakımından mevduat değildir. Çünkü mevduatın korunması ve kullanılmaması gerekir. Zayi olması halinde bakılır, eğer onu kabul eden kişinin bir kusuru yoksa tazmin etmez. Halbuki, bankalar bu paraları kullanma hakkına sahiptirler. Zayi olsa, bankanın kusuru var mı, yok mu diye bakılmadan para sahipleri, onları bankadan isteyip alabilirler. Bu sebeple bankalara mevduat yatırmak onlara ödünç vermek yani ikrazda bulunmaktır.

Ödünç (karz), mislini geri almak için mislî bir malı vermek üzere yapılan sözleşmedir.

Mislî mal, değerini etkileyen önemli bir fark olmaksızın çarşı pazarda dengi bulunabilen maldır. Borçlu, borç aldığı malın aynısını değil, mislini yani dengini vermekle yükümlüdür. Karz için tesbit edilen vade de de alacaklıyı bağlamaz¹⁰⁵.

Gerek finans kurumlarında ve gerekse bankalarda bulunan vadesiz hesaplar müşteriler tarafından bu kuruluşlara ödünç verilmiş paralardır. Bu kurumlar o paraları kullanıp gelirinden yararlanabilirler.

Emanet bırakılan bir mal, emanetçinin kusuru olmadan zayi olsa emanetçiye ödettirilmez¹⁰⁶. Bir de emanetçi bu malları sahibinin izni olmadan kullanamaz. Halbuki karz (ödünç) öyle değildir. Ödünç alınan şey, hiç kullanılmadan ve bir kusur işlenmeden zayi olsa borçlunun onu ödemesi gerekir.

Karz, her zaman istenip alınabileceğine ve zayi olması halinde tazmin ettirilebileceğine göre tasarruf sahibi, parasını emanet bırakmak yerine karz olarak vermeyi tercih eder. Karz olarak bırakmak karşı taraf için de yararlıdır. Çünkü bu takdirde o, parayı kullanabilecek ve ondan faydalanacaktır.

Sahabeden Zübeyr b. Avvam (r.a.), güvenilir kişilerdendi. Halk, kıymetli mal ve paralarını ona emanet ederdi. Oğlu Abdullah b. Zübeyr'in (r.a.) bildirdiğine göre kendisine bir şeyi emanet bırakmak isteyene şöyle derdi:

- Hayır. Sadece ödünç olarak kabul edebilirim, çünkü zayi olmasından korkuyorum.

Zübeyr b. el- Avvam'ın¹⁰⁷ yanında bu şekilde iki milyon ikiyüzbin dirhem birikmişti¹⁰⁸. 4.35 gr.lık bir Bizans altını o devirde on dirhem değerinde olduğu için biriken para, 220.000 adet Bizans altını eder. Bu, önemli bir meblağdır.

Bankalara verilen vadesiz mevduat karz, yani onlara verilmiş ödünçtür.

3- İstikraz (ödünç alma)

Kısa vadeli para ihtiyacı istikraz yoluyla karşılanabilir. Ödünç bazen sadakadan efdal olur. Faizsiz verilen ödünce karz-ı hasen denir.

Finans kurumları, bazı müşterilerine, herhangi bir menfaat beklemezsizin ödünç verebilirler. İstismara açık olan bu imkanı çok dikkatli kullanmak gerekir.

4- Banka havalesi

Banka havalesi, bir kimsenin kendi adına, diğer bir kimseye para, kıymetli evrak ya da benzeri şeyleri vermeye bir üçüncü kişiyi yetkili kılmasıdır. (Borçlar Kanunu m. 457). Bu, fıkıh açısından havale değil, bir vekâlet işlemidir. Banka havalesi yaptıran kişi bu konuda bankayı kendine vekil etmiş olur. Çünkü vekil,

¹⁰⁵ - Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslamiye Kamusu, c. VI, s.94 vd.

¹⁰⁶ -Mecelle 768.

¹⁰⁷ - Zübeyr b. el- Avvâm, Hz. Peygamberin halasının oğlu, Cennetle müjdelenmiş on sahabiden biridir. 36 h.656 m. tarihinde Cemel vak'asında şehit edilmiştir. (Hayerddin ez-Zirikî, el- A'lâm, c. III, s. 74, tarih ve yer yok. Üçüncü baskı.)

¹⁰⁸ - İbn Sa'd, Tabakâtü'l-kübrâ, Beyrut 1957, C.II, s. 159.

başkasının bizzat yapması gereken bir işi yüklenir ve kendini o konuda onun yerine koyar. Mesela birine bir miktar para verecek olan, o parayı bir başkası aracılığıyla da verebilir. Bu başka kişi o şahsın vekili olur. Fıkıh açısından havale poliçe konusu işlenirken anlatılacaktır.

Gerek şehir içinde ve gerekse şehirler arasında para taşıyanlar, gönderenin vekili olur. Vekilin elindeki şeyler emanet olacağı için bir kusuru olmadan bunlar kayıp ya da telef olursa vekilin onu ödemesi gerekmez.

Vekil, elindeki emanetleri kendi malına katamaz ve kendi işi için kullanamaz. Eğer böyle yaparsa kaybolma veya telef halinde, kusurlu olup olmadığına bakılmaksızın onların bedelini ödemesi gerekir. Bugün finans kurumları ve bankalar havale için aldıkları paraları kendi paralarına katmakta ve kısa bir süre için de olsa, kendi işleri için kullanmaktadırlar. Bu sebeple onların aracılığı ile havale edilen paraların çalınması veya zayi olması halinde bedelini ödemeleri gerekir.

5- Senet tahsili

Banka veya finans kurumu, alacaklı adına borçlunun parasını tahsil eder. Gerek senet tahsili ve gerekse banka havalesi için alınan ücret vekalet ücretidir.

6- Poliçe

Poliçe, İtalyanca polizza'dan alınmıştır¹⁰⁹. Fıkıh kitaplarında geçen el-bolîsa («%»İ) ¹¹⁰ da o kelimeden alınmış olmalıdır. Ömer Nasuhi BİLMEN buna poliçe demiştir¹¹¹. Ancak el-bolîsa poliçeden biraz farklıdır, süftece anlamındadır. Süftece, banka kartı başlığı altında gelecektir.

Poliçe, bir alacaklının borçlusuna hitaben düzenlediği bir kambiyo senedir. Bu senet, borçlunun belli bir tarihte ödeyeceği bir borcu, üçüncü bir kişiye ya da onun havale edeceği başka bir kişiye ödemesi emrini içerir.

Kambiyo senedi, bono, çek ve poliçeye verilen ortak addır. (TK 582). Bunlara ticari senet de denir.

Bir poliçede, keşideci, muhatap ve lehdar'dan oluşan üç taraf vardır. Keşideci poliçeyi düzenleyen alacaklı, muhatap ödemeyi yapacak olan borçlu, lehdar da senedi teslim alan üçüncü kişidir. Muhatap ödemeyi ona yapar.

Muhatap poliçeyi kabule zorlanamaz, ama kabul edince ilişkinin bir tarafı haline gelmiş olur. Lehdar poliçeyi vadesinden önce ciro edip bir başkasına teslim edebilir. Böylece o, poliçeden doğan bütün haklarını devretmiş olur.

Ciro, ticari senetleri veya çekleri, arka yüzüne imza atmak suretiyle devretmektir. Giro eden lehdara ciranta denir. Bu imza ile o, muhataba, bu borcu yeni bir lehdara ödemesi için talimat vermiş olur. Cironun usulüne uygun olması için cirantanın imzası yeterlidir. Senedi rehin bırakmak amacıyla da ciro yapılabilir. Bu takdirde senedin arkasına "bedeli teminattır" veya "bedeli rehindir" gibi bir ibare yazılır. Poliçede bir çok ciranta bulunabilir. Poliçe, muhatap tarafından ödenmezse bütün cirantalar, senedi en son elinde bulunduran hamile karşı zincirleme kefil sayılırlar.

Poliçe, fıkıh bakımından bir havaledir. Fıkıhta havale, borcu bir zimmetten diğerine nakletmek, yani borcu ödeme yükünü başkasına yüklemek demektir.

Allah'ın Elçisi, ona dua ve selâm olsun, şöyle demiştir:

¹⁰⁹ - Büyük Larus Ansiklopedisi, poliçe maddesi, İstanbul 1985.

¹¹⁰ - İbn Abidin, redd'ül-muhtâr, havâle, c. V, s. 350, İstanbul 1984.

¹¹¹ - Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukuki İslamiyye Kamusu, c. VI, s. 287, süftece maddesi.

†·--«†! »Y†|Oœ,,A†Y%oI

*Sizden biri ödeme gücü olana yönlendirilirse o, ona yönelsin*¹¹².

A†³%o†«%o¹EI†y%oA†EAE†|OI%o

*Ödeme gücü olanın borcunu geciktirmesi zulümdür. Kim (borçlusu tarafından) ödeme gücü olan birine havale edilirse onu kabul etsin*¹¹³.

Havalede üç taraf bulunur. Birincisi havaleyi yapan borçlu (muhil), ikincisi havaleyi kabul eden alacaklı (muhalun leh) üçüncüsü de havale ödeyicisi (muhalun aleyh) dir. Havalenin geçerli olması bu üçü tarafından kabul edilmesine bağlıdır. Havale yalnız alacaklı (muhalun leh) ile havale ödeyicisi (muhalun aleyh) arasında da olabilir¹¹⁴. Muhalun aleyh (havale ödeyicisi) ya da muhalun leh (alacaklı) havale sırasında hazır bulunmayabilir. Bunlar diğer iki kişi arasında yapılmış olan havaleyi daha sonra kabul ederlerse havale geçerlilik kazanır¹¹⁵.

Ahmet borçlu, Mehmet alacaklı, Hasan borcu ödemeyi kabul eden üçüncü şahıs ve borç miktarı 100 lira olsun. Böyle bir işlemde genellikle Hasan'ın da Ahmed'e aynı tarihte ödenecek 100 lira borcu olur. Normal havalede Ahmed Mehmed'e, "Alacağını git Hasan'dan al." derken poliçe'de Ahmet Hasan'a der ki, bana olan borcunu Mehmed'e öde. Burada ilişkilerde temel bir değişiklik olmadığı için poliçe havale kapsamına girmektedir.

Fıkıh bakımından ciro, tekrar havalede bulunmak demektir ki, bu mümkündür.

Cirantaların zincirleme kefil olmalarına fıkıh bakımından bir engel yoktur. Bu durumda havale ile birlikte kefalet işlemi de yapılmış olur¹¹⁶. Bu kefalet, poliçenin ciro edilmesi konusundaki örften dolayı kendiliğinden olur.

Bugünkü bankacılık hizmetlerinden banka kartı, kredi mektubu ve çek düzenleme işlemleri ile menkul kıymetlerin ciro edilmesi işlemi fıkıh bakımından birer havaledir.

7- Kredi Mektubu

Kredi Mektubu, bir bankanın, muhtelif şubeleri ya da muhabirleri ile ilişkide bulunabilecek müşterisine, gerektiğinde o şube veya muhabirlerinden para çekme imkanı vermek üzere düzenlediği mektuptur. Buna itibar mektubu da denir.

Urvetü'l-Bâriki, Allah'ın Elçisi'nden bir şey istemiş, o da bir alamet (nişan, simge) vererek "Hayber'deki vekilime git, bu alamete dayanarak sana istediğini versin." demişti¹¹⁷. Kredi mektubu da bu alamet gibidir. Hayber'deki vekil, o alameti görünce bu şahsa nasıl ödeme yapmışsa, bankalar da, ilgili bankanın veya finans kurumunun kredi mektubunu görünce o şahsa ödeme yapmaktadırlar. Bu tür hizmetlere her zaman ve her yerde ihtiyaç duyulur.

Kredi mektubu düznelmeye karşılık alınan ücret bir hizmete karşılık alınmış ücrettir.

8- Banka Kartı

¹¹² - Buhârî, el-Havâlât 1.

¹¹³ - Ahmed b. Hanbel, Müsned-i Ebî Hureyre, c. II, s. 463; İbn Mâce, Sadakât, 8, el-Havâle, Hadis No 2403.

¹¹⁴ - Mecelle 681.

¹¹⁵ - Mecelle, 682-683.

¹¹⁶ - el-Haskefî, Dürrü'l-muhtâr -İbn Abidin ile birlikte- Mısır, C.V, s. 351.

¹¹⁷ - Serahsî, el-Mebsut, c. XIX, s. 2.

Ahmed Emin'in bildirdiğine göre hicrî IV. asır ortalarında Halep Devleti Emiri olan Seyfûddevele el-Hemedânî, bir sarrafa hitaben ilk çek keşidesi yapmış kişidir. Bu çek, Seyfûddevele'nin Bağdat'ı ziyareti sırasında Bağdat'lı bir sarrafa hitaben yazılmıştır¹²¹.

Çek kullanma halk arasında yaygınlaştıktan sonra edebi eserlerde keşide edilmiş çeklerle ilgili parçalara rastlanır olmuştu¹²². Şair Cehza («%oÅ») el-Bermekî (234-324 h./848-936 m.) karşılıksız çeklerle ilgili olarak iki beyt söylemiştir.

—«†,,«Ê †'†%o« ,,Â†—,«ÿ†« ††††††††††

Ë%oÅ† ,,Ê†«%o—,«ÿ†† ã—†Ê·ÿ†«††††

Ödülleriniz parmaklarla ve elle yazılan kağıt parçaları ise

O kağıtlar bir fayda sağlamaz. İşte benim yazım, alın onu bin tane bine¹²³.

Mal ve hizmet akışı önemli ölçülere vardığı zaman, alınan malın ve yapılan hizmetin bedelini ödemek için büyük meblağlar bulundurmamak ve bunları bir şehirden diğerine ya da bir ülkeden diğer ülkeye nakletmek gerekir. Taşıma gücünü yanında bunların çalınma ve kaybolma tehlikesi de vardır. Eğer eskiden olduğu gibi ödemeler altın ve gümüş para ile yapılacak olsa, buna bir de bu paraların ağırlık ve ayarlarını bilme ihtiyacı eklenir. Bankalar ve finans kurumları bu açıdan önemli hizmetler sunmaktadırlar. Verilen borca karşılık para taşıma külfetinden ve yol tehlikesinden kurtulma nimetini elde edilmektedir ki, fıkıh bakımından bu, ödünçten sağlanan bir menfaattir. Menfaat sağlayan her ödünç faiz sayıldığı için bazı fakihler bunun caiz olmayacağını belirtirken bir kısmı da mekruh saymıştır. Ancak para, ödünç olarak verilirken bir süftece yazma ya da sakk (çek) verme şartı koşulmazsa bir sakıncası görülmemiştir¹²⁴.

İmam Malik'e şöyle bir soru soruldu:

- Bir kişi başka bir şehirde ödemek üzere birinden ödünç dinarlar ve dirhemler alsa ne olur ?

İmam Malik dedi ki: "Borç veren kişi, arkadaşına iyilik etmek ve kolaylık sağlamak istemiş de Iraklıların süftecelerle yaptığı gibi kendisi için (o beldede ödemeyi) garantilesin diye vermemişe onda bir sakınca görmem¹²⁵."

Hanbelî mezhebine göre "Kişinin, kendi lehine bir süftece yazılması şartıyla borç vermesi caizdir. Ancak buna karşılık bir şey alması doğru olmaz¹²⁶." Çünkü her iki taraf da bundan yararlanır ve bunun

¹²¹ - Ahmed Emin, Zühr'ul-İslam, C.I, 3. baskı, Kahire 1962, s. 108 (Paris'te elyazması olarak bulunan el-Hamedânî'den naklen).

¹²² - Sami Hasen Hamûd, Tatvîru'l-a'mâlî'l-masrifîyye bi mâ yettefikü ve'ş-şeriâtî'l-İslâmiyye, 2. baskı, Amman 1402/1982; s.

¹²³ - Yakût el-Hamevî, Mucemü'l-udebâ, Mısır, II, 241-242.

¹²⁴ - el-Kâsânî, el-Bedâ' C.VII, s. 395-396.

¹²⁵ - Malik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, (Sehnûn'un ibn Kasım'dan rivayeti) Mısır, Matbaa-t'üs-saâde I323, c.IV, s. 135.

¹²⁶ - Ahmed b. Abdullah el-Kârî, Mecellet'ül-ahkâm'iş-şer'iyye (Abdülvehhab İbrahim Ebû Süleyman ve Muhammed İbrahim Ahmed Ali'nin tahkikikyle) Cidde, 1401/1981, s.271, m.743.

tarafından birine bir zararı olmaz. Zaten şeriat bir zarar doğurmayan iyi şeyleri yasaklamaz, aksine meşru kılar¹²⁷.

Bize göre günümüzde para nakillerinde yaygın bir zorunluluk (umûm'ul-belvâ¹²⁸) olduğu ve süftece yazmayı engelleyecek bir ayet veya hadis de bulunmadığı için bunda bir sakınca yoktur.

10- Banka teminat mektubu

Bankanın, bir kişi ya da kuruluş adına belli bir meblağa kadar doğacak borcu, belli süre için üstlenmeyi kabul ettiğine dair verdiği belgeye banka teminat mektubu denir. Bu, her ne kadar kefâlet işlemine benzese de kefâletten farklıdır. Çünkü kefâlet bir şahsın borcunu üstlenmek ve o borcun borçlu ile birlikte kendinden istenmesini kabul etmektir. Kefâlette kefil olunan kişi aleyhine doğmamış olan bir borç kefilinden istenemez, ama teminat mektubunda istenebilir. Meselâ bir yerden 1 milyon TL. tutarında veresiye mal alacak olan kişi, oraya bir teminat mektubu verse de henüz hiçbir şey satın almamış olsa, orası mektupta yazılan meblağı ilgili kurumdan alma hakkına sahiptir. Bu durum fıkıh bakımından kabul edilemez.

Kefâlet iyilik ve teberru sayıldığı için bundan ücret alınması caiz görülmemiştir¹²⁹. Kefâlet, kefilin söylediği bir söz ile tamam olur. Bunun için bir belge düzenlenmesi şart değildir. Ama teminat mektubu, adı üstünde bir mektup, özel ifadeler içeren bir belgedir. Bu belgeyi herkes değil, belli finansal kuruluşlar düzenleyebilir. Bunlar hayır kurumları değildir. Bu sebeple banka teminat mektubu düzenleme işi, bir kişinin bir başkasına kefil olmasından farklıdır. Bu sebeple banka teminat mektubundan komisyon alınabilir.

Belge düzenleme, ücretle yapılabilecek işlerdendir. Nitekim bir fakih verdiği fetva karşılığında ücret alamaz, ama fetvasını bir kağıda yazdığı takdirde bundan ücret alabilir¹³⁰. Çünkü "Bizzat tecviz olunamıyan şey bi't-teba tecviz olunabilir¹³¹." Yani tek başına yapılması caiz olmayan bir iş, başka bir şeye bağlı olarak yapılabilir. Fetvasını bir kağıda yazan fakihin alacağı ücret bir katiplik ücreti değildir. Katip, hazır bir belgeyi yazar. Ama fakih yeni bir belge hazırlar. Kefalet belgesi düzenlenmesi halinde de ücret alınabilir.

11- Akreditif

Akreditif, bir ithalatçının, yabancı ülkede bulunan satıcıdan alacağı malın bedelinin tamamına veya bir kısmına bir bankanın kefil olmasıdır. Banka böylece, bir taraftan ithalatçıyı desteklemiş, bir taraftan da ithal edilecek malın bedelinin ödeneceğine dair diğer ülkedeki satıcıya güven vermiş olur. Bu, dış ticarette önemli bir işlemdir. Böyle bir kefâlet caizdir.

Akreditif açmak için gerekli muameleleri yapma karşılığında komisyon alınabilir. Çünkü bu yalnızca bir kefâlet değil, içinde kefâlet de bulunan bir işlemler bütünüdür.

12- Kredi kartı

¹²⁷ - İbni Kudâme, el-Muğnî, c. IV, s.391.

¹²⁸ - Umum'ul-belvâ, bir konuda yaygın bir sıkıntının olması demektir. Allah Teâlâ dinde yapılması güç olan bir hüküm koymadığı için (Hacc 22/78) böyle durumlarda sıkıntıyı ortadan kaldıracak icthadlar yapılır.

¹²⁹ - Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsîlî, el-İhtiyar li ta'lîli'l-Muhtar, Mısır 1370/1951, II, 167.

¹³⁰ -Alauddin el-Haskefi, c. VI, s. 92.

¹³¹ - Mecelle madde 54.

Kredi kartının üzerinde sahibinin adı, soyadı, kartın numarası vs. bulunur. Taklit edilmemesi için çeşitli tedbirler alınır. Bu kartı veren kuruluş kart sahibinin belli yerlerden belli miktara kadar alacağı malların bedelini ödemeyi kabul etmiş sayılır.

Meselâ A bankası B isimli müşterisine 1 milyon ile sınırlı kredi kartı vermişse B'nin belli yerlerden 1 milyona kadar yapacağı alımların bedelini ödemeyi kabul etmiş olur. B gider, kredi kartını kabul eden C mağazasından 1000 liralık mal alır ve bu iş için hazırlanmış fişi imzalarsa C mağazası bu fişi ilgili banka şubesine ya da muhabetine ibraz ederek parasını alır. Sonra kredi kartı sahibi aldığı malın bedelini bankaya öder. İşlem bu şekliyle hem bir kefâlet¹³² hem de vekalet işlemidir.

Bankanın kefil olması, kredi kartı sahibinin satınalacağı belli miktardaki malın bedelini ödemeyi üstlenmesinden dolayıdır. Vekil olması da borçları takip edip kendi adına ödeme yapması için kart sahibi tarafından yetkili kılınmış olmasındandır.

Banka, yaptığı bu hizmete karşılık bir ücret alır, bu bir vekalet ücreti sayılır. Bu ücret, önceden kararlaştırılan oranda, satış bedelinden kesilmek şeklinde tahsil edilir. Bu çoğu zaman, satıcının kart sahibine yaptığı bir indirim olur. Mesela, kredi kartını kabul eden kuruluş, 100 liralık satışa karşılık bankadan 95 lira alıyorsa sattığı mal ve hizmetin fiyatından 5 liralık bir indirimde bulunmuş sayılır. Bunu kabul etmeyen kuruluşlar da vardır. Onlar bu farkı, komisyon adı altında müşteriden alırlar.

Kredi kartı sahibi, bankanın tanıdığı süre içinde ödeme yapmadığı takdirde banka, faiz tahakkuk ettirir. Faize girmemek için ödemeyi zamanında yapmak gerekir.

Faizsiz finans kurumları da müşterilerine kredi kartı verirler. Onlar, ödemenin geciktirilmesine karşılık faiz alamazlar. Gecikme süresi içinde para değer kaybı olmuşsa bunu alabilirler. Bunun için sözleşmeye şart koyabilirler. Temerrüde düşen borçlulara uygulanabilecek ceza aşağıda gelecektir.

13- Aval

Aval, Arapça havale kelimesinden Fransızca'ya geçmiştir¹³³. Ama havâle anlamında değil, borca kefil olma anlamında kullanılmaktadır. Aval, bir poliçede ya da emre yazılı senette imzası bulunanlar ödemezse senet bedelini o senedin hamiline ödeyeceğine dair üçüncü kişinin verdiği teminatıdır. Aval veren kefil olduğu şahıs derecesinde sorumludur. (TK m. 612-614).

Aval tam bir kefalettir. Aval uygulamasında geçerli olan şu iki husus fıkha uymaz.

a-Kefalette esas borcun geçersiz olması halinde kefil borçtan kurtulurken aval verenin borcu, esas borç geçerli olmasa bile devam eder.

b-Kefalette kefil, esas borçluya ait defileri¹³⁴ ileri sürebilirken aval veren, lehine aval verdiği kişiye ait şahsi defileri ileri sürerek borcu ödemekten kaçınmaz.

14- Kambiyo işlemleri

Kambiyo, iki ayrı ülke parasının birbiriyle değiştirilmesidir. Buna döviz alım satımı denir. Finans kurumları bu işi yaparlar.

¹³² - Mecelle, madde 636 "...Filanda sabit olacak alacağına... veyahut filana satacağın malın semenine kefilim dedikde kefil ancak bu ahvalin tahakkukunda yani ... malın bey' ve teslimi vukuunda mutaleb olur."

¹³³ - Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş ,s. 87.

¹³⁴ - Defi, bir davada davacının iddiasını çürütmek için davalının karşı delil ortaya koymasıdır.

Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed zamanında para, altından basılan dinar ile gümüşten basılan dirhem idi. Gerek dinar ve dirhem ve gerekse bunların maddesi olan altın ve gümüşün kendi cinsiyle ya da birbiriyle değiştirilmesi Allah'ın Elçisi tarafından bazı kurallara bağlanmıştır.

Para olma özelliği dışında altın ve gümüşle ortak yanı olmayan kağıt para dinar ve dirhemlerin alım satımındaki kuralların geçerli olup olamayacağı tartışmalıdır. Rabitatü'l-alemi'l-İslâmî'nin fetva heyeti, kağıt paraları dinar ve dirhemler gibi saymıştır. İslam Konferansına bağlı İslam Fıkıh Akademisi'nin (AAAY††«%»,A) 4 numaralı kararı da böyledir. Uygulama hep bu doğrultudadır. Bize göre altın ve gümüş ile kağıt paranın ortak bir yönü yoktur. Bu sebeple onları dinar ve dirhemler gibi saymak doğru olmaz. Bu konu aşağıda gelecektir.

15- Altın ve gümüş alım satımı (Sarf)

Sarf, altın ve gümüş paraların birbiriyle değiştirilmesidir. Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed'in hadisine göre altına karşılık altın ve gümüşe karşılık gümüş alınırsa, değişimin eşit ağırlıkta ve peşin olması gerekir. Altına karşılık gümüş alınırsa ağırlıklar farklı olabilir ama değişimin peşin olması şarttır. Bu şartlara uyulmazsa faiz olur. Bu konu aşağıda Altın Gümüş ve Para Alım Satımı başlığı altında incelenecektir.

16- Kıymetli evrak alım satımı

Bankalar, tahvil, hisse senedi ve çeşitli kambiyo senetlerinin alım satımını yaparlar. Bu alım satımlardan bir kısmı İslâm'a göre caiz bir kısmı da yasak ve haramdır.

Hisse senedi, bir ticaret veya sanayi kuruluşuna ortaklığı belgeler. Bu sebeple haram işlerle meşgul olmayan kuruluşların hisse senetleri alınıp satılabilir. Ancak menkul kıymetler borsaları haksız kazanca yol açacak bir yapıda oldukları için bu yapı düzelmeden bu borsalardan hisse senedi alım satımı yapmak caiz olmaz.

Tahvil faizli borç senedir. Bu sebeple tahvil alım satımından elde edilen gelir faizdir.

Poliçe, bono ve çekler kambiyo senetleridir. Bunlar parayı veya borcu temsil ederler. Üzerlerinde yazılı değerden daha düşük değerle alınıp satıldıkları için bu satışlardan elde edilen gelir faiz olur.

V- DÖVİZ SATIŞI

Para yenilmez, içilmez, yemeğe tuz, ekmeğe hamur olmaz. Ama yiyecek, içecek ve diğer ihtiyaçlar onunla karşılanabilir. Bu, parayı ekonominin ana direği yapar. Bu sebeple para satışı, başka satışlara benzemez, daha fazla dikkat ister.

Dinar ve dirhemler dolaşımdan kalkmış, yerine kağıt para geçmiştir. Ama dolaşımda olan dinar ve dirhemle kağıt para arasındaki tek ortak nokta para olma özelliğidir. Hadislerde, dinar ve dirhem satışına faiz açısından yaklaşılmıştır. Kağıt para üzerinde, altın ve gümüşten daha çok oyunlar oynanabilmekte ve insanların malı bu yolla, haksız olarak yenebilmektedir. Enflasyon bunların başında gelir. Bu da kağıt para konusuna, dinar ve dirhemlerden farklı olarak haksız kazanç açısından da yaklaşma zorunluluğunu ortaya koymuştur.

Sarf ve haksız kazançla ilgili hükümleri kağıt para uyguladığımız zaman şu durumlar ortaya çıkar.

A- Aynı Cins Kağıt Paraların Alım Satımı

Aynı cins paraları değiştirirken miktarların eşit ve bedellerin peşin olması gerekir. Mesela, elinizdeki beşyüz lirayı verip yerine ellilik almak isterseniz peşin olması şartıyla ancak on tane ellilik alabilirsiniz.

Ödemede yapılacak bir gecikme veya bedellerden birinin fazla olması faiz veya haksız kazanç olur.

Ödemenin peşin olması gerekir, çünkü verilen 500 liranın karşılığı hemen alınmazsa daha sonra ödenecek 500 liranın değeri farklı olacağından bu fark taraflardan birinin haksız kazancı olur. Kağıt

paradaki değer değişmesi her an olabilir. Bazı paraların değeri değişmiyor gibi gözükse bile bunu dünya çapında düşününce değer değişmesinin çoğunlukta olduğu görülür. Allah Teâlâ haksız kazanca izin vermez. O, şöyle buyurmuştur: *“Müminler, mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin.”* (Nisa 4/29) Daha sonra 550 lira almak üzere 500 lira vermek satış değil, faizli işlem olur. Zira satışta bedeller az çok farklı olur. 500 lira verip bir ceket alınırsa iki bedelden biri 500 lira, diğeri cekettir. Bunlardaki farklılıktan dolayı bir kimse diğeriindeki malı almak için kendi malını vermeye razı olur. Ama faizde verilen 500 liranın yerine gene bir 500 lira, bir de fazladan bir şey alınır. Faiz, o fazlalığın adıdır. Enflasyonu bununla karıştırmamak gerekir. O konu daha sonra gelecektir.

B- Farklı Kağıt Paraları Alıp Satma

Farklı cinsten kağıt paraların alım satımına döviz satışı veya kambiyo denir. Bunu yaparken miktarların eşit olması gerekmez ama bedellerin peşin ödenmesi gerekir. Mesela 1 Amerikan doları satın almak için çok miktarda Türk Lirası verilebilir ama bedellerin peşin ödenmesi şarttır. Bunların her ikisi de para olduğundan bedellerden birinin ödenmesinde meydana gelecek gecikme faiz veya haksız kazanç olur.

Eğer farklı paraların değişimi peşin olmazsa, alım satım yolu kullanılarak faiz yasağı aşılabılır. Çünkü TL ile ABD doları, Alman Markı ve diğer kağıt paralar, tıpkı dinar ve dirhem gibi birbirlerinin yerine geçebilecek, yakın cinslerdir. Türkiye'de TL borcu olan, onun yerine ABD doları veya Alman Markı; dolar veya mark borcu olan da TL verebilir. Suudi Arabistan'da riyal ile dolar arasında değişmez bir ilişki vardır. 375 Rişay raila 100 ABD dolarıdır. Benzeri durum konvertibl olan diğer paralar için düşünülebilir. O^^nların fiyatları arasında da ya değişmeyen oranlar olur, ya da değişimin nasıl bir seyir izleyeceği önceden tahmin edilebilir.

1 ABD dolarınının 10 TL değerinde olduğunu düşünelim. Bunları veresiye değiştirmek uygun görülürse faizci elindeki 1000 TL yi bir yıl sonra ödenecek 110 ABD dolarına karşılık satar. Müşteri 1000 TL yi bir yıl kullanır ve zamanı gelince onun yerine 110 ABD doları öder. Böylece alım satım görüntüsü altında faizli ödünç işlemi yapılmış olur. Bu sebeple veresiye para satışı faiz olur.

Eğer farklı paraların değişiminde peşinlik şartı olmazsa, o zaman da alım satım yolu kullanılarak haksız kazanç sağlanabilir. Mesela 1 ABD doları 10 TL değerinde iken bir kişi, daha sonra 1200 TL almak üzere 120 ABD doları satarsa ve ödeme günü doların değeri 15 TL. ye çıksa, alacağı 1200 lira ile ancak 80 ABD doları alabileceğinden onun 40 doları, haksız olarak karşı tarafa geçmiş olur. Bu süre içinde doların değeri 7.5 liraya düşecek olsa, bu defa 1200 lira ile 160 dolar alınabileceğinden alacaklı taraf haksız kazanç elde etmiş olur. Bunu enflasyon farkı saymak mümkün olmaz. Çünkü iki farklı paranın değerini enflasyon dışında etkileyen şeyler de vardır. Bu sebeple vadeli döviz satışı caiz değildir.

C- Vadeli İşlem (Forward)

Forward, ileri bir tarihte ödenecek iki farklı paranın şimdiden satılması demektir. Mesela 1 ABD dolarınının değeri 10 TL iken üç ay sonra teslim edilecek 100 ABD doları için teslim tarihinde 1200 lira ödenmesi şimdiden kararlaştırılır, o gün gelince doların değeri ister 9 TL, isterse 13 TL veya daha yüksek değerde olsun, anlaşma gereği, taraflardan biri 100 ABD doları, diğeri de 1200 lira vermek zorunda olur. Bu işlem caiz değildir. Çünkü bu meblağlar tarafların üstlendikleri borçtur. Allah'ın Elçisi borcu borca karşılık satmayı yasaklamıştır: *ÈÁ†È†—”È%†«%%Á†’%È†«%%Á†¹³⁵.*

D- Kağıt Para Satışı İle İlgili Değerlendirme

¹³⁵-Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî, Nasb'ur-râye li ehâdis'il-Hidâye, Kahire 1357, c. IV, s.40

Mezheplerin faiz ve sarf ile ilgili görüş ve prensiplerini kağıt para satışı üzerinde uygulayınca şaşkıncı sonuçlar ortaya çıkar. Bu sebeple burada bir değerlendirme yapmak kaçınılmazdır.

Hanefî mezhebi'ne göre ağırlık veya kile ile işlem görmediği için yalnızca aynı cins kağıt paraların veresiye değişimi yasak olur. Mesela 100 TL, daha sonra ödenecek 90, 100 veya 101 TL'ye karşılık satılamaz. Satılırsa faizli işlem olur. Ama Türk lirası ile Alman Markı veya Amerikan Doları ve diğer kağıt paralar arasında cins birliği olmadığı için bunların peşin veya veresiye her türlü alım satımı yapılabilir. Hanbelî mezhebinin tercih edilen görüşü de Hanefî mezhebi gibidir. Bu görüş kabul edilemez. "Farklı Cinsten Kağıt Paraların Alım Satımı" başlığı altında verdiğimiz bilgilere göz atılırsa bunun faize ve haksız kazanca kapı açtığı açıkça görülür. Orada geçen şu örneği tekrarlayalım: 1 ABD doları 10 TL değerinde olsa, faizci elindeki 1000 TL yi bir yıl sonra ödenecek 110 ABD dolarına karşılık satsa bu, alım satım görüntüsü altında faizli ödünç olur. Bu sebeple veresiye kağıt para satışı faiz olur.

Şafîî mezhebine ve Malikî mezhebinin tercih edilen görüşüne göre kağıt paralar altın, gümüş veya bir gıda maddesi olmadığı için ister aynı cinsten, isterse farklı cinslerden olsunlar, bunların peşin veya veresiye her türlü alım satımı yapılabilir. Bu konuda Zahirî mezhebi de aynı görüştedir. Çünkü kağıt para, hadislerde geçen altı maddeden biri değildir.

Bu görüşler de kabul edilemez. Çünkü daha sonra 550 lira almak üzere 500 lira satılabilirse bu yolla her türlü faizli işlem yapılabilir ve faiz yasağının bir anlamı kalmaz.

Eskiden kağıt para olmadığı için büyük fakihlerin bu konuda kafa yormamış olmaları yadırganamaz. Felsler o zamanın bozuk parasıydı, sadece küçük ödemelerde kullanılırdı. Bozuk paranın miktarı az olacağından onunla faizli işlem yapmak isteyen çıkmaz. Bu sebeple felste böyle bir tehlike yoktu. Bugünkü kağıt para, dinar ve dirhemlerin yerini almıştır. Bunu gözden uzak tutup faiz yasağını çiğneten görüş ve prensiplere uyulamaz. Böyle bir davranış bir müslümanı sorumluluktan kurtaramaz. Çünkü bunun Allah'a isyan olacağı açıktır. Allah'ın Elçisi şöyle demiştir: "*Yaratıcıya İsyân olan yerde yaratılmışa boyun eğilmez*"¹³⁶. Onun bir başka sözü de şöyledir: "*Boyun eğme sadece marufta olur*"¹³⁷. Maruf, Kur'an'a, sünnete ve örfeye uygun şey demektir. Kaldı ki, adı geçen mezhepler zamanında böyle bir problem olmadığı için bu konuda onlar da suçlanamaz.

Malikî mezhebinin meşhur olmayan görüşü, bir şeydeki para olma özelliğinin (mutlaku's-semeniyet) onun ribaya konu olabilmesi için yeterli görülmesidir¹³⁸. Buna göre kağıt para alım satımı tamamen sarf kurallarına göre, yani dinar ve dirhemlerin alım satımı gibi olmalıdır. Bu, İmam Malik'in de görüşüdür. O şöyle demiştir: "Felsleri değiştirme, ne göz kararı ile, ne tartıyla ne de ölçekle olur. Bu şekilde, misli misline peşin de olmaz veresiye de. Sayıyla bir felsi bir felsle değiştirmenin sakıncası yoktur. İster peşin, ister veresiye olsun bir fels verip iki fels almak caiz değildir. Burda felslerin sayıyla işlem görmesi, dinar ve dirhemlerin tartıyla işlem görmesi gibidir"¹³⁹. Kağıt paranın bu kapsama gireceği açıktır.

¹³⁶ - Müslim, imaret 39; Ebû Davud, Cihad 87.

¹³⁷ - Buharî, ahkâm 4, Müslim, imaret 39-40.

¹³⁸ - Ali el-'Adevî, Hâşiye 'ale'l-Haraşî, V, sh.56.

¹³⁹ - Elimdeki kitapta tartı diye tercüme ettiğim kelime el-veriq «%ol şeklinde yazılmıştır.

Doğrusu el-vezn «%ol olmalıdır. Yazma nüshada, " üzerindeki noktanın Ê↑'un üstüne kaydığı ve onu , olarak okuttuğu anlaşılmaktadır.

Tabiînden¹⁴⁰ Yezid b. Ebî Habîb (53-128 h. / 673-746 m.), Ubeydullah b. Ebî Cafer (öl. 99 h./ 718 m.), Yahyâ b. Saîd (öl.144 h. / 761 m.) ve Rabîa'nın (öl. 136 h./ 753 m.) altın ve gümüş dışında para olarak kullanılan maddeleri dinar ve dirhemler gibi kabul ettiği bildirilmiştir.

Leys b. Sa'd (94-175 h./ 713-791 m.), Yahya b. Said ve Rabia'nın şu görüşünü nakleder: "Felsi felsle değiştirirken fazlalık veya gecikme mekruhtur. Çünkü artık o, dinar ve dirhemler gibi basılı para olmuştur."

Bu görüşlerin bu konuda isabetli olduğu açıktır.

VI- KAĞIT PARA İLE ALTIN VE GÜMÜŞ ALIM SATIMI

Dinar ve dirhem artık para değildir. Eski dinar ve dirhemler birer ticari mal olmuşlardır. Onlar dolaşımdan kalkınca, eskiden de ticari mal haline gelirlerdi¹⁴¹. Altın ve gümüşün külçeleri sadece sarf açısından dinar ve dirhem gibi sayılırlar¹⁴².

Mezheplerin faiz ve sarf ile ilgili görüş ve prensiplerini kağıt para üzerinde uygularsak şu durumlar ortaya çıkar:

Hanefî mezhebî'ne göre ağırlık veya kile ile işlem görmediği ve aralarında cins farklılığı olduğu için kağıt paralarla peşin veya veresiye her türlü altın ve gümüş alım satımı, selem ve ıstıсна yapılabilir. Selem, para peşin, mal veresiye olmak üzere yapılan satıştır. Bunun için paranın tamamını peşin vermek, istenen altını belli bir tarihte almak gerekir. Altın ve gümüşten çeşitli mallar üreten kişilerle ıstıсна (sipariş) akdi de yapılabilir. ıstıсна, bir üretimin yapılması için sipariş vermektir. ıstıສnain selemden farkı, paranın tamamını peşin ödenmenin şart olmaması ve malın teslim tarihinin kesin olmamasıdır. Siparişte, anlaşmaya göre paranın tamamı veya bir kısmı peşin verilebileceği gibi daha sonra da verilebilir. Hanbelî mezhebinin görüşü de böyledir.

Şafiî mezhebine göre kağıt paralar ne altın veya gümüş ne de bir gıda maddesidir. Tıpkı Hanefî mezhebinde olduğu gibi kağıt paralarla peşin veya veresiye her türlü altın ve gümüş alım satımı, selem ve ıstıສnа yapılabilir. Zahirî mezhebinin görüşü de böyledir.

Malikî mezhebinde konu ile ilgili iki görüş vardır. Birincisine göre altın ve gümüşte faiz illeti galibiyettü's-semeniyet¹⁴³, yani malın özünde ağırlıklı olarak para olma özelliğinin bulunmasıdır. Bu özellik ancak altın ve gümüşte olur, başka bir şeyde olmaz. Mezhebin meşhur olan görüşü budur. Buna göre kağıt para ile altın ve gümüş alım satımı Şafiî mezhebindeki gibi özel bir kurala tabi değildir

Buraya kadar anlatılanlar şu şekilde özetlenebilir. "Kağıt para ile altın ve gümüş alım satımı yapmanın özel bir kuralı yoktur. Bu, Hanefî, Şafiî, Hanbelî ve Zahirî mezheplerinin görüşüdür. Malikî mezhebinin tercih edilen görüşü de böyledir.

¹⁴⁰ - Allahın Elçisi Hz. Peygamber sallallahü aleyhi ve sellemin ashabını görmüş olan müslümanlara tabiîn denir.

¹⁴¹ - Ebu Yusuf'a, ticari (dolaşımdan kalkmış) dirhemlerle mudarebe soruldu da dedi ki, ona cevaz versem Mekke'de taam ile mudarebe yapılmasına da cevaz veririm. Yani Mekke halkı taamla alım satım yapar, nitekim Buharalılar da peşin buğdayla alım satım yaparlar. (Şemseddin es-Serahsî, el-Mebsût, c. XXII, s. 21, Mudarebe.)

¹⁴² - el-Kâsânî, el-Bedâi", mudarebe c. VI, s. 82.

¹⁴³ - Ali el-'Adevî, Hâşiye 'ale'l-Haraşî , c. V, s. 56.

Malikî mezhebinin meşhur olmayan görüşüne göre bir şeyde bulunan para olma özelliği (mutlaku's-semeniyyet), onun ribaya konu olabilmesi için yeterlidir¹⁴⁴. Buna göre kağıt para alım satımı tamamen sarf kurallarına göre yani dinar ve dirhemlerin alım satımı gibi olmalıdır. Bu, İmam Malik'in de görüşüdür. O şöyle demiştir: *"Eğer insanlar, basılı olup belli bir değeri temsil eden deri parçalarını kendi aralarında para gibi dolaştıracak olsalardı onlarla altın veya gümüş alırken bir anlık gecikmeyi bile mekruh sayardım¹⁴⁵."* İmam Malik'in para olarak kullanılan deri parçaları ile ilgili sözlerinin aynı işi gören kağıt parçalarını da kapsayacağı açıktır.

İslam Fıkıh Akademisi (آآآآآآآآآآآآ)nin Eylül 1988'de aldığı 4 numaralı karar bu son görüşe uygundur. Karar şöyledir:

"Kağıt para itibari paradır. Onda para olma özelliği tam olarak vardır. Altın ve gümüş için konmuş olan faiz, zekat, selem ve diğer hükümler kağıt parada da geçerlidir¹⁴⁶."

Bu görüş sahipleri, kağıt para ile altın veya gümüş alırken paranın peşin ödenmesini, altın veya gümüşün hemen teslim alınmasını şart koşmakta ve aksi davranışı faiz saymaktadırlar. Rabitatü'l-alemi'l-İslâmî'nin fetva heyeti de böyle fetva vermiştir. İslâm alemindeki yaygın kanaat bu doğrultudadır. Bugün kağıt para, dinar ve dirhemlerin, yani altından veya gümüşten basılı paraların yerini almıştır. Dinar ve dirhemler dolaşımdayken hem para, hem de altın veya gümüş olarak değerleri vardı. Artık şimdi, sadece altın veya gümüş olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Kağıt para ile bunlar arasında hiç bir ortak nokta kalmamıştır. Zaten kağıt paranın para olma dışında bir değeri yoktur. Dolaşımdan kalksa, kağıdı bir işe yaramaz. Bu sebeple altın ve gümüşle kağıt para, aynı sınıfa konamaz.

Osmanlı lirası 75 yıldır dolaşımda olmadığı halde, serveti biriktirme veya zinet gayesiyle satın alınmakta, İstanbul Darphanesi talepleri karşılamak için onları basmaya devam etmektedir. Ama Osmanlı döneminde, altın paranın yerine geçsin diye basılmış olan kağıt paranın yani kaimenin bugün talep edilmesi söz konusu değildir. Halk böyle bir paranın varlığından bile habersizdir. Çünkü kaimelerin para olma vasfı ortadan kalkınca hiç bir değeri kalmamıştır. Şimdi onlar, ancak antikacılarda ve müzelerde bulunabilir.

Kağıt para ile altın ve gümüş arasında hiç bir ortak nokta yoktur. Kağıt paranın değeri, altın ve gümüşe göre de tespit edilmez. Kağıt para açısından demir, bakır, petrol, buğday ve diğer mallar ne ise, altın ve gümüş de odur. Bu sebeple kağıt para verip altın ve gümüş almak için genel ticaret kuralları dışında bir kural koymanın haklı bir gerekçesi yoktur. Böyle bir alım, peşin de olur, veresiye de. Kağıt para ile altın ve gümüş arasında selem ve ıstisna akitleri de yapılabilir. Elde bir delil olmadan bu satışı sınırlandırmaya, hele bunu, faiz hükümleri kapsamına almaya hiç kimse yetkili değildir.

¹⁴⁴ - Ali el-'Adevî, Hâşiye 'ale'l-Haraşî, V, sh.56.

¹⁴⁵ - Malik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, c.III, s. 396.

¹⁴⁶ - İslam Fıkıh Akademisi'nin Kuveyt'te yaptığı 5. dönem toplantısının karar metninden alınmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BORÇLARDA ENFLASYON FARKI

Fıkıh kitaplarının çoğu, dinar ve dirhemlerin kullanıldığı devirlerde yazılmıştır. O paralarla kağıt para arasında çok fark vardır. Biri, içindeki altın veya gümüş sebebiyle dünyanın her yerinde değerli olduğu halde diğeri küçük bir kağıt parçasından başka bir şey değildir. O ancak, siyasi otoritenin kararı ve insanların kabulü ile bir değer kazanır. Bunun milli sınırlar dışında para sayılması, uluslararası ilişkilere, o parayı çıkaran devletin itibarına ve insanların bunu kabul etmelerine bağlıdır.

Altın ve gümüş, değerli maden oldukları için dolaşımdan kalkan dinar veya dirhem değerini fazla düşmezdi. Alacaklı taraf, o para ile ödeme yapılmasını dahi kabul edebilirdi. Osmanlı lirası 1920'lerden beri dolaşımda olmamasına rağmen değerini korumakta ve talepleri karşılamak için İstanbul Darphanesinde basılmaktadır. Çünkü o halâ, serveti biriktirmek veya zinet amacıyla satın alınmaktadır.

İlk zamanlar kağıt paranın karşılığı ilgili yerlerde altın veya gümüş olarak, kısmen veya tamamen bulunur yahut ileri bir tarihte karşılığının ödeneceği vadedilirdi. Bu da basılacak para miktarını sınırlardı. Bugünkü kağıt paralar karşılıksızdır. Yani hazineler veya merkez bankaları, kendilerine getirilecek paraya karşılık bir şey ödeme yükü altında değildirler. Bu paranın, üzerinde yazılı itibari değeri dışında bir değeri yoktur. Dolaşımdan kalkan kağıt paranın hiç bir değeri kalmaz.

I- PARANIN ÖZELLİKLERİ

Burada amacımız, borçların ödenmesinde para değer kaybının önemini vurgulayan bazı özellikleri kısaca görmektir.

Para, ihtiyaçları doğrudan gidermez. Yenilip içilmez ama ihtiyaçları gidermenin en önemli aracıdır.

Para hazır satınalma gücüdür. Onunla her türlü mal ve hizmet alınabilir. Bunları para dışındaki şeylerle almak zordur.

Para bir hak ölçüsüdür. Ücretler, kiralar, borçlar, nakdî ceza ve tazminatlar büyük ölçüde onunla belirlenir.

Paraya gösterilen itibar, değerini korumasıyla orantılıdır. Değerini koruyamayan para, haksızlığa ve zulme yol açar ve insanları kendinden kaçıtır. Herkes onu, değerini koruyabilen şeylerle değiştirmek ister. Kötü para iyi parayı kovar, denmesi bundandır. Değeri düşen paranın dolaşım hızı artar, dolaşım hızı artan paranın değeri daha da düşer.

Paraya olan güven, para otoritesine duyulan güvenle alakalıdır. Kıymetli maden olarak basılan paralarda bu o kadar önemli değildi. Ama kağıt paraya güvenebilmek için onu çıkaran otoriteye güvenmek gerekir. Bu güveni sarsan her davranış, paranın değerini doğrudan etkiler.

Her malı üretebilirsiniz ama para basamazsınız. Para, ancak kamu adına devlet tarafından basılabilir. Eskiden altını ve gümüşü olan herkes darphanede kendisi için para bastırabilirdi ama kendi adına darphane kuramazdı.

Bu sebeple para, diğer mallar gibi değildir. Onun alımı, satımı ve onunla olan borçlanmalar da diğer mallardan farklı ve kendi tabiatına uygun olmalıdır. Biraz da enflasyon konusuna değinmek gerekir.

II- ENFLASYON

Enflasyon, fiyatlarda görülen sürekli artış diye tarif edilebilir. Bunun sebebi ya paranın değer kaybetmesi ya da maliyetlerin artmasıdır. Birinci durumda talep enflasyonu, ikinci durumda maliyet enflasyonu olur.

Talep enflasyonu, para bolluğundan dolayı daha fazla mal ve hizmet talep edilmesine ve fiyatların artmasına yol açan olaydır.

Maliyet enflasyonu, üretilen mal ve hizmetlerin maliyetinin sürekli artmasıdır. Emek, sermaye ve tabii kaynaklar gibi üretim faktörleri, üretilen mal ve hizmetlerin gerçek maliyetini oluşturur. Dolayısıyla bunların piyasa fiyatlarının artması, kaçınılmaz olarak maliyetlerin artmasını gerektirir.

Maliyet enflasyonu ile talep enflasyonu, tavukla yumurta gibi, biri diğerinin sebebidir. Her ikisinin sebebi de ekonomide dengelerin bozulmasıdır.

Fiyatlar, mal ve hizmetlerle para arasındaki dengeye göre oluşur. Para miktarındaki artış, mal ve hizmet miktarındaki artış ile dengeli olursa fiyatların genel seviyesi değişmez. Ama bunlardan biri diğerinden fazla üretilirse az üretilen kıymetli hale gelir.

Mal ve hizmet üretimini artırmak kolay değildir. Bunun için yeni yatırıma, yetişmiş personele, ham madde, mamül ve yarı mamül maddelere, binaya, takım ve teçhizata, enerjiye ve uzunca bir zamana ihtiyaç duyulur. Ama kağıt para üretimini artırmak kolaydır. Üzerindeki rakama bir sıfır ekleyerek onu on kat, iki sıfırla yüz kat, üç sıfır koyarak bin kat artırmak mümkündür. Bunun için ne ek yatırıma, ne bir zamana ne de yeni personele ihtiyaç duyulur. Yapılacak iş, para basma makinasını daha çok sıfır basacak şekilde ayarlamaktır.

100 lira ile on kalem mal alırken, para miktarı artınca daha az mal alır hale gelirsiniz. Piyasadaki para bolluğu, size para kıtlığı olarak yansır. Çünkü para miktarındaki her artış, sizdeki paranın değerini düşürür.

Böyle bir şey madeni parada olmaz. Çünkü o madenler, kağıt kadar bol değildir. Elde ne kadar altın veya gümüş varsa ancak o kadar para basılabilir. Bir de altın ve gümüşün değeri, ağırlık ve ayarıyla ölçülür. Aynı ağırlık ve ayardaki iki altın paradan biri dünyanın en fakir ülkesinde, diğeri de en zengin ülkesinde basılmış olsa, bunların değerleri arasında önemli bir fark olmaz.

Kağıt parada ise kağıdın ağırlığı, büyüklüğü ve kalitesi para değeri açısından önemli değildir. Mesela 1 ABD doları ile 100 ABD doları hemen hemen aynı boyutlardadır ama biri diğerinin 100 katı değerle işlem görür. Bugün Amerikan doları her yerde aranan değerli bir para olduğu halde fakir ülkelerin paraları, kendi ülkeleri dışında kabul görmez.

Milli para, hükümetlerin, yabancı para da büyük devletlerin insafına bırakılmıştır. Artık bir çok ülkede partiler demokrasisi hakimdir. İktidara gelen parti, devletin parasını, kendi yandaşlarına çeşitli adlar altında aktarabilmektedir. Bu yüzden hükümetlere yakın olanlar alabildiğine zenginleşirken ona uzak olanlar fakirleşirler. Zenginlerin ve medyanın hükümetleri desteklemesi veya iktidara aday olan partilere destek olmaları bundandır.

Servet, sabit gelirliler aleyhine yeniden paylaşılır. İşçi ve memurların ücret ve maaşları, uzunca bir dönem için tesbit edildiğinden onların alım gücü devamlı düşer ve servetleri başka kesimlere kayar.

Gelir ve servetin haksız bir şekilde yeniden dağılması, orta sınıfın erimesine, çok yüksek ve çok düşük gelirliliğin kutupların oluşmasına yol açar. Bu, başlı başına bir dengesizlik, huzursuzluk ve gerginlik kaynağı olur.

Sanayi ve ticaret erbabı ile meslek sahipleri, yani ürettikleri mal ve hizmetlere zam yapabilenler enflasyona karşı kendilerini koruyabilirler.

Enflasyondan kârlı çıkanlar, daha çok hükümetlerin koruduğu kesimdir. Hükümetten destek almadığı halde enflasyondan kârlı çıkan iş sahipleri de vardır.

Enflasyon, en yüksek kazancı en kolay şekilde sağlar. Bu kazancı harcamak da kolay olur. Böyle yerlerde sefaletle lüks hayat bir arada görülür. Aile bağları zayıflar, boşanmaların ve başıboş çocukların

sayısı artar. Yüksek gelir grupları oyun ve eğlenceden, dar gelirliler de geçim sıkıntısından dolayı ailelerine hâkim olamaz hale gelirler.

Enflasyonist ortamda ilmin ve faziletin değeri kaybolur. Cebi şişkin cahiller ve zenginleştikçe bencilleşen insanlar çoğalır. Toplumları ayakta tutan temel değerler değişir. İnsanların hayatları ve gayeleri, maddeden ibaret hale gelir. Çünkü kolay kazanan ve bol harcayanlar, iştahları kabartır. Daha çok kazanma uğruna her şeyinden fedakarlık yapacak insanlar çoğalır.

Enflasyonist ortamda borçlu kârlı, alacaklı zararlı çıktığından, vadesinde ödenmeyen borçların sayısı ve miktarı artar. Parola şudur: «Alacağından çok borcun olsun!»

Paralarının bütün dünyada dolaşımını sağlayabilen güçlü devletler, bir tomar kağıdı para diye verip, istedikleri ülkeden, istedikleri şeyi alabilirler. Bunlar her yerde kendilerine bağlı gruplar oluşturur ve dengeleri bozarlar. Bazı devletleri destekler, bazılarını zayıf düşürürler. Bunlar bütün insanlığı bir şekilde kendilerine bağlarlar.

Bütün bunlardan dolayı enflasyonun ana sebebi kağıt para sistemidir. Bu sistemden ya vazgeçilmeli, ya da bütün hukuki düzenlemeler bu paranın özelliğine göre yapılmalıdır.

III- BORÇ ÖDEMEDE DENKLİK

Borçların ödenmesinde temel prensip, ödemenin borca denk olmasıdır. Buna mümâselet denir. Bu, evrensel bir prensiptir. Çünkü hiç kimse hakkının, sebepsiz yere başkasına geçmesini kabul etmez. Mümaselet, şimdye kadar üç ölçü birimi ile sağlanırdı. Bunlar tartı (vezn), ölçek (keyl) ve sayı (adediyat-ı mütekâribe) idi. 100 gr. altın borcu olan, aynı ayarda 100 gr. altın ödeyince borcundan kurtulurdu. Buğday borçlanan borcunu ölçek ile, yumurta borçlanan da sayı ile öderdi. Faiz, bu ölçünün üzerinde olan kısımdır. Çünkü faizli ödünç veren, verdiği dengini aldıktan sonra belli bir fazlalık almayı, buna karşılık alacaklısına belli bir süre tanımayı kabul eder.

Allahu Teâlâ şöyle buyurur: “*Müminler, mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin.*” (Nisa 4/29). Buna göre borcu eksik ödeyen alacaklının malını haksız olarak yemiş, fazla ödemeye zorlanan da malını haksız yolla yedirmiş olur.

Üzerinde rakam var diye, kağıt para adedî (sayısal) mallar gibi işlem görmektedir. Bu yüzden 100 ABD doları ödünç alan, daha sonra 100 ABD doları ödeyince borcunu ödemiş sayılmakta, aradan geçen süre içinde bu paranın değerinde meydana gelen değişme dikkate alınmamaktadır. Kağıt para adedi mal değildir. Adedî mallar, yumurta, ceviz ve belli standarttaki mallar gibi birimleri arasında önemli değer farkı olmayan gerçek mallardır.

Kağıt para adedi mal olsaydı, boyutları aynı olan 1 ABD doları ile 100 ABD dolarının aynı değerde olması gerekirdi. Çünkü iki yumurtadan birine yazılan 100 rakamı, onu diğerinden değerli kılmaz. 100 TL. ile 100 doların aynı değerde olmaması da onların maddesi ve yapısıyla ilgili değildir.

Kağıt para bir çeşit senettir. Piyasadan alınabilecek bir çok malın senedir. Bugünkü 100 lira, 1 kilo peynir, 800 gr. et, 60 yumurta, 20 ekmek vs. demek iken, iki ay sonraki 100 lira 900 gr. peynir, 720 gr. et, 54 yumurta, 18 ekmek vs. karşılığı olmaktadır. İki ay önce ödünç alınan 100 lira, yine 100 lira olarak ödenirse alacaklının 10 lirası haksız yere yenmiş olur. Çünkü yapılan ödeme, rakam olarak 100 olsa da satınalma gücü olarak 90 lira değerine inmiştir.

Kağıt parayı mislî mallardan sayma zorunluluğu vardır. Mislî mallar, ölçüyle, tartıyla veya sayıyla işlem gören mallar olduğu halde kağıt para bu ölçülerden hiçbirine girmez. Bunun ölçü birimi satınalma gücüdür.

Kağıt para ile yapılan işlemlerde paranın satınalma gücü esas alınır. 100 TL, 100 ABD Doları ve 100 DM ile alış verişe çıktığınızda herkes bunların satınalma gücüne bakar. Halbuki, elinizdeki para dinar veya dirhem olsaydı, onun Türkiye'de, Almanya'da veya Amerika'da basılmasından çok ağırlığının ve ayarının ne olduğuna bakılırdı. Madem kağıt para ile olan işlemlerde sırf paranın satınalma gücü esas alınıyor, öyleyse borçların ödenmesinde de aynı şey esas alınmalıdır. Kağıt para ile olan borçları misliyle ödemenin başka yolu yoktur. Buna yaşanmış bir örnek verelim:

1950 senesinde bir kişi babamdan 450 TL ödünç almış ve bu yazının kaleme alındığı Eylül 2000'e kadar ödememişti. Bu tarihte Türkiye'de en küçük para 10.000 TL idi. Bir sakız 25.000 liraya alınabilmekteydi. Halbuki, 1950 senesinde 450 lira ile 75 gr. altın alınabilirdi. Çünkü o zaman 1 gr. 24 ayar altın 6 liraydı¹⁴⁷.

Bugünkü kanunlar, borcu 450 lira olarak kabul ederler. Çünkü babam o parayı verirken ne bir ödeme tarihi belirlemiş, ne de başka bir şart koşturmuş. Borç, 450 TL değil de 75 gr. altın veya 100 kile buğday, ya da 22.000 adet tavuk yumurtası olsaydı bunların fiyatlarındaki artma veya azalmaya bakılmaksızın aynen ödenmesi kabul edilebilirdi. Bu da önemli bir haksızlığa yol açmazdı. Ama borç 450 TL dir. Bu para ne altın gibi tartılabilir, ne buğday gibi ölçülebilir, ne de yumurta gibi sayılabilir. Bunun ölçü birimi yalnızca satınalma gücüdür. 1999 Türkiye'sinde 450 liranın hiçbir değeri yoktur. Artık böyle bir para da yoktur. Borcun 450 lira olarak kabul edilmesi, ödemeyi 49 sene geciktirmiş olan borçlunun ödülendirilmesinden başka bir şey değildir. Ama ödeme, bu paranın borç verildiği günki satınalma gücüne göre yapılırsa bunun ne borçluya bir zararı olur, ne alacaklı zarara uğratılır.

İslam Fıkıh Akademisi (Mecma'ul-fıkh'il-İslâmî)nin Eylül 1988'de aldığı 4 numaralı kararı şöyledir:

"Herhangi bir kağıt para ile olan borç, kıymetiyle değil, misliyle ödenir. Çünkü borçlar misilleriyle ödenir. Sebebi ne olursa olsun, zimmette sabit olan borçları fiyatlara bağlamak caiz değildir."

Bu karar yanlıştır. Doğrusu şöyle olmalıydı: "Borçlar misilleriyle ödenir. Kağıt parada mümaselet (denklik) ancak satınalma gücüne yani kıymetine göre belirlenebildiği için kağıt para ile olan borç, onun kıymetiyle ödenir."

IV- DELİLLER

Kağıt para ile yapılan borçlanmalarda paranın satınalma gücünün esas alınması gerektiği aşağıdaki delillerle ispatlanabilir.

1- Allah Taala şöyle buyurmuştur: «*Müminler, mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin.*» (Nisa 4/29)
Kağıt paranın satınalma gücündeki düşmeyi dikkate almadan borcunu ödeyen, paranın kaybettiği değeri haksız olarak zimmetine geçirmiş olur.

2- Ona dua ve selam olsun, Allah'ın Elçisi şöyle demiştir: «İslam'da, zarar verme ve zararı zararlarla karşılama yoktur¹⁴⁸.» Paranın satınalma gücü düştüğü halde, borcu aynı rakamla ödemek alacaklıya zarar vermektir.

3- Maslahat (kamu yararı) delili:

Paranın değer kaybının ödettirilmesi kamu yararınadır. Böyle olmazsa bir taraftan, kimse kimseye ödünç vermez, diğer taraftan kimi borçlular, para değer kaybından daha fazla istifade için borçlarını mümkün olduğu kadar geç öderler. İhtiyaç içinde olanlara ödünç vererek yardımcı olmak, özendirilmesi

¹⁴⁷ - Bu rakam Dünya Haberler Ajansı'ndan alınmıştır.

¹⁴⁸ - İbn Mâce, Ahkâm 17; el-Muvatta' Akziye 31; Ahmed b. Hanbel, el-Müsned c.V, s. 327.

gereken yararlı bir iş, yani maslahat olduğu gibi haklı bir sebep olmadan borcu geciktirmek de karşı çıkılması gereken zararlı bir iş, yani mefsedettir.

V- ENFLASYON FARKI VE FAİZ

Faiz, borçtan elde edilen gelirdir. Buna ribe'l-kard (—»«†«%,-) = ödünç faizi veya ribe'n-nesie (—»«†«%É) = kredi faizi de denir. İslam öncesi Arap toplumuna cahiliye toplumu adı verilir. Onlar arasında faiz yaygın olduğu için bunun bir adı da cahiliye faizi, yani ribe'l-cahiliyye'dir.

Allah alım-satımı helâl, faizli işlemi haram kılmış¹⁴⁹ ve şöyle buyurmuştur: «*Eğer faizcilikten vazgeçerseniz ana mallarınız sizindir. Ne (fazla alarak)¹⁵⁰ haksızlık edersiniz, ne de (noksan alarak)¹⁵¹ haksızlığa uğrarsınız.*» (Bakara 2/279).

Kağıt para ile olan bir borcu, eksiği ve fazlası olmadan ödemenin tek yolu, borçlanılan para ile ödenen paranın aynı alım gücüne sahip olduğunu tespittir. Bundan fazlası faiz, azı da alacaklıya zulüm olur.

Bu hükümler, kağıt para ile olan borçlanmalarda paranın satın alma gücünün esas alınmasını, aksi takdirde ya faize, ya da haksızlığa girileceğini göstermektedir. Borçların ödenmesinde para değerini dikkate almak, verilen para ile alınan para arasında eşitliği sağlamaktır. Çünkü kağıt paralarda eşitlik ancak bu şekilde sağlanabilir.

VI- PARA DEĞER KAYBI İLE İLGİLİ OSMANLI UYGULAMASI

Osmanlılar altın karşılığında kağıt para basmışlar ve bu para zamanla önemli ölçüde değer kaybetmiştir. Paranın değer kaybetmesinin bazı borçların ödenmesinde dikkate alınması için 13 Rebiülevvel 1298 (13 Mart 1881) tarihinde şu irade-i seniyye (padişah emri) çıkarılmıştır:

«Eytam sandıklarından kaime olarak idâne edilen mebaliğin ve kaime ile bey' olunup müşteri zimmetinde kalan semen-i mebiin hîn-i idâne ve akd-i bey'de kaime ile altın ve gümüş sikke rayici her ne ise o hesap üzere istifası mukarrerdir¹⁵²».

Sadeleştirilmiş şekli:

Eytam Sandıklarından kaime¹⁵³ olarak verilen borçlar ile kaime karşılığı satılan malların bedellerinden ödenmemiş olanların, borçlanma gününde ve satışın yapıldığı sırada altın veya gümüş paraya göre değeri her ne ise onun ödenmesi kararlaştırılmıştır.

V- DEĞER FARKINI HESAPLAMA USULÜ

Değer farkı, altına, gümüşe ve enflasyon oranına göre hesap edilebilir. Bugün altın ve gümüş, para olmaktan çıkmış, diğer mallar gibi olmuştur. Artık o da değer kazanmakta ve zaman zaman ucuzlamaktadır. Mesela 1980 yılının ilk aylarında bir ons (31 gr.) altın 850 dolarken¹⁵⁴, 9 Mart 1982 günü 335,5 dolara düşmüştü¹⁵⁵. İki yıl içinde doların da değer kaybettiği dikkate alınırsa altının değer kaybının daha büyük olduğu görülür. Ancak altının borsalarda dalgalanması ve değerinin inip çıkması

¹⁴⁹- Bakara 2/275.

¹⁵⁰- Kadı Beydâvî, Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, Envâr'ut-tenzîl ve esrâr'ut-te'vîl, yukarıdaki ayetin tefsiri.

¹⁵¹- Kadı Beydâvî, aynı eser, aynı yer.

¹⁵²- Zeyl-i Düstur 1, s. 2, İst. 1298.

¹⁵³-Kâime, bu devirde kağıt paraya verilen addır.

¹⁵⁴-Günaydın Gazetesi İstanbul Baskısı, Şubat 1982.

¹⁵⁵- Günaydın Gazetesi İstanbul baskısı, 9 Mart 1982.

kısa vadeli. Altın, uzun vadede değerini koruyabilecek özelliktedir. Paranın değer kaybının, altına göre hesap edilmesi, çok defa zararı karşılayabilir.

Para değer kaybının enflasyon oranına göre hesaplanması en uygun yol olsa da enflasyon oranının tam olarak tesbiti güçtür.

Üçüncü yol piyasada geçerli yabancı paraların esas alınmasıdır. Onlar da birer kağıt para olduğu için hem enflasyona maruz kalmakta hem de uluslararası borsalardaki genel eğilime paralel olarak dalgalanmaktadır.

Bu konuda her yerde geçerli bir prensip koymak zordur. Bunu, her yerin kendi durumuna ve şartlarına göre tespit etmek gerekir.

Para değer kaybının ödenmesi için tarafların önceden anlaşmaları gerekmez. Çünkü bu bir haktır, ama borcun özelliğine göre bazı farklı uygulamalar olabilir.

Ödünçlerde ödeme, ödünç alma günündeki değer üzerinden yapılır. Çünkü denklik (mümaselet) ancak bu şekilde sağlanabilir. Böylece ne borçlu haksız kazanç sağlar, ne de alacaklı zarara girer.

Enflasyonun normal seyrettiği dönemlerde veresiye mal alıp borcunu zamanında ödemeyenler, ödeme gününden itibaren meydana gelecek değer kaybını karşılarlar. Çünkü böyle bir ortamda vadeli fiyat belirleyenler, paranın ödeme gününe kadar uğrayacağı değer kaybını dikkate alırlar. Daha sonraki değer kaybına rızaları olmadığından onu karşılamak gerekir.

Enflasyon oranı beklenmedik bir şekilde artarsa, vaktinde ödenen borçlarda bu artış dikkate alınır. Mesela enflasyon %50 civarında iken %75'e çıkarsa %25 lik artış borçludan talep edilir.

Para değer kaybedince ücret ve maaşların satınalma gücü düşer. Bu sebeple ücret ve maaşlara para değer kaybı oranında zam yapmak icabeder.

Para değer kaybettiği kiralarda da o oranda yükselmesi gerekir. Vadeli satışıdaki prensip burada da geçerlidir. Yani enflasyon normal bir seyir takibeder ve kira, zamanında ödenirse fazla bir şey talep edilemez. Ama enflasyon beklenen oranın üzerinde olursa kirayı öderken bu oran dikkate alınır.

VIII- FAKİHLERİN KONUYA İLİŞKİN GÖRÜŞ VE PRENSİPLERİ

Borçların misliyle ödenmesi temel prensiptir. Ama bazan borcu değeriyle ödemek gerekebilir. Fakihlerin bunlara ilişkin görüşlerine bakalım:

A- Borcu Misliyle Ödemek

Mallar, mislî ve kıyemî olmak üzere ikiye ayrılır. Mislî mal, değerini etkileyen önemli bir fark olmaksızın çarşı pazarda dengi bulunabilen maldır. Altın, gümüş, arpa, buğday ile bir fabrikanın belli standartta ürettiği mallar birer mislî maldır. Çarşı pazarda dengi bulunamayan, bulunsa dahi önemli değer farkı olan mallara kıyemî mallar denir. Yazma kitaplar, el işi kablara ve hayvanlar kıyemî mallardandır.

Kıyemî mallar ile birimleri arasında farklılık bulunan mallar ödünç verilmez. Çünkü bunların dengini bulup geri ödemek imkansızlaşır¹⁵⁶. Ödünç alınan şey tüketilir ve yerine onun dengi sayılan bir başka şey verilir. Kullanmak üzere alınan mallara ödünç değil, ariyet denir. Kullanıp geri vermek üzere alınan keser, testere vs. aletler birer ariyet olur.

¹⁵⁶ - Timurtâşî, Dürr'ül-muhtar, m.Amire, c.V, s.161. Karz.

Şafî ve Hanbelî mezheplerine göre misli bir malı ödünç alan, ödeme zamanında, değerindeki değişmeyi dikkate almadan onun mislini ödemelidir. Kıymeti önemli ölçüde düşmüş ve pek az bir değere inmiş olsa da netice değişmez. Çünkü aslanan borcun mislini ödemektir¹⁵⁷.

Ebu Hanife'nin görüşü de aynıdır. Ona göre, kıt ve pahalı olduğu bir zamanda ödünç alınan bir kile buğday, bol ve ucuz olduğu bir zamanda ödenirse, aynı özellikte bir kile buğday olarak ödenir. Çünkü borç, bir kile buğdaydan ibarettir. Onun piyasa fiyatı tarafların dışındaki bir olaydır¹⁵⁸.

Bütün mezhepler, dinar ve dirhem olarak borçlanılması halinde borcun misliyle ödenmesi gerektiğini, fazlasının faiz olacağını kabul ederler. Görüş farkı sadece fels ve mağşuş¹⁵⁹ para ile olan borçlanmalarda görülebilir.

Felslerin veya mağşuş paraların değeri düşerse Ebu Hanife'ye göre ödemelerde bir değişiklik yapılmaz. Ebu Yusuf'un da bu görüşte olduğu ama aşağıda görüleceği gibi daha sonra onun görüşünün değiştiği rivayet edilmiştir.

Şafîler felsleri ticaret malı (uruz) sayarlar. Onlara göre felsin bir mala bedel olması, malların takasında birinin diğerine bedel olması gibidir. Dolayısıyla dolaşımdan kalkmış da olsa, fels ile olan borçlar misliyle ödenir¹⁶⁰.

Malikîlerin şu ifadeleri de aynı mahiyettedir: "Fels veya nakitten (yani dinar veya dirhemden) oluşan bir borç, ister ödünçten isterse başka sebepten doğmuş olsun, bu paraların dolaşımdan kalkmasından veya bunlarda değişiklik olmasından sonra dahi önceki emsaliyle ödenir¹⁶¹."

Hanbelîlerin şu ifadesi konuyu daha da netleştirmektedir:

Paranın değerinin düşmesi borcu ödemeye mani olmaz, isterse düşüş çok olsun. Mesela, 10'u bir dânike¹⁶² satılırken 20 si bir dânike kadar düşse yahut değer kaybı daha az olsa sonuç değişmez. Çünkü paranın kendine bir şey olmamış, sadece değeri değişmiştir. Bu, borç alınan buğdayın değerinin artmasına veya azalmasına benzer¹⁶³.

B- Borcu Kıymetiyle Ödemek

Borcun kıymetiyle ödenebileceği her mezhepte kabul görmüş ama her biri konuya farklı açıdan yaklaşmıştır. Bu sebeple incelemeyi tek tek yapmak gerekir.

1- Hanefî Mezhebi

Hanefîlerden Ebu Yusuf'a göre, kıt ve pahalı iken ödünç alınan bir kile buğday, bol ve ucuz olduğu zaman bir kile buğday olarak ödenirse haksızlık olur. Bunu önlemek için bir başka cinsten, o buğdayın değerini ödemek icabeder.

¹⁵⁷ - İbn Hacer, Tuhfe, c.VI, s.21; Abdullah b. Kudâme, el-Muğnî, Beyrut, 1404/1984, c IV, s.396.

¹⁵⁸ - Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslamiyye Kamusu, c.VI, s. 96.

¹⁵⁹ - Burada sözü edilen mağşuş para, içindeki yabancı madde, saf altın veya gümüşten fazla olan dinar ve dirhemlerdir. Bunlara kırık para (mükesser) de denir.

¹⁶⁰ - İbn Hacer, Tuhfe, c.IV, s. 256. bey' / E%oE†>><

¹⁶¹ - el- Haraşî c. V, s. 55.

¹⁶² - Bir dirhemden altıda birine dânik denir. (Fîrûzabâdî, Kâmus)

¹⁶³ - Abdullah b. Kudâme, el-Muğnî, Beyrut, 1404/1984, c IV, s.396.

Ebu Yusuf'un prensibi şudur: Ödünç alınmış mislî malların kıymetleri, fiyatların yükselmesi veya başka bir sebeple artar veya eksilirse bunların, borç alma günündeki kıymetlerini ödemek icabeder¹⁶⁴.

Ebu Yusuf'a göre, felsler veya mağşuş paralarla alış veriş yapılır veya borç alınır da sonra paranın değerinde düşme veya yükselme olursa borçlunun, alış verişin yapıldığı yahut borcun alındığı günki değer üzerinden ödeme yapması gerekir¹⁶⁵. Ebu Yusuf'un bu görüşü, Hanefi Mezhebi'nde müftâ bih olan yani tercih edilerek kendisiyle fetva verilen görüştür¹⁶⁶. El-Fetava't-Tatarhaniye'nin bildirdiğine göre Ebu Yusuf, paranın değeri düştüğü takdirde satıcının alış verişi feshedebileceğini de söylemiştir¹⁶⁷.

el-Fetâvâ'l-Bezzâziye'de kiralamanın satım ve borç (deyn) gibi olduğu, nikâh akdi ile erkeğin yüklendiği mehir borcunu ödemek için nikahın kıyıldığı günki dirhemlerin kıymetini vermek gerektiği belirtilmiştir¹⁶⁸.

2- Hanbelî Mezhebi

Hanbelîler borcun değeriyle ödenmesini, sadece dolaşımdan kalkmış para için kabul ederler. Çünkü ödünç alınan malda yeni bir kusur oluşursa alacaklının onu kabul etmesi gerekmez. Felslerin veya mağşuş paraların dolaşımdan kaldırılması, yeni bir kusur oluşması anlamına gelir. Bunu şöyle ifade ederler: "Borç, fels veya kırık (mağşuş) para ile olur da sultan parayı dolaşımdan kaldırır ve onunla işlem terkedilirse alacaklının hakkı, onun değeridir. Borçlu parayı kullanmış olsa da olmasa da farketmez. Çünkü para onun mülkünde iken kusurlu hale gelmiştir¹⁶⁹."

3- Mâlikî Mezhebi

Malikîlerin görüşü de Hanbelîlerin görüşüne yakındır. Ancak onlar, paranın değeriyle ödenmesi için eski paranın bulunamamasını şart koşarlar. Eğer eski paradan bulunabiliyorsa o ödenir. Çünkü borçların misliyle ödenmesi esas prensiptir. Değeri ile ödenecekse değer tespiti, paranın bulunamadığı gün ile ödeme gününden hangisi daha yakınsa ona göre yapılır. Mesela para ayın ilk gününde dolaşımdan kalkmış veya durumu değişmiş ve borcun ödeme süresi de ayın sonunda dolmuşsa paranın değeri ayın son gününe göre hesab edilir. Ödeme günü ayın başında, paranın bulunamaması da ayın sonunda ise paranın bulunamadığı günki değerini ödemek gerekir. Borcun vadesi ertelenir ve para birinci vadede bulunamaz hale gelirse birinci vadedeki kıymeti ödemek gerekir. Çünkü böyle durumdaki bir borç ancak kıymeti karşılığında ertelenir.

Paranın yok olmasından önce ve sürenin dolmasından sonra borç ertelenmesi yapılmış ve para bulunamaması erteleme süresi içinde olmuşsa ikinci sürenin dolduğu günki değeri ödemek gerekir.

Paranın bulunamaması ikinci sürenin dolmasından sonra olmuşsa paranın bulunamadığı günki değeri ödemek gerekir.

¹⁶⁴ - Ömer Nasuhi BİLMEN, Hukukî İslamiyye Kamusu, c.VI, s. 96.

¹⁶⁵ - Muhammed b. Muhammed el-Kerderî, el-Fetâvâ'l-Bezzâziye (el-Fetâvâ'l-Hindiyye IV. cildin hamışinde) Mısır, c. I, s. 510. el-Kerderî.

¹⁶⁶ - el-Kerderî, a.g.e. c. I, s. 510.

¹⁶⁷ - Alim b. Alâ başkanlığında bir heyet tarafından yazılan el-Fetâvâ't-Tatarhâniye, c. III, s. 85 Büyü' 5. fasıl, el yazması, İstanbul. Müftülüğü Kütüphanesi No 10.

¹⁶⁸ - Bu bölümün örnekleri dışında kısmı İbn Abidin'in , Tenbîh'ür-rükûd alâ mesâil'in-nükûd (Suriye, 1301) adlı risalesinin bir özetiştir.

¹⁶⁹ - Abdullah b. Kudâme, el-Muğnî, Beyrut, 1404/1984, c IV, s.396.

Bu hükümler borçlunun ödemeyi keyfi olarak geciktirmediği durumlar içindir. Eğer borçlu keyfi dolarak ödemeyi geciktirirse (mumâtale) aldığı malı ödemesi icabeder. Çünkü mumâtalede bulunmakla haksızlık etmiş olur¹⁷⁰.

4- Şafî Mezhebi

Şafîlerde borcun değeriyle ödenmesi kavramı vardır. Borçlanılan misli mal büsbütün değersizleşirse borcun doğduğu günki değer üzerinden ödemede bulunmak gerekir. Mesela bir kişi çölde birinin suyunu gasbetse, sonra suyun kıymetsiz olduğu bir yerde, bir ırmak kenarında suyun mislini ödemeye kalkışsa bu kabul olunmaz. Suyun çöldeki değerini vermesi icabeder¹⁷¹.

Onlarda, Ebu Yusuf'un görüşüne uygun olarak, misli malların, ödünç alındığı günki kıymetinin ödenmesi görüşü de vardır. Ancak bu, mezhep içerisinde zayıf bir görüştür; (denildi=, I⁺%) sözüyle ifade edilmiştir¹⁷².

Şafî Mezhebi'nin konuya ilişkin bir başka görüşü şöyledir¹⁷³:

"Malda olan eski bir ayıp sebebiyle müşteri malı geri verip satışı bozabileceği gibi satıcı da paradaki eski bir ayıp (ayb-ı kadîm) sebebiyle parayı geri verip satışı bozabilir. Eski ayıp, satış anında var olan veya teslim almadan önce meydana gelen ve satışın feshine kadar devam eden değer düşürücü şeydir¹⁷⁴. Şafî mezhebine mensup fakihler, alışverişteki hiyar-ı aybın yani kusurluluk muhayyerliğinin, satılan malla ilgili kısmına ağırlık vermişler ve bunu şöyle açıklamışlardır: "Genellikle parada dalgalanma olmaz. Dolayısıyla değerinin düşmesi pek az görülür¹⁷⁵." Bu gerekçe onların yaşadıkları devir için doğru ve geçerlidir.

Para, ya muayyen veya zimmette¹⁷⁶ olur. Muayyen olur da satıcı parayı, ondaki bir ayıp sebebiyle geri verirse akit bozulur. Para zimmette ise, onda meydana gelen ayıp akdi bozmaz. Bu durumda değer farkını ödemek gerekir¹⁷⁷.

Aybın Tarifi:

¹⁷⁰ - el-Haraşî c. V, s. 55.

¹⁷¹ -Bakz. İbn Hacer, Tuhfe, c.VI, s. 21 ve devamı. Bunlar Şafî mezhebinin gasb ile ilgili prensiplerindedir. Bunları buraya almamızın sebebi, karzda da aynı prensiplerin geçerli olduğunun belirtilmesidir. Bkz. İbn Hacer, Tuhfe, c.V, s.44.

¹⁷² - İbn Hacer, Tuhfe,c.V, s. 45.

¹⁷³ - Bu konu, Şafî mezhebine ait fıkıh kitaplarında Büyu'un $\text{عقود} \leftarrow \text{تكملة}$ bölümlerinde geçmektedir.

¹⁷⁴ - Zeynüddin el-Milibârî, Feth'ül-muîn (İlanet'ütt-tâlibîn ile birlikte)c.III, s.30; Muhammed b. Ahmed er-Ramlî, Nihâyet'ül-muhtâc ilâ şerh'il-minhâc, Mısır, c.IV, s. 25; el-Milibârî, Feth'ül-muîn c.III, s.30; Muhammed Şata ed-Dimyâtî, İlanet'ütt-tâlibîn (Feth'ül-muîn haşiyesi), c.III,s.30.

¹⁷⁵ - Kitabın yazıldığı sıralarda para istikrarının sağlandığını göseren bir ifade olması bakımından önemlidir. Yazar er-Remlî 1004 h./1593 m. tarihte vefat etmiştir.

¹⁷⁶ - Muayyen olması ödenecek paranın akit sırasında, şu dinar, bu 500 TL gibi bizzat belirlenmiş olması demektir. Zimmette olması da ödenecek para miktarının ve özelliğinin belli olmasına rağmen paranın şu dinar veya bu 500 TL gibi bizzat belirlenmemiş olması demektir.

¹⁷⁷ - Ebu'z-ziya Nureddin Ali b. el-Kahirî, Nihayet'ül-Muhtâc haşiyesi , Mısır, c.IV, s. 25.

Ayb, maksada engel olacak şekilde, bir şeyin kendini veya değerini azaltan her şeydir. Şartı, bunun o malda genellikle olmamasıdır. Aybın akit sırasında var olması ile teslimden önce meydana gelmesi aynıdır¹⁷⁸.

Bu ölçülere göre enflasyon bir ayıp sayılır mı?

Enflasyon, hızına göre üçe ayrılır.

a- Belirsiz veya sürünen enflasyon. Bu durumda enflasyon yavaş seyrederek.

b- Kronik enflasyon. Hızı dengeli, süresi uzun olur.

c- Aşırı enflasyon¹⁷⁹

Kağıt para sisteminde enflasyon kaçınılmaz bir hastalık sayıldığından¹⁸⁰ Şafii Mezhebi'ne göre belirsiz ve kronik enflasyonu para için ayıp saymak zor olur. Satıcı bu durumu bilerek malını sattığından neticesine katlanır. Ancak borcunu zamanında ödemeyenlerden ödeme gününden itibaren meydana gelecek değer kaybının istenmesinin uygun olacağı anlaşılıyor. Çünkü bu, maksada engel olacak bir değer düşüşüdür.

Yukarıdaki tarife göre, aşırı enflasyon, parada ayıp sayılmalı ve normalin üzerinde meydana gelen değer kaybı borçluya ödettirilmelidir.

Görüldüğü gibi bütün mezhepler, yapılan ödemenin borca denk olmasını şart koşmuşlar ve bazı durumlarda borcun değerinin ödenmesini gerekli görmüşlerdir. Böylece misli mallarda "değer" kavramı denkliliği sağlayan diğer kavramlar arasına girmiştir. Diğerleri, tartı (vezn), ölçek (keyl) ve sayı (adediyat-ı mütekâribe) kavramlarıdır.

Kağıt para ile yapılan bütün işlemlerde paranın değeri esas alınır. Borç ödeme işlemi de bu para ile yapılacaksa o zaman da paranın değerinin esas alınması gerekir. Çünkü kağıt para ile olan borçları misliyle ödemenin başka yolu yoktur. Bu hüküm, bütün mezheplerin görüş ve prensiplerine ve hakkaniyete uygun olan görülmüştür. Böylece kimse kimseye haksızlık etmemiş olur.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *«Eğer faizcilikten vazgeçerseniz ana mallarınız sizindir. Böylece ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğrarsınız.»* (Bakara 2/279)

¹⁷⁸ - İbn Hacer, Tuhfe, c. IV, s. 357-358, ﻋﻠﻰﻛﻠﻪﻣﺎﺭﻩﻛﻮﻧﻪ.

¹⁷⁹ - Feridun ERGİN, enflasyon, Ak İk. Ansk.

¹⁸⁰ - Ahmed en-Neccar, Aralık 1982'de İstanbul'da verdiği bir konferansta şöyle demişti: "Bugünkü kısıtçılar enflasyona karşı güçsüz olduklarını itiraf etmişlerdir. Azaltabileceklerini, ancak kökten kurutamayacaklarını ifade ediyorlar. Enflasyon devamlı tasarrufları çalıyor ve yok ediyor. Bu, en büyük haksızlıktır." Ahmed en-Neccar haklıdır. Çünkü günümüz iktisatçıları faizsiz bir ekonomi düşünmemektedirler. Mevcut kredi sisteminden ve kağıt para sisteminden vazgeçilmemektedir. Bu sebeple onların bu problemi ortadan kaldırmak için yapabilecekleri bir şey yoktur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÖDEMEYİ GECİKTİREN BORÇLUYU CEZALANDIRMA

Fakihlerin konu ile ilgili on ayrı görüşü vardır. Bunlar iki ana başlık altında incelenebilir. Başlıklardan biri, borcu geciktirme sıkıntısına çözüm arayan görüşleri, diğeri de bu sıkıntıya çözüm olamayan görüşleri içine alır.

I- SIKINTIYA ÇÖZÜM ARAYAN GÖRÜŞLER

Sıkıntıya çözüm arayan sekiz ayrı görüş vardır. Bunlardan bir tanesi, işlenen suça uygun cezayı öngörür, biri de sıkıntıyı gidermek için yeni bir akit türü önerir. Kalan altı görüş ise altı farklı açıdan konuya yaklaşarak imkanı olduğu halde ödemeyi geciktiren borçluya gecikme cezası verilmesi konusunda birleşir. Ama bu ceza, işlenen suça uygun değildir. Bu sekiz çözüm teklifinden biri hariç, hepsi faizli işlem kapsamına girmektedir.

A- Borcu Geciktirme Suçuna Uygun Ceza

Ödeme gücü olduğu halde borcunu ödemeyen cezayı hak eder. Ona verilecek ceza, işlediği suça denk olmalıdır. Bu konuda Allah'ın Elçisi, ona dua ve selam olsun, şöyle demiştir: "Eğer ödeme gücü olduğu halde borcunu geciktiren, ayıplanmayı ve ukubeti hak eder¹⁸¹."

Ukubet (عُقُوبَةُ) sözlükte, kişiyi yaptığı bir kötülüğe karşılık cezalandırma¹⁸², anlamına gelir.

Kur'an-ı Kerim, ukubette uygulanacak prensibi tam olarak ortaya koymuştur. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *Eğer ukubet (ceza) vermek isterseniz size ne yapıldıysa onun aynıyla ukubet (ceza) verin. Sabrederseniz and olsun ki bu, sabredenler için daha iyidir.* (Nahl 16/126)

Bu böyledir; kim kendisine verilen kadar ukubet (ceza) verirse ve kendisine yine de saldırılırsa, Allah ona, elbette yardım eder. Allah şüphesiz, affeder ve bağışlar. (Hacc 22/60)

Yukarıdaki hadis, imkânı olduğu halde borcunu geciktirenin ukubeti hak ettiğini hükme bağlamıştır. Ayetler ise ukubetin suça denk olmasını hükme bağlamıştır. Ödemeyi haksız yere geciktiren borçlunun suçu, alacaklının malını bir süre elinde tutmaktır. Suçuna denk ukubet (ceza) ise, borcunu ödemekle birlikte o miktarda bir başka malını alacaklıya vermesi ve alacaklının o malı, gecikme süresi kadar kullanıp geri vermesidir. Mesela, bir kişinin 1000 lira borcu olsa, bunu haklı bir sebep olmadan 1 ay geciktirse, borcunu öderken alacaklıya 2000 lira vermesi gerekir. Alacaklı bunun 1000 lirasını alacağına karşılık alır, kalan 1000 lirayı da 1 ay kullanıp geri verir. Böylece borçlu, yaptığı suçun cezasını çekmiş olur.

Soru - 1000 lirayı ödemeyen 2000 lirayı nasıl öder? Bu cezanın uygulanması nasıl mümkün olur?

Cevap- Faizli sistemde borcun belli bir oranı kadar gecikme faizi alınır. Faizsiz sistemde de buna benzeyen ama faize götürmeyen bir yol izlenebilir. Mesela, ceza olarak alınacak şeyin miktarı azaltılıp kullanma süresi uzatılabilir. 1000 liralık bir borcu haksız yere 1 ay geciktiren kişinin fazladan 100 lira verdiğini düşünelim; 100 lira, borcun onda biri olduğundan alacaklı o parayı gecikme süresinin 10 katı kadar kullanıp geri verir. Bunun tersi de olabilir. Bu kişi fazladan 2000 lira verse; 2000 lira, borcun iki katı

¹⁸¹ - Buhârî İstikrad 13 (عُقُوبَةُ); Ebû Davud, Akdiye, 29 (عُقُوبَةُ); Nesâî, büyü 100 (عُقُوبَةُ); İbn Mâce, sadakât 18, hadis no 2428, (عُقُوبَةُ); Ahmed b. Hanbel, IV, s. 222.

¹⁸² - Lisân'ul-Arab, عُقُوبَةُ maddesi, c. I, s. 619.

olduğundan alacaklı o parayı gecikme süresinin yarısı kadar kullanıp geri verir. Böylece borçlu yine işlediği suça denk bir ukubete, gecikme cezasına çarptırılmış olur.

Soru- Sözleşmeye bu konuda bir cezaî şart konabilir mi?

Cevap- Evet, konabilir. Ödeme özürsüz olarak bir ay gecikirse meselâ %10, iki ay gecikirse % 20, üç ay gecikirse %30 ilh. oranında ceza alınacağı, uygun sürelerle kullanılarak geri verileceği şartı sözleşmeye konabilir. Alınan ceza, borcun %10'u kadar olursa, sürenin 10 katı, %20'si olursa 5 katı, %30'u olursa 3.3 katı kullanılıp iade edilir.

Soru - Elektrik, su ve gaz gibi şeyleri satan resmi veya özel şirketler, ödemeyi geciktiren müşterilerine, faiz sayılmayacak bir cezayı nasıl uygulayabilirler?

Cevap - Bunlar sözleşmelerine cezaî şart koyar, ödemeyi geciktiren müşteriden gecikme cezası olarak fazla bir ödeme alırlar. Bu fazla kısmı, uygun bir süre kullanır, sonra yeni faturadan düşmek suretiyle geri öderler. Müşteri bu hizmetleri almaktan vazgeçmişse o zaman ödemeyi nakit olarak yaparlar. Mesela gaz satan bir şirketin sözleşmeye koyduğu cezaî şart, aylık %5 olsa, 1 ay geciken alacağı %5 fazlasıyla tahsil eder. %5, asıl paranın yirmide biri olduğu için şirket o parayı gecikme süresinin 20 katı olan 20 ay kullandıktan sonra yeni faturadan bu miktarı düşerek parayı geri ödemiş olur. Eğer müşteri bu esnada gaz almaktan vazgeçmişse geri ödemeyi nakit olarak yapar.

Soru - Faizsiz sistemde vergi borçlarını geciktirenler için ne yapılabilir?

Cevap- Vergi borcunu geciktiren de yukarıdaki gibi cezalandırılabilir. Ondan kesilen cezalar, uygun sürelerle devlet kasasında kaldıktan sonra yeni vergi borçlarından düşülebilir. Bu süre içinde o kişi vergi mükellefi olmaktan çıkmışsa o durumda devlet bu parayı uygun süre sonunda geri öder.

Soru- O parayı almak için mahkeme masrafı, iade ederken de vergi ödemek gerekirse bunları kim ödemelidir?

Cevap- Bunlar, ödemeyi haksız olarak geciktiren borçluya yüklenir. Çünkü bunlara sebep olan odur.

Soru- Kur'an'da ve sünnette ukubet ile ilgili uygulama var mıdır?

Cevap- Bu konuda bir çok uygulama vardır.

Allahu Teâlâ ihramlıya¹⁸³ kara avını yasaklamış, yasağı çiğneyen olursa, yaptığıнын dengi bir cezaya çarptırılmasını hükme bağlamıştır. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

Ey İnananlar! Siz ihramlı iken avı öldürmeyin. Sizden kim, bile bile onu öldürürse cezası, öldürdüğüne denk bir ehli hayvanı kabeye ulaşacak kurban olarak vermesidir. Bunu içinizden iki adil kimse kararlaştırır....

Deniz avı ve yiyeceği size helâl kılındı ki, hem size hem de (denizde) seyir halinde olanlara bir geçimlik olsun. İhramlı bulunduğunuz sürece kara avı size haram kılınmıştır. Huzuruna toplanacağınız Allah'tan sakının. (Maide 5/95-96)

İhramlının yaptığı suçun ukubeti, hem avladığı hayvandan yararlanamamak hem de onun dengi bir hayvanı av hayvanları arasına katmak olmalıdır. Bu av ona haram olduğu için ondan yararlanamaz. Onu elinden çıkarması gerekir. Onu öldürmesinin cezası olarak, ona denk bir hayvanı kırlara salıverip av hayvanları arasına katması gerekirdi. Ama bu imkânsız olduğu için buna en yakın ceza, onun dengi bir hayvanı Allah rızası için kurban kesmektir. Böylece suçunun cezasını ödemiş olur.

¹⁸³ - İhram, yasaklı duruma girmek demektir. Terim olarak hac veya umreye niyet edip telbiye getiren bir müslümanın bazı konularda yasaklı hale gelmesi anlamı ifade eder. Kara avı avlamak da bu yasaklardandır.

Ukubet prensibinin uygulandığı hadisler de vardır.

”Eğer ukubet (ceza) vermek isterseniz size ne yapıldıysa onun aynıyla ukubet (ceza) verin.” (Nahl 16/126) buyurulmuştur.

”Eğer ukubet (ceza) vermek isterseniz size ne yapıldıysa onun aynıyla ukubet (ceza) verin.” (Nahl 16/126) buyurulmuştur.

Allah'ın Elçisi'ne, ağaçtaki meyve soruldu; dedi ki; "İhtiyacı olan kişi, eteğine koymadan ondan yerse bir şey olmaz. Kim de bir şey alıp çıkarsa ona onun iki katı ve ukubet gerekir¹⁸⁴."

Ağaçtaki meyveyi, eteğine koyup götürün, iki suç işlemiş olur. Bunlardan birincisi meyveyi, sahibinden izinsiz olarak koparıp bahçeden çıkarmak, ikincisi de haksız yere ona el koymaktır. Bunlar cezayı gerektiren davranışlardır. Meyveyi, sahibinden izinsiz olarak koparıp bahçeden çıkaran, onu kendi için değil, sahibine götürmek için çıkarsa bile cezayı hakeder. Diğer yandan, haksız yere meyveyi eteğine dolduran kişi, henüz bahçeden çıkmadan yakalansa yine cezayı hakeder. Bu kişinin meyveyi bahçeden koparıp çıkarmasının ukubetini Hz. Peygamber belirlemediğinden yetkili makam, onun durumuna uygun bir ceza verir. Haksız yere ona el koyan, yani meyveye sahiplenilen kişinin cezası ise onu iki katı ile ödemektir. Bahçeden iki kilo meyve alıp götürmüşse dört kilo öder. Bunun iki kilosu çaldığı meyve, iki kilosu da onu çalmanın cezası olur. Çünkü ayette: *Eğer ukubet (ceza) vermek isterseniz size ne yapıldıysa onun aynıyla ukubet (ceza) verin.* (Nahl 16/126) buyurulmuştur. İki kilo meyve çalmanın ukubeti fazladan iki kilo meyve ödetmek olur.

Konu ile ilgili ikinci hadis de şudur:

”Eğer ukubet (ceza) vermek isterseniz size ne yapıldıysa onun aynıyla ukubet (ceza) verin.” (Nahl 16/126) buyurulmuştur.

Ebû Hureyre'den yapılan rivayete göre Peygamber, ona dua ve selam olsun, şöyle dedi:

"Gizlenip saklanmış kayıp devenin cezası hem onu, hem de onun dengini vermektir¹⁸⁵."

Kayıp olmuş deveyi koruma altına almak güzel bir davranıştır. Ama kayıp olduğunu açıklamadan ona el koymak suçtur. Bu suçun dengi ceza, hem onu hem de onun dengi bir deveyi ödemek olur¹⁸⁶. Ayetteki ukubet prensibi ancak böyle gerçekleşir.

Yukarıdaki ayet ve hadislerden açıkca anlaşılır ki, ödeme gücü olduğu halde borcunu ödemeyene verilecek ceza, onun, borçla birlikte borca denk bir ödeme yapması ve alacaklının o şeyi, gecikme süresi kadar kullanıp geri vermesi olmalıdır. Alacaklı onu sahiplenmeyeceği için bunun faizle bir ilgisi olmaz. Bu görüş, bu kitabın yazarına aittir.

B- Borcu Geciktirme Suçuna Uygun Olmayan Ceza Teklifleri

Borçlunun, ödemeyi haksız yere geciktirmesini önlemek için alınacak tedbirlerle ilgili son zamanlarda çok sayıda araştırma ve ilmi toplantı yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar, kredi sisteminin etkisi altında yapıldığı için daha çok, gecikme faizinin başka kelimelerle ifadesi dışında bir yenilik getirmemişlerdir. Bunların faiz sayılmaması için de naslar ve prensipler zorlanmıştır. Aşağıda bunu açıkca görmek mümkündür.

1- Borcu geciktirmeyi menfaat gasbı sayıp tazmin ettirmek

¹⁸⁴ - Ebû Davud, Lukata, hadis no 1710.

¹⁸⁵ - Ebu Davud, Lukata, Hadis no 1718

¹⁸⁶ - Ömer b. el-Hattâb'ın bu hadisi aynen uyguladığı, Ahmed b. Hanbel'in de bu görüşte olduğu bildirilmiştir. Diğer fakihler bu görüşte değillerdir. (Ebu Davud'un şarihi el-Hattâbî (319-388 h.) Ebu Davud, İstanbul, c.II. s. 339, Lukata)

Al Baraka Grubu'nun İstanbul'da düzenlediği 3. İslam İktisadî Kongresi'nde, ödeme gücü olduğu halde ödemeyi geciktiren borçlunun, gecikme süresi içinde meydana gelecek zararı karşılaması gerektiği yolunda karar alınmış, toplantıya katılan sekiz ilim adamından üçü bu karara muhalefet etmiştir. Üç bölümden oluşan karar şöyledir:

1- Meşru bir özürlü olmadan ödemeyi geciktiren borçlu, bu gecikmeden dolayı alacaklının uğradığı zararı karşılamakla yükümlü tutulabilir. Çünkü böyle bir borçlu zalim olur. Bu konuda Allah'ın Elçisi, ona dua ve selam olsun, şöyle demiştir: "*Gücü olanın ödemeyi geciktirmesi zulümdür.*" Onun yaptığı gasba benzer. Fakihler, gasb fiilini işleyen kişinin gasbettiği malı geri vermekle birlikte gasb süresince o malın menfaatlerini tazmin etmesini de kararlaştırmışlardır. Bu, çoğunluğun görüşüdür¹⁸⁷.

Karara katılanlardan biri de görüşünü¹⁸⁸ mesâlih-i mürseleye¹⁸⁹ dayandırarak gecikme bedelinin, meşru hayır işlerine harcanmak üzere borçluya, cezai şart olarak yüklenebileceğini belirtmiştir.

2- Alacaklının uğradığı zarar, alacağını zamanında alıp meşru bir şekilde çalıştırmış olması halinde elde edebileceği normal kâr oranı kadar belirlenir.

Mahkeme bunu, meşru kazanç yollarına bağlı olarak bilirkişi marifetiyle tayin eder. Alacaklının bulunduğu şehirde faizsiz finans kurumu varsa, onun bu süre içinde, fon sahipleri hesabına gerçekleştirdiği gelir miktarını dikkate alır.

3- Geçerli faiz oranında faizcilik yapmalarına bahane teşkil etmemesi için alacaklı ile borçlunun, gecikme bedeli üzerinde önceden anlaşmaları caiz değildir¹⁹⁰."

Bu karar, bir çok yönden yanlıştır.

a- Karar yanlış bir gerekçeye dayandırılmıştır.

Kararın iki ayrı dayanağı vardır; bunlardan biri gasbedilmiş malların menfaatlerinin tazminine, diğeri de mesâlih-i mürseleydir. Her iki dayanak da yanlıştır. Mesâlih-i mürsele konusuna daha sonra girilecektir. Gasbedilen malın menfaatlerinin tazmin edilmesini Şafîî ve Hanbelî mezhepleri kabul eder ama, böyle bir malın kiraya verilebilecek özellikte olmasını ve telef edilmemiş bulunmasını şart koşarlar. Şafîî mezhebinin temel kitaplarından Tuhfet'ul-muhtâc'ın konu ile ilgili ifadesi şöyledir:

"Ev ve köle gibi kiraya verilebilen şeyler gasbedilirse menfaatleri tazmin edilir. Bu tazminat, o malı kullanmaya veya evi kilitlemek gibi kullanılmasına engel olmaya karşılık alınır. Çünkü menfaatler yasal

¹⁸⁷ - Bu toplantı, 23 - 25 Eylül 1985 tarihlerinde İstanbul'da yapıldı. Toplantıya Mustafa ez-Zerkâ, Zekeriyya el-Birrî, Muhammed et-Tayyib en-Neccar, Hasan Abdullah el-Emîn, es-Siddîk Muhammed el-Emîn ed-Darîr, Abdulvehhab Ebû Süleyman, Abdussettar Ebû Guddeh ve Abdulaziz BAYINDIR katılmışlardır. Tartışmalar, Mustafâ ez-Zerkâ'nın hazırlayıp sunduğu araştırma üzerinde olmuştur. Onun sunduğu gerekçeyi kabul edip karara katılanlar; Zekeriyya el-Birrî, Muhammed et-Tayyib en-Neccar ve Hasan Abdullah el-Emîn'dir. es-Siddîk Muhammed el-Emîn ed-Darîr ise bundan sonra açıklanacak mesalih-i mürsele gerekçesi ile karara katılmıştır. Karara muhalif kalanlar ise Abdulvehhab Ebû Süleyman, Abdulaziz BAYINDIR ve Abdussettar Ebû Guddeh'dir.

¹⁸⁸ - Bu, es-Siddîk Muhammed el-Emîn ed-Darîr'in görüşüdür.

¹⁸⁹ - Mesalih-i mürsele, İslamın kabul veya reddetğine dair bilgi olmadığı halde hayra vesile olan durumları ifade eder. Bazı fakihler bunun, halk arasında yürütülen bazı işlemlerle ilgili kararlara dayanak olabileceğini kabul etmişlerdir. Borçtan elde edilen gelir, faiz sayıldığı için yukarıdaki kararda mesalih-i mürseleye dayanılması söz konusu olamaz.

¹⁹⁰ - Abdussettar Ebû Gudde ve İzzettin Hoca, Fetâvâ Nedevât'il-Bereke, 5. baskı, Cidde1417 h. 1997 m. s. 55-56.

mallardır, gasbedilince diğer mallar gibi tazmini gerekir.... Telef olurlarsa telef zamanından itibaren menfaatlerinin tazmini gerekmez¹⁹¹." Çünkü telef edilen mal kiraya verilemez.

Hanbelîlerin görüşü Şafîîlerle aynıdır. Hanbelî fakihlerinden Ahmed el-Kârî'nin konu ile ilgili ifadesi şöyledir:

"Kiraya verilmesi adet olan bir malı gasbeden, onu iade edinceye veya mal telef oluncaya, eğer iade edilemeyecek durumda ise değerini verinceye kadar kirasını öder... Telef zamanından sonra kira gerekmez¹⁹²."

Gasbedilmiş bir mal telef olursa borca dönüşür. Yani gasbeden kişi onun bedelini mal sahibine borçlanmış olur. Borç ise kiraya verilemez. Çünkü borcun kirası faizden başka bir şey değildir. Bu sebeple yukarıdaki karar Şafîî ve Hanbelîlerin gasb ile ilgili görüşlerine dayandırılmaz. Öyle ise karar, meşru bir dayanaktan yoksundur.

b- Alacaklının zarara uğradığı iddiası

Ödemenin gecikmesi, alacaklıyı sıkıntıya sokar ama bunun onu zarara uğrattığı iddiası her zaman geçerli olmaz. Sıkıntı ile zarar farklı kavramlardır. Bir kumarbaza olan borcunu geciktiren borçlu, onun bu parayı da kumarda kaybetmesini önlemiş olabilir. Zarar, ana parayı azaltan şeydir. Burada ana para alacaktır. Ödemenin gecikmesi ondan bir şeyi eksiltmemiştir. Kâr kaybına da zarar denmez. Kâr, ticari işlemlerden elde edilir. Bunun için biri alım, diğeri de satım olmak üzere en az iki işlem yapılması gerekir. 100 liraya aldığı bir malı daha fazlaya satan kâr etmiş sayılır. Onu satamaz, yahut 100 liraya veya daha az bir fiyata satarsa kâr ettiği söylenemez. Borç, bir alım satım işleminde kullanılmadığı için onu geciktirmekten dolayı bir zarar meydana geldiği iddiası batıl bir iddia olur.

Gecikme süresi içinde meydana gelen enflasyondan dolayı paranın değerindeki düşme ise farklı bir olaydır. Borçlar, dengiyle ödenir. Kağıt parada denklik ise sadece paranın alım gücüyle belirlenebilir. Alım gücü düşen para aynı rakam üzerinden ödenemez. Paradaki değer kaybını, haklı sebeplerle borcunu geciktirenler de ödemelidir. Burada sözü edilen borçlular, haksız yere ödemeyi geciktirenlerdir. Borçtan elde edilen gelire faiz denir. Faiz, kâr gibi, biri alım, diğeri de satım olan iki işleme muhtaç değildir. Bunun için alacaklı ile borçlunun anlaşması yeterlidir. Faizli işlemde zarar da olmaz. Bu sebeple borcunu geciktiren kişinin gecikme bedeli ödemesi kararı borçtan elde edilen gelirden başka bir şey değildir. Kur'an'da faiz yerine riba kelimesi geçer. Riba'nın terim anlamı borçtan elde edilen gelirdir. Faiz deyince anlaşılana budur. *"Allah alım-satımı helâl, ribayı haram kılmıştır."* (Bakara 2/275)

c- Gecikme bedeli üzerinde önceden bir anlaşma olmaması

Kararın son bölümü şöyledir: "Geçerli faiz oranında faizcilik yapmalarına bahane teşkil etmemesi için alacaklı ile borçlunun, gecikme bedeli üzerinde önceden anlaşmaları caiz değildir¹⁹³."

Bu şartın geçerli olabilecek yanı yoktur. Çünkü yukarıdaki karar kabul edilip uygulamaya konursa, faizsiz finans kurumlarından birinin o süre içinde, fon sahipleri hesabına gerçekleştirdiği gelir oranı, tarafların önceden kabul ettikleri gecikme bedelinin ölçüsü olur. Bunu tarafların önceden kabul etmemiş olması düşünülemez.

¹⁹¹ - İbn Hacer, Tuhfet'ül-Muhtâc bi Şerh'il-Minhâc, Gasb, c. VI, s. 29-31.

¹⁹² - Ahmed Abdullah el-Kârî, Mecellet'ul-ahkâm'îş-Şer'iyye, tahkik edenler, Abdulvehab Ebû Süleyman ve Muhammed Ahmed Ali, Cidde, 1401/1981, s. 434.

¹⁹³ - Fetâvâ Nedevât'il-Bereke, s. 55-56.

d- Geçerli faiz oranının reddi

Kararın son bölümünde yer alan "Geçerli faiz oranı" ifadesinin bir anlamı yoktur. Bir şey faiz ise, geçerli faiz oranının altında veya üstünde olması onu faiz olmaktan çıkarmaz. Bu ifade, gecikme tazminatına onay verenlerin onu faiz saydıklarını, üstü kapalı bir biçimde göstermektedir.

2- Mesâlih-i mürseleye dayanarak gecikme cezası vermek

Al Baraka Grubu'nun 3. İslam İktisadı Kongresi'nde alınan karara katılanlardan biri¹⁹⁴, görüşünü mesâlih-i mürseleye dayandırarak gecikme bedelinin alınıp meşru hayır işlerine harcanmasını şart koşmuştur.

Mesâlih, maslahatın çoğuludur. Maslahat, hayra ve iyiye vesile olan şey; mürsele ise serbest saha, kabul veya reddine dair bilgi bulunmayan şey anlamına gelir. Mesâlih-i mürsele, İslamın kabul veya reddettiğine dair bir bilgi olmadığı halde hayra ve iyiliğe vesile olan durumları ifade eder. Bu konu, mesalih-i mürsele kapsamına girmez. Çünkü gecikme bedeli borçla ilgilidir, borçtan elde edilen gelir ise faizdir. Faiz, vadeye karşılık alınır. Burada sözü edilen gecikme bedeli de vadeye karşılıktır. Başka bir ad vermek onu faiz olmaktan çıkarmaz.

İslamî hükümlerin maslahata uygun olduğu doğrudur. Çünkü İslamın ana hedefi, insanları hayra ve iyiliğe sevkeden şeyleri gerçekleştirmek, onları korumak ve onlardan zararı uzaklaştırmaktır. Ne var ki, dünya ile ilgili işler arasında yüzde yüz hayır ve iyilik sayılan bir şey yoktur. İyi ve hayırlı olan her şeyin önünde sıkıntı ve güçlükler bulunur. Mesela yeme, içme, evlenme, eğitim ve öğretim iyi ve hayırlı şeylerdendir. Ama sıkıntı ve güçlükler girmeden onların iyilik ve hayrından yararlanmak mümkün olmaz. Buna karşılık kötü ve zararlı şeylerin de yararlı yanları vardır. Bir çok kişi, öndeki sıkıntı ve güçlükleri göze alamadığı için iyi ve hayırlı olan bazı şeylerden uzak kalır; evlenmez, çalışmaz veya okumaz. Niceleri de kötü ve zararlı olan bir işi yaparken onun iyi ve yararlı yönleriyle kendini aldatır. İyi şeylere güçlükle ulaşıldığı halde kötü şeylere kolayca ulaşılabilir. İyiliklere, ancak aklını ve iradesini iyi kullananlar ulaşabilirler.

Fahreddin er-Râzî tefsirinde, Allah Teâlâ'nın "...*Bu onların, "Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir", demeleri sebebiyledir...*" (Bakara 2/275) sözünü açıklarken şöyle demiştir:

"O toplum, faizi helâl sayma konusunda böyle bir şüphe içine girmişti... Madem bir kişinin, peşin 10 değerinde olan bir elbiseyi bir ay vadeli 11'e satması caiz oluyor, öyleyse bugün 10 verip bir ay sonra 11 alması da caiz olmalıdır. Çünkü akla vurulunca bu iki işlem arasında bir fark gözükmez. Satışın caiz sayılması, o konuda tarafların karşılıklı rızasının oluşmasından dolayıdır. Faiz de öyledir. Taraflar razı olurlarsa onun da caiz olması gerekir. Alım satım türlerinin meşru kılınması sadece ihtiyaçları giderme gayesiyledir. Önemli ihtiyaçlar içinde olan bir kişinin bugün bir şeyi olmaz ama ilerisinde eline çok mal geçecek olabilir. Faiz kabul edilmezse kimse ona borç vermez, o da sıkıntı ve ihtiyaç içinde kalır. Faiz kabul edilirse malı olan, faiz almak için ona borç verir. O da, eline mal geçtiğinde borcunu fazlasıyla öder. Eline mal geçince bu fazlalığı vermesi ona, o ana kadar sıkıntı içinde kalmaktan kolay gelir. Bu da faizin helâl olmasını gerektirir. Çünkü diğer satışların helâllüğüne karar verirken de ihtiyacı giderme gayesini gütmüştük."

İşte bu, o toplumun şüphesidir. Allah Teâlâ'nın buna cevabı şudur: "*Allah alım satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır*"¹⁹⁵."

¹⁹⁴ - Bu, es-Siddik Muhammed el-Emîn ed-Darîr'in görüşüdür.

"Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir" diyenlerin şüphe ve tereddütlerine şu soruları da eklenebilir: "Bir mala ihtiyacı olup parası olmayan kişi onu, peşin fiyatından fazla bir fiyatla veresiye alabilir. Size göre, peşin satış ile vadeli arasındaki vade farkı helâldir. Madem bu helâldir, öyle ise o kişinin aynı farkı vererek aynı süre için ödünç alması da helâl olmalıdır. Çünkü akla vurunca bu iki işlem arasında bir fark gözükmez. Siz o farkı satıcıya ödemeyi kabul ediyorsunuz ama ödünç veren kişiye ödemeyi kabul etmiyorsunuz."

Allah Teâlâ bu görüş sahiplerinin yanılğı içinde olduklarını bildirmiş ve şöyle demiştir:

"Faiz yiyenler, şeytanın peşine takılıp aklını çeldiği¹⁹⁶ kimsenin davranışından farklı bir davranış göstermezler. Bu onların, "Alım satım da tıpkı faizli işlem gibidir" demeleri sebebiyledir. Allah alım-satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır." (Bakara 2/275)

Alım satım ile faizli işlem arasında açık bir fark vardır. Çünkü faiz borçtan, kâr ise satıştan elde edilir. Borç ile satış arasındaki fark açıktır. Bu, bankalarla faizsiz finans kurumlarının temel farkını ortaya koyar. Bankalar gelirlerini borçtan, faizsiz finans kurumları ise ticari faaliyetlerden elde ederler. Kanunlar, bankaların ticaret yapmasına izin vermez. Faizli borcun bazı faydaları vardır ama bundan doğacak zarar, elde edilecek faydadan fazladır. İmkânı olduğu halde ödemeyi geciktiren borçluya, gecikme bedeli ödetmenin de bazı yararları olabilir; ama ondan doğan zarar, beklenen faydadan fazladır. Çünkü borçtan elde edilen gelirin faiz olduğu konusunda tam bir ittifak vardır.

3- Bazı hadislerle dayanarak gecikme cezasına hükmetmek

Abdullah b. Süleyman el-Meni'¹⁹⁷, konu ile ilgili olarak yazdığı uzun bir makalede, ödeme gücü olduğu halde borcunu geciktiren kişinin gecikme bedeli ödemesi gerektiğini bir çok yönden ispatlamaya çalışmaktadır. O yollardan birinde bazı hadislerle dayanır. el-Meni', konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "Borçlunun, ödemeyi geciktirmesi sonucu alacaklının uğradığı menfaat kaybını tazmin etmesi görüşü, şeriatın köklerine, temellerine, konu ile ilgili açık ve net ifadelerine dayanan bir görüştür... İmkânı olduğu halde ödemeyi geciktiren borçluyu hapsedme yerine sebep olduğu noksanlık ve zararı ödetmek haksızlığa uğramış alacaklı için daha yararlı olur. Maddi ceza, hem suça engel olur hem de hukuka saygıyı sağlar¹⁹⁸."

Abdullah el-Meni', makalesinde maddi cezalarla ilgili gördüğü bütün hadisleri sıralamış bulunmaktadır, ancak onlar arasında tazminat ödeme ile ilgili sadece iki hadis vardır. Bu hadisler daha önce geçmişti. Onlardan birincisi şudur:

Allah'ın Elçisi'ne, ağaçtaki meyve soruldu; dedi ki; "İhtiyacı olan, eteğine koymadan ondan yerse bir şey olmaz. Kim de bir şey alıp çıkarsa ona onun iki katı ve ukubet gerekir¹⁹⁹."

İkinci hadis de şudur:

Ebû Hureyre'den yapılan rivayete göre Peygamber, ona dua ve selam olsun, şöyle dedi:

¹⁹⁵ - Fahreddin er-Râzî, et-Tefsîr'ul-kebîr, c. II, s. 534

¹⁹⁶ - Ayette geçen, I E»'A†«%o`I'«E† ifadesi, genellikle "şeytanın dokunup çarptığı" şeklinde tercüme edilir. Burada neden böyle bir mana verildiği konusu daha önce açıklanmıştır.

¹⁹⁷ - Bu zat, Al Baraka Grubu Hukuk Komisyonu ve İslam Fıkıh Akademisi üyesidir.

¹⁹⁸ - Abdullah b. Süleyman el-Meni', Buhûs fi'l-İktisâd el-İslâmî, Beyrut 1416/1996, s. 292 vd.

¹⁹⁹ - Ebû Davud, Lukata, hadis no 1710.

"Gizlenip saklanmış kayıp devenin cezası hem onu, hem de onun dengini vermektir²⁰⁰."

Bu hadislerden her ikisi de Abdullah el-Meni' için delil olmaz. Aksine onun iddiasının geçersizliğini gösterir. Allah'ın Elçisi, ağaçtaki meyveyi, kendisinin olsun diye eteğine koyup götürene biri maddi ceza, diğeri de tazir²⁰¹ olmak üzere iki ceza kesmiştir. Çünkü o, iki suç işlemiştir. Bunlardan biri meyveyi, sahibinden izinsiz olarak koparıp bahçeden çıkarmak, diğeri de haksız yere ona el koymaktır. Haksız yere ona el koyan, yani meyveyi sahiplenen kişinin cezası onu iki katı ile ödemek olmalıdır. Bahçeden iki kilo meyve götürmüşse dört kilo ödemelidir. Bunun iki kilosu el koyduğu meyvenin karşılığı, iki kilosu da ona el koymanın cezası olur. Çünkü ayette: *Eğer ceza vermek isterseniz size ne yapıldıysa onun aynıyla ceza verin.* (Nahl 16/126) buyurulmuştur. Borçlu borcun ne bir kısmına ne tamamına el koymuştur. Onun suçu, ödemeyi geciktirmektir.

İkinci hadiste Allah'ın Elçisi sadece tazminata hükmetmiştir. Çünkü kaybolmuş bir deveyi koruma altına almak güzel bir davranıştır. Ama ona el koymak suçtur. Bu suçun dengi ceza, hem onu hem de onun dengi bir deveyi ödemek olur²⁰². Ayetteki ukubet prensibi ancak böyle gerçekleşir. Borçlu ise, alacaklının hiç bir şeyini, ona el koymak için almamıştır. Dolayısıyla bu hadislerin, borcu geciktirmekle bir ilgisi yoktur.

Abdullah el-Meni', imkânı olduğu halde ödemeyi geciktiren borçlunun noksanlık ve zarara sebep olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiayı kabul etmek mümkün değildir. Borcun miktarında bir azalma olmayacağı için noksanlık ve zarar iddiası yersizdir. Bu husus yukarıda (1) fıkrada (b) başlığı altında açıklanmıştır.

Maddi cezanın, suça engel olduğu ve hukuka saygıyı temin ettiği iddiasına gelince, verilen cezanın işlenen suça denk olması şartıyla bu iddia kabul edilebilir. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Eğer ceza vermek isterseniz size ne yapıldıysa onun aynıyla ceza verin."* (Nahl 16/126)

Ödemeyi haksız yere geciktiren borçlunun suçu, alacaklının malını bir süre elinde tutmaktır. Suçuna denk ceza ise, borcunu ödemekle birlikte o miktarda bir başka malını alacaklıya vermesi ve alacaklının o malı, gecikme süresi kadar kullanıp geri vermesidir. Bunun dışındaki cezalar o suça denk olmaz.

4- Cezai şartla gecikme cezasını aynı yere koymak

Abdullah b. Süleyman el-Menî'in, imkânı olduğu halde ödemeyi geciktiren borçluya gecikme cezası verilmesi görüşünü dayandırdığı şeylerden biri de cezâî şart konusudur. Bu konuda Suudi Arabistan'da bulunan ve kendisinin de üyesi olduğu Büyük İlim Adamları Kurulu'nun (Áİ²...†,,»«←) ittifakla aldığı bir karara dayanmaktadır. Karar şöyledir:

"Sözleşmelerde uygulanmakta olan cezai şart doğru ve yerindedir. Yükümlülüğü yerine getirmeye engel meşru bir özür olmadığı takdirde bu şarta uymak gerekir. Böyle bir özür varsa, ortadan kalkıncaya kadar şarta uymak gerekmez. Cezâî şart, örfe göre maddi yönden tehdit oluşturacak derecede fazla ve şer'î prensiplerin gerektirdiği miktardan uzak olursa kaybolan menfaat veya meydana gelen zarar dikkate

²⁰⁰ - Ebu Davud, Lukata, Hadis no 1718.

²⁰¹ - Tazir («‰ Y), cezası Kur'an ve Sünnet ile belirlenmemiş suçlara verilen cezaların genel adı.

²⁰² - Ömer b. el-Hattâb'ın bu hadisi aynen uyguladığı, Ahmed b. Hanbel'in de bu görüşte olduğu bildirilmiştir. Diğer fakihler bu görüşte değillerdir. (Ebu Davud'un şarihi el-Hattâbî (319-388 h.) Ebu Davud, İstanbul, c.II. s.339, Lukata)

alınarak adalet ve insaf prensiplerine göre hareket edilir. Doğacak bir ihtilaf, mahkemeye başvurularak bilirkişi marifetiyle halledilir²⁰³."

Abdullah el-Meni', bu kararın dayandığı ayet, hadis ve sahabi sözünü gecikme tazminatı için de delil saymıştır.

Ayet şudur: "*Müminler, akitleri yerine getirin.*" (Maide 5/1)

İkinci delil, Allah'ın Elçisi'nin şu sözüdür:

«%oÄ"»%oÄËË†ÿ%oË†'—Ë³ÄÄ†-%o«†'—

"Müslümanlar koştukları şartlara uyarlar. Haramı helâl, helâli haram kılan bir şart olursa o başka²⁰⁴."

Hz. Ömer şöyle demiştir: *Ä,«³ÿ†«%oÖ,Ë,†ÿ* "Hakların kesiştiği yer şartların yanıdır." Şu tercüme daha güzel olabilir: "Şartlar varsa haklar biter." Bu söz, yukarıdaki hadisi açıklar. Yani şart konmuşsa o şarta aykırı hak talebi olmaz.

Abdullah el-Meni' daha sonra şöyle diyor:

"Yukarıda anlatılanlardan şu sözün haklılığı ortaya çıkar: İmkânı olduğu halde ödemeyi geciktiren borçlu, gecikme sebebiyle alacaklı aleyhine meydana gelen eksilmeyi tazmin eder. Borcu doğuran sözleşmede ödemeyi geciktirenin kaybolan menfaat kadar bir ödeme yapacağına cezai şart olarak konması da sahihtir ve o şartın yerine getirilmesi gerekir²⁰⁵."

Abdullah el-Meni' burada enflasyon sebebi ile paranın değerinde meydana gelen eksilmeyi kasdetmiyor, çünkü o, şöyle diyor: "... Kesin olarak gerçekleşmemiş ama bir kazanç fırsatının yok olması sebebiyle ortaya çıkmış, bu tahmini menfaat kaybını karşılamak için cezai şart konabilir²⁰⁶." Çünkü enflasyon sebebiyle borcun değerinde meydana gelen azalma, yukarıda olduğu gibi tahmini değil, gerçek bir azalmadır.

Cezaî şart konusunun Abdullah el- Meni' lehine delil olması mümkün değildir. Çünkü borç için konan cezai şart, haramı helâl kılmak için konmuş bir şart olur. Her fırsatta ifade edildiği gibi borçtan elde edilen gelir faizdir.

5- Kaparoya bakarak gecikme cezasına hükmetmek

Abdullah b. Süleyman el-Meni'in, imkânı olduğu halde ödemeyi geciktiren borçlunun gecikme bedeli ödemesi gerektiğini dayandırdığı şeylerden biri de kaparo konusudur.

Kaparo, kişinin bir mal için satıcıya bir miktar para vermesidir. Şu şartla ki, malı alırsa bu para mal bedeline mahsup edilecek, almaktan vazgeçerse satıcının olacaktır. Ahmed b. Hanbel, bunun sakıncalı olmadığını söylemiştir. Hz. Ömer bu işi yapmıştır. Abdullah b. Ömer'in bunu caiz gördüğü bildirilmiştir. İbn Sîrîn dedi ki, "Maldan hoşlanmadığı zaman onu ve beraberinde bir şeyi geri vermesinde bir sakınca yoktur. Ahmed b. Hanbel dedi ki, kaparo bu anlamdadır²⁰⁷."

²⁰³ - Karar sayısı 25, tarihi 21.8.1394 h. Kararın tamamı için bk. Abdullah b. Süleyman el-Meni', Buhûs fî'l-iktisâd el-İslâmî, Beyrut 1416/1996, s. 409-412.

²⁰⁴ - Tirmizî, Ahkâm 17.

²⁰⁵ - Abdullah el-Meni', Buhûs fî'l-iktisâd, s. 414-415.

²⁰⁶ - Abdullah b. Süleyman el-Meni', Buhûs fî'l-iktisâd el-İslâmî, s. 412.

²⁰⁷ - Ahmed b. Ahmed b. Kudame, el-Muğnî, 3128 nolu paragraf, Bey'ul-arbûn, c. IV, s. 302-313, Beyrut 1404 h. 1984 m.

Abdullah el-Meni' diyor ki; "Kaparo, müşterinin, muhayerlik süresi içinde, kararını kesinleştirmesine kadar malı sattırmamasına karşılıktır. Müşterinin cayması halinde satıcının kaparoyu haketmesi ise bu malı, belki arzu ettiği iyi bir fiyatla satma fırsatını kaybetmesine karşılıktır. Çünkü o bu malı, müşteriye cayma hakkı veren bir satışla satmıştır²⁰⁸."

Burada da yanlış bir kıyaslama (kıyas maa'l-fâriq) vardır. Çünkü kaparo, alım satım sahasında; gecikme bedeli ise faiz sahasında meydana gelir. "Allah alım satımı helâl, faizli işlemi haram kılmıştır²⁰⁹." Buraya şunu eklemek gerekir: Kaparo, ne müşterinin belli bir süre malı sattırmamasına, ne de satıcının arzu ettiği iyi bir fiyatla satma fırsatını kaybetmesine karşılıktır. Abdullah el-Meni'in kaynak gösterdiği İbn Kudâme bu konuda şöyle der:

"Kaparonun, satıcının beklemesine ve bu sebeple satışı geciktirmesine karşılık sayılması doğru değildir. Eğer öyle olsaydı, müşterinin malı satınması halinde kaparonun mal bedeline katılması caiz olmazdı. Zaten satışta, bekleme süresine karşılık bir bedel alınması caiz değildir. Eğer caiz olsaydı, elbette kira gibi miktarının belli olması gerekirdi²¹⁰."

6- Gecikme cezasını alıp hayır yollarına harcamak

Albaraka Grubu'nun 6. İslâm İktisadî Kongresi'nde bu konuda yeni bir karar alınmıştır. Karar şöyledir:

Soru - Ödeme gücü olduğu halde borcunu geciktirenlerin maddi tazminat ödemeleri şart koşulabilir mi?

Karar: İmkânı olduğu halde ödemeyi geciktiren borçluları caydırıcı mahiyette gecikme tazminatı şart koşulabilir. Şu şartla ki, bu tazminatları hayır yollarına harcamak gerekir²¹¹.

Bu karar da yanlış bir yere oturtulmuştur. İmkânı olan bir kişinin borcunu geciktirmesini engellemek kuşkusuz doğru bir davranıştır. Çünkü bu, zulmü önlemektir. Ama bunu yanlış yere oturtmak da zulüm olur. Çünkü zulüm, bir şeyi azaltarak veya artırarak yahut zamanını veya yerini değiştirerek olması gereken durumdan başka duruma sokmaktır²¹².

Allah Teâlâ bir çok ayette zulmü kesin olarak yasaklamıştır. Konumuzla ilgili bir ayette şöyle buyurmuştur:

Bir kötülüğün karşılığı, tıpkı onun gibi bir kötülüktür. Ama kim affeder ve barışırsa, onun ecri Allah'a aittir. Doğrusu o, zulmedenleri sevmez. (Şûrâ 42/40)

Ayetten şu açıkça anlaşılır ki, suç ile ceza arasındaki dengesizlik zulüm olur. Burada da dengesizlik vardır. Çünkü ödemeyi geciktirme ile maddi tazminat arasında benzerlik yoktur. Bu şekilde elde edilen tazminatları hayır yollarına harcamak bu zulmü ortadan kaldırmaz. Bu, hayırlı bir davranış da değildir. Çünkü Allah'ın Elçisi, ona dua ve selam olsun, şöyle demiştir:

²⁰⁸ - Abdullah b. Süleyman el-Meni', Buhûs fî'l-iktisâd el-İslâmî, s. 412.

²⁰⁹ - Fahreddin er-Râzî, et-Tefsîr'ul-kebîr, c. II, s. 534.

²¹⁰ - Ahmed b. Kudame, el-Muğnî, 3128 nolu paragraf, Bey'ul-arbûn, c. IV, s. 313.

²¹¹ - Abdussettar Ebû Gudde ve İzettin Hoca, Fetâvâ Nedevât'il-Bereke, s. 91.

«%ö%ö%A†YÉœ†|A‡%ö†«%ö%ö!... †É†,,AI—†AE†«%öY%A¬†É÷Y†

²¹² †»«Í«œ... †É†-Â«†»YœÉ%ö†YÊ†É, Á†|É†Â,,«É

Rağîb el-İsfahânî, Müfredat, s. 527, «%ö%ö»maddesi.

"Ey insanlar, Allah temizdir, temizden başkasını kabul etmez. Allah, elçilerine verdiği emri müminlere de vermiş ve şöyle demiştir: *Elçiler! Temiz şeylerden yiyin ve iyi iş yapın. Ben ne yaptığınızı bilirim.* (Müminûn 23/51)²¹³"

Burada şu soruya cevap vermek gerekir:

"Alınması öngörülen gecikme tazminatı helâlsa alacaklının malı olur. Öyleyse onu hayır yollarına harcamasını neden şart koşarsınız? Eğer o haram ise alınmasına nasıl onay verebilirsiniz?"

C- Yeni Bir Akit Türü Önerisi

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku profesörlerinden Dr. Hayrettin KARAMAN, vadeli satış için yeni bir akit türü önererek imkânı olduğu halde ödemeyi geciktiren borçlunun doğurduğu problemi çözmek istemiştir. Onun görüşü şöyledir:

"Satıcı, sürelerle göre değişen vade farklarını gösterir bir liste üzerinde müşteriyle anlaştıktan sonra malı teslim eder. Bundan sonra bakılır; müşteri mal bedelini hangi vadede öderse akit o zaman kesinlik kazanır. Bu akitte fiyatları gösteren bir liste bulunduğu için fiyat belirsiz değildir. Teamül de olursa akit fasit olmaz."

"Günümüzde vadeli satış yapan bir satıcı müşteriye bir ay, iki ay, üç ay gibi değişik vadeler ve 11, 12, 13 lira gibi vadeye göre değişen fiyatlar sunar. Müşteri bu vade ve fiyatlardan uygun gördüğünü seçip malı satın alır. Bu, yerleşik bir usuldür. Ben diyorum ki; alıcı ve satıcı vadelere göre değişen fiyatları gösterir bir liste üzerinde anlaşıp ilk vade ve fiyata göre senet düzenleyerek satışı gerçekleştirebilirler. Müşteri ödemeyi ilk vadede yaparsa senette yazılı fiyatı, son vadede yaparsa listede yazılı son fiyatı öder. Bu iki vade arasında yaparsa o vadeye uygun fiyatı öder. Burada ne bir aldatma, ne de tarafları nizaya sokacak ölçüde cehalet vardır. Yapılan her ödeme malın bedelidir. Vadeye göre değişen fark da vade farkıdır, yoksa gücü olduğu halde ödemeyi geciktiren borçluya yüklenmiş gecikme bedeli değildir.

Fakihler, mal bedelinin ve vadenin belirsiz olması halinde satışın fasit olacağını söylemişlerdir. Çünkü bu belirsizlik nizaya sebep olur. Yukarıda teklif edilen akit türünde, nizaya sebep olacak ölçüde bir belirsizlik yoktur²¹⁴."

Hayrettin KARAMAN bu görüşüyle, borcu ödeme günü kavramını ve fiyat kavramını değiştirmektedir. Bunları değiştirmek, alım satımın tabiatını değiştirmek olur. Bunun kabul edilemeyeceği açıktır. Çünkü o takdirde satıcı malı kaçta sattığını ve bedelini ne zaman alacağını bilemez. İş böyle yürümeyeceğinden, senet hangi tarih için düzenlenmişse bedelin o tarihte ödeneceği kesinleşmiş sayılacak, tarafların üzerinde anlaşmaları liste ise borcun gecikmesi halinde ödenecek faiz miktarını gösterme dışında bir işe yaramayacaktır.

Bize göre burada biri satış diğeri de faiz olmak üzere iki akit önerilmektedir. Satış, listede yazılı birinci bedel üzerinden yapılacak, mal teslim edilecek ve mal bedelinin yerine borç senedi imzalanacaktır. İkinci akit ise, borcun zamanında ödenememesi halinde tahakkuk edecek faiz miktarını gösteren bir liste üzerinde anlaşma şeklinde olacaktır. Çünkü borç senedinde yazılı miktarın üzerine, vadeye bağlı olarak yapılan her ilave, borçtan elde edilecek geliri gösterme dışında bir anlam taşımaz. Borçtan elde edilen gelir ise faizdir.

²¹³ - Müslim, Zekât, Hadis no 65 (1015).

²¹⁴ -Yukarıya alınan 1. paragraf, Hayrettin KARAMAN'ın kendi el yazısıyla bana verdiği görüşüdür. İkinci paragraf ise İstanbul'da düzenlenen bir toplantıda yaptığı konuşmanın özetidir.

Şunu da eklemek gerekir ki, Hayrettin KARAMAN'ın teklifi doğru kabul edilirse borcu son ödeme günü listede yazılı son vade olur. Bu tarihte ödemede bulunmayanlar borcu geciktirmiş olurlar. Bu teklifte onlara karşı bir tedbir yoktur.

II- SIKINTIYA ÇÖZÜM OLAMAYAN GÖRÜŞLER

Eski alimlerden bir kısmı, imkanı olduğu halde ödemeyi geciktiren borçlunun hapsedilebileceğini söylemişlerdir. Bir de zamanımızda, gecikme cezasını haklı olarak faiz sayan, ama bu probleme başka bir çözüm teklif etmeyenler vardır. Bu iki görüş, bu sıkıntıya çözüm olacak nitelikte değildir.

A- Borçluya Hapis Cezası

Allah'ın Elçisi, ona dua ve selam olsun, şöyle demiştir: "*Ödeme gücü olduğu halde borcunu geciktiren ayıplanmayı ve ukubeti hakeder*²¹⁵." Eski fakihlerden Süfyan²¹⁶, Veki²¹⁷, Ali et-Tenâfisî²¹⁸ ve İbn'ul-Mubârek²¹⁹, hadiste geçen ukubeti hapis cezası diye anlamışlardır. Bu anlayış doğru değildir. Hapis, borcu geciktirmenin cezası olamaz. Çünkü borçlu burada alacaklının kendini değil, malını alıkoymuştur. Dolayısıyla onun suçu ile hapis cezası arasında bir benzerlik yoktur.

Borçlunun hapsedilmesini Ebû Hanîfe de kabul etmiştir. Ancak o bunu, ödemeyi geciktirmenin cezası değil, borçluyu ödemeye zorlamanın ve haksızlığı önlemenin bir yolu olarak görmüştür. Zira Ebû Hanîfe, borçlunun mallarının haczedilip satılmasını kabul etmez. Ona göre, "Borçlunun malı varsa, hâkim o mal üzerinde tasarrufta bulunamaz. Borçluyu süresiz olarak hapseder ki, malını satsın ve borcunu ödesin. Bunu, alacaklılar haklarını alsınlar ve zulüm önlensin diye yapar"²²⁰.

Borçlu, borcu ödeyince hapisten çıkacağına göre bunun, borcu geç ödemenin cezası olmadığı açıktır. Mahkemenin verdiği hapis cezasını infazdan önce borcunu öderse hapse bile girmez. O zaman onun, alacaklıya verdiği sıkıntı cezasız kalmış olur. Hapis cezası, doğan sıkıntıyı gidermediği için bugün başka arayışlara girilmiştir.

B- Borçluya Maddi Cezayı Faiz Sayıp Başka Bir Şey Önermeme

Suudi Arabistan'da bulunan Rabîta'ul-alem'il-islâmî adlı kuruluşa bağlı el-Mecma'ul-fikhî'nin aldığı karara göre ödemeyi geciktiren borçluya verilecek maddi ceza faiz olur. Bu karar, Ürdün İslam Bankası'nın danışmanı tarafından sorulan bir soruyu cevaplandırmak için yapılan toplantıda alınmıştır. Soru şöyledir:

- Borçlu borcunu vadesinde ödemeyip geciktirirse bankanın borçluya belli bir oranda maddi ceza yükleme hakkı var mıdır?

²¹⁵ - Buhârî İstikrâd 13 (﴿%o'«O»†«%oC; Ebû Davud, Akdiye, 29 (U)´†·1†«%oœ1E); Nesâî, büyü 100 (A²%o†«%C); İbn Mâce, sadakât 18 no 2428, («%oO»´†·1†); Ahmed b. Hanbel, IV, s. 222.

²¹⁶ - Sahih-i Buhârî, istikrâd, 13, %o'«O»†«%oC. Süfyan b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî tebe-i tabînden büyük bir fakih ve büyük bir muhaddistir. 97 h 716 m. de Kûfe'de doğmuş, 161 h. 778 h.'de Basra'da vefat etmiştir. (Ö. N. BİLMEN, I. Fıkhiyye Kamusu c. I, s. 463)

²¹⁷ - Ahmed b. Hanbel c. IV, s. 222. Veki b. el-Cerrâh (127-197 h. 745-813 m.), Hanefî mezhebine mensuptur ve Kûfelidir. (Ö. N. BİLMEN, I. Fıkhiyye Kamusu c. I, s. 452)

²¹⁸ - İbn Mâce, sadakât 18, «%oO»´†·1†, hadis no: 2427.

²¹⁹ - Ebû Davud, akdiye 29, «%oO»´†·1†, hadis no: 2628. İbn'ul-Mübârek (118-181 h. 736-797 m.) Ebû Hanîfe'nin önde gelen öğrencilerindedir. (Ö. N. BİLMEN, I. Fıkhiyye Kamusu c. I, s. 414)

²²⁰ - Ali b. Ebîbeker el-Merğînânî, el-Hidâye şerhu Bidâyet'il-mübtedî, Kitâb'ul-hacr, Babu'l-hacr bi sebebi'd-deyn, c. III, s. 285, İstanbul 1985.

Bu soru üzerine toplanan el-Mecma'ul-fikhî'nin üyeleri, aşağıdaki kararı ittifakla almışlardır:

"Alacaklı taraf, borçlunun borcu vadesinde ödememesi halinde belli bir ceza vermesini veya borcun belli bir oranında fazla ödeme yapmasını şart koşar, yahut ona böyle bir borç çıkarırsa bu şart veya borç batıl olur. Bunun ne yerine getirilmesi gerekir ne de onu yerine getirmek helâl olur. Bu şartı koşanın banka olmasıyla başka biri olması arasında fark yoktur. Çünkü bu, Kur'an'ın yasakladığı cahiliye faizidir²²¹."

Bu karar doğrudur ama bir çözüm sunmamaktadır.

III- DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Ödeme gücü olmadığı için borcunu ödeyemeyenlere bir ceza verilemeyeceği konusunda ittifak vardır. Çünkü bu konudaki ayet açık ve nettir. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Eğer borçlu darlık içinde ise genişliğe çıkıncaya kadar beklemelidir. Borcu bağışlamanız hakkınızda daha hayırlıdır. Bunu bir bilseydiniz."

İmkânı olduğu halde borcunu ödemeyen, cezayı hak eder. Ona verilecek cezanın hem işlediği suça denk olması hem de faiz olmaması için tek yol, bu konunun başında önerilen yoldur. Yani 100 lira borcu olan kişinin ödemeyi haksız olarak 1 ay geciktirmesi halinde alacaklının ondan, alacağı dışında 100 lira daha alıp 1 ay kullanmasını esas almaktır. İmkânı olduğu halde borcunu ödeyemeyenlerle ilgili olarak sunulan diğer çözümlerin tamamı faizli işlem kapsamına girer. Çünkü o çözümler, kredi sisteminde olduğu gibi borçtan gelir elde etme sonucunu doğurmaktadır.

Borcun bir alım satımdan doğması ile ödünçten doğması arasında fark olmadığı için bu görüşler faize kapı açar. Meselâ biri diğerinden bir günlüğüne veya daha kısa bir süre için borç alır, borcunu bu süre içinde ödemez, daha sonra geçen süreler için gecikme cezası öder. Artık bundan sonra faizin adı gecikme cezası olur.

Eğer gecikme cezası, alacaklının bulunduğu şehirdeki faizsiz finans kurumunun bu süre içinde, fon sahipleri hesabına gerçekleştirdiği gelir miktarı kadar olur, denirse, bu miktar, meşru faiz oranını oluşturur. Nitekim yer yer böyle uygulamalar görülmektedir.

Yok eğer gecikme cezasının miktarı, borçlanma sırasında, cezaî şart olarak belirlenebilir, denirse taraflar istedikleri faiz oranını belirlemede serbest hale gelirler.

Hayrettin KARAMAN'ın görüşü kabul edilip uygulanırsa bir durum daha ortaya çıkar: Vadeli satışlarda borçlu, borcunu zamanında ödemeyince vade farkı, borcu ödediği güne kadar tahakkuk ettirilir. Hayrettin KARAMAN, meselâ 100 liralık bir malın, 1 aydan 9 aya kadar değişen fiyatları gösterir bir liste üzerinde anlaşarak satılmasını caiz görmekte, ama bu süreden sonra yapılan ödemelerde bir fark alınmasını caiz görmemektedir. Bu durumda vade farkını 9. ayda durdurmanın mantıklı bir gerekçesi olmadığı için müşteri ödemeyi 12. ayda yaparsa insanlar vade farkını 12. aya kadar yürütürler. Derler ki; "Son ödemenin 12. aya kayabileceği baştan düşünülseydi bu fiyat listeye yazılırdı, onu listeye yazmamak bir şeyi değiştirmez."

Yukarıdaki sekiz görtüşten birincisi dışında hangisi kabul edilirse edilsin, ondan sonra faiz yasağının bir anlamı kalmaz.

²²¹ - Abdullah el-Meni', Buhûs f'l-iktisâd el-İslâmî, Beyrût, s.425-426.

BEŞİNCİ BÖLÜM

MENKUL KIYMETLER BORSASI

Menkul kıymetlerin alınıp satıldığı yere menkul kıymetler borsası adı verilir. Menkul kıymetler kapsamına tahvil, hazine bonosu ve hisse senetleri girer. Tahvil ve hazine bonosunun alım satımı faizli işlemlerden olduğu için daha önce anlatılmıştı. Burada şirketlerin hisse senetlerini borsada alıp satmadan söz edilecektir. Borsaya hisse senedi sürme hakkı yalnızca anonim şirketlere tanındığından önce anonim şirketlerin yapısı incelenecek, birer anonim şirket olan holdinglerden bahsedilecek sonra borsa konusuna geçilecektir.

I. ANONİM ŞİRKET

Anonim şirket, bir ünvana sahip, esas sermayesi belirli ve paylara bölünmüş olan, borçlarından dolayı yalnız mal varlığıyla sorumlu tutulan şirkettir. Ortakların sorumluluğu ise üstlenmiş oldukları sermaye paylarıyla sınırlıdır.

Anonim şirket tüzel kişiliğe sahiptir. Tüzel kişilik ona, insan olmadığı halde insan gibi bazı hak ve sorumluluklar verir. Onun mülkiyet hakkı, akit yapma ve sorumluluk altına girme yetkileri vardır. Bir insan gibi doğar, yaşar ve ölür. Ölen insanın malı mirasçılara, tasfiye edilen şirketin malı da ortaklarına kalır. Şirketin borcu malına denk ya da daha fazla ise ortakların alacağı bir birşey yoktur. Ortaklar şirketin mal varlığını aşan borçlardan sorumlu tutulmazlar. Onlar sadece sermaye ile sınırlı bir sorumluluk üstlenmişlerdir. Tüzel kişiliğin beyni yönetim kuruludur. Yönetim kurulu genel kurula karşı sorumludur. Kim genel kurula hâkim olursa anonim şirketin her şeyine hâkim olur.

A- Sorumluluk

Şirketi idare edenler her ne kadar gerçek şahıslar ise de Türk Ticaret Kanunu (T.T.K.) 336'ya göre yönetim kurulu üyeleri şirket nâmına yaptıkları sözleşmelerden ve işlemlerden dolayı şahsen sorumlu olamazlar.

Aynı kanunun 321'inci maddesi ise temsile veya idareye yetkili kişilerin görevlerini yaptıkları sırada işledikleri haksız fiillerden anonim şirketi sorumlu tutar. Anonim şirkette kimi şahıslar, şirket yoluyla elde edecekleri menfaatlerden yararlanırlar ama kendi elleriyle meydana gelen haksız fiillerin sorumluluğuna katlanmazlar. Her ne kadar şirketin bu şahıslara rücu hakkı varsa da bu hakkın kullanılması genel kurulun kararına bağlıdır. Bunun böyle olması birçok haksızlığın kapısını aralamaktadır.

Genel kurulu etkiliyecek durumda olan pay sahipleri şirkete tam hâkim olurlar. T.T.K. m. 363'e göre diğer ortaklar şirketin iş sırlarını öğrenmeye yetkili değildirler. Şirketin ticârî defterleriyle yazışmalarının incelenmesi yalnız genel kurulun açık müzadesi ya da yönetim kurulunun kararıyla mümkündür.

Küçük pay sahiplerinin talepleri genel kurul, ya da yönetim kurulu tarafından kabul edilmediği takdirde bunlar şirketle alakalı herhangi birşeyi öğrenme hakkını elde edemezler.

Ana sözleşmede aksine bir hüküm yoksa şirket genel kurulu şirket sermayesinin en az dörtte birini temsil eden pay sahiplerinin katılımıyla toplanır. Kararlar mevcut oyların çoğunluğuyla alınır²²².

A. Ş. kurulduktan sonra şirketin sona ermesi için T.T.K. 434'te belirtilen infisah sebeplerinin bulunması icabeder. Yoksa pay sahibi şirkette bulunan mal varlığını isteyip şirketten ayrılma hakkına sahip değildir. Sadece sahip olduğu hisse senetlerini bir başkasına satabilir ve bu şekilde şirketin ortağı olmaktan

²²²- TTK m. 372.

çıkarm. Şirketin gerçek değerini ne kendisi, ne de hisseleri alan kişi bilemeyeceği için hisse senetleri için istediği fiyat, sadece tahmini fiyat olacaktır.

Hisse seneleri ya nâma ya da hamiline yazılı olur. Hamiline yazılı hisse senetlerinin devri mümkündür. Fakat nâma yazılı hisse senetlerinin devredilebilmesi için ana sözleşmede aksine bir hükmün bulunmaması gerekir.

Şirketlerin hisse senetleri, A grubu, B grubu, C grubu gibi değişik gruplara ayrılabilir. Ana sözleşmede yönetim kurulunun kararı olmadan, nama yazılı hisse senetlerinin tamamının veya bir grubunun satılamayacağı ya da hisse senedini satmak isteyen kimsenin evvela ortaklara müracaat etmesi gerektiği, ortaklar almadığı takdirde başka kimselere satabileceği şeklinde maddeler konabilir. Bu durumlar pay sahiplerinin sahip oldukları payı satma yetkisini sınırlar. Ana sözleşmede başlangıçta bu gibi hükümler olmayabilir. Fakat genel kurula hâkim olan ortaklar ana sözleşmeyi bu yolda değiştirebilirler.

Kanunla belirlenmiş olan bu gibi şeylerle, küçük pay sahipleri büyük ortakların insafına terkedilmiş olmaktadır. Büyük ortaklar insafı ve hakkaniyete uygun bir şekilde davranırlarsa şirkette fazla bir problem çıkmaz. Fakat şirketin yapısı onları hakkaniyete uygun bir davranışa zorlamamaktadır.

Daha sonra belirtileceği gibi haksızlığa uğradığını iddia eden pay sahibinin bunu ispatlaması da zor şartlara bağlanmıştır. Öyleki A. Ş.'lerde genel kurula hâkim olan büyük ortaklar küçük ortakları ezmek için her türlü imkâna sahip kılınmışlardır. Hatta büyük sermayeye sahip olmadan bile ana sözleşmeye konabilen bir takım maddelerle şirketin yönetimini elde tutmak mümkündür. Mesela ana sözleşmede A grubu hisse senedine sahip olan kişiler yönetim kurulunun dört üyesini seçer, beşinci üye de B grubu hisse senedi sahibi olan kişiler arasından seçilir şeklinde maddeler olabilir. A grubu hisse senedi sahipleri şirketin %10'ununa, %20'sine sahip olabilirler. Her nasılsa ana sözleşmeye konan böyle bir madde bir azınlığın şirkete hâkim olmasına imkan tanır.

B- Büyük Ortakların Yapabilecekleri Haksızlıklar

Kapitalist sistemler menfaatinden başka birşeyi düşünmeyen ekonomik adam modeli üzerine kurulmuştur. Bazı müslüman yazarların buna karşılık müslüman adam modelini ortaya koyduklarına şahit oluyoruz. Ama İslâm hukuku ve iktisadı müslüman adam modeli üzerine kurulmuş değildir. Yani hükümler, insanlara zulüm yapmaktan sakınan, hakkına razı olan ahlâklı bir insana göre düzenlenmemiştir. Çünkü insanla ilgili olarak Kur'an-ı Kerimde ve Allah'ın Elçisinin sözlerinde geçen tanımlar, sözleşmelerin haksızlığa açılacak kapıları kapayacak şekilde hazırlanmasını zorunlu kılmıştır.

İbrahim Sûresinin 34. âyeti şöyledir:

"Allah size istediğiniz herşeyden vermiştir. Eğer Allah'ın nimetini saymaya kalksanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim çok nankördür."

İsra Sûresinin 83. âyeti de şöyledir :

"İnsana nimet verdiğimiz zaman yüz çevirip yan çizer, ona bir de zarar dokunacak olsa iyice karamsarlığa düşer."

Hacc Sûresinin 66. âyetinde şöyle buyrulur :

"Gerçekten insan çok nankördür."

Meâric Sûresinin 19. 20 ve 21. âyetlerinin meali şöyledir :

"Gerçekten insan pek hırslı yaratılmıştır."

*Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır feryad eder.
İyilik dokunduğunda da pinti kesilir, kimseye bir şey vermek istemez."*

Alâk Sûresinin 6 ve 7. âyetlerinde de şöyle buyurulmuştur:

*"İnsan ne de olsa taşkınlık eder,
kendini kendine yeter görmesiyle.*

Ona dua ve selam olsun, Allah'ın Elçisi şöyle demiştir:

"Eğer insanların tek taraflı iddiaları yeterli sayılıyorsa birbirlerinin kanını ve malını dava ederlerdi"²²³.

İnsan böyle tanımlandığı için fakihler akitlerde haksızlık sayılan şartların konmasını yasaklamış, haksızlığa sebep olabilecek şartları da "müfsit şart" yani akdi bozucu şart olarak kabul etmişlerdir. A.Ş.'lerde her iki tür şart mevcuttur. İnsanların eline haksızlık yapma imkanının verilmemesi esastır. Biraz sonraki örneklerde görüleceği gibi Kanun A.Ş.'lere hâkim olan sermaye sahiplerinin haksızlık yapmalarına imkan tanımaktadır.

1 - Kârdan pay vermemek suretiyle yapılan haksızlık

Halka açık olmayan A. Şirketlerde kârdan pay verilmesi yani temettü dağıtılması genel kurulun kararına bırakılmıştır. Genel kurul karar vermedikçe kâr dağıtımı yapılamaz. Bir A. Şirkette 2 kişinin %49 sermayeye, 3 kişinin de %51 sermayeye sahip olduğunu kabul edelim. Bu üç kişi şirketi gayet iyi çalıştırarak zengin bir hale getirmiş fakat yıllık genel kurullarda temettü dağıtılmasını kabul etmemiş olsun. Böyle bir durumda zengin şirketin %49'una sahip olan ortaklar, şirketin zenginliğinden hiç bir şekilde istifade edemezler. Bunların yapabilecekleri tek şey hisse senetlerini satabilmektir. Eğer hisse senetlerinin satılması yönetim kurulunun müsadeseine bırakılmışsa %49'luk paya sahip olan kişilerin işleri büsbütün zorlaşmış olacaktır. Büyük bir şirketin hissesine sahip olmalarına ve çok zengin bulunmalarına rağmen bu pay sahipleri zenginliklerinden hiçbir şekilde istifade edemezler. Eğer Müslüman iseler zekatlarını vermekle de sorumlu olurlar. Trilyonluk servete sahip olan bu ortaklar, bir taraftan zekât mükellefi diğer taraftan bir lokma ekmeğe muhtaç ve fakr-u zaruret içinde olan kişiler haline gelebilirler.

Yönetimi ellerinde bulunduran ortaklar, maaş, huzur hakkı, çeşitli masrafların şirkete yüklenmesi vesair yollarla zenginliğin keyfini çıkarabilirler.

2 - Küçük ortakların haklarına el konması

Küçük ortak, genel kurula hâkim olamadığı için şirket yönetiminde söz sahibi olamaz. Genellikle %51'lik payı ellerinde bulunduran ortaklar, şirketin her türlü muamelesine hâkim olduğundan %49'luk pay sahipleri küçük ortak sayılırlar. Küçük ortakların malları çeşitli yollarla gasp edilebilir. Bunlardan iki türüne örnek verelim:

a- Küçük ortağın şirketteki payının düşürülmesi

Yukarıda çok iyi çalışan ve zengin olan bir şirket örneği verildi. O şirket 100 milyonluk bir sermayeyle kurulmuş, yapılan yeniden değerlemeyle değerinin bir milyara çıktığı tespit edilmiş olsun. Büyük ortaklar isterlerse şirketin artan 900 milyon liralık değeri karşılığında hisse senedi çıkarıp ortaklara bedelsiz olarak verebilirler. Fakat buna mecbur tutulmadıkları için bunun yerine sermaye artırımına da gidebilirler. Sermayeyi 100 milyondan 1 milyar liraya çıkarma kararı alınınca ortaklara rüçhan hakkı doğar. Rüçhan, üstünlük demektir. Rüçhan hakkı, her ortağın, şirketin yeni hisse senetlerinden kendi payına düşeni

²²³ - Müslim Akdiye 1, İbn Mâce Ahkam, 7.

alma üstünlüğü demek olur. Bunun için belli bir süre tanınır. Süresi içinde rüçhan hakkını kullanan ortak şirketteki payını korur, yoksa büyük kayba uğrar.

Şirketin o andaki değeri zaten 1 milyar olduğundan rüçhan hakkını kullanan her ortak, kendi öz malını, para vererek satın almış olur. %49'luk pay sahipleri bunun için 441 milyon lira vermek zorunda olurlar. Büyük ortaklar, kendi paylarına düşen senetleri kuruş ödemededen alabilirler. Bunun için muhasebeye bir talimat vermeleri yeterlidir. Kayıtlara onların bu parayı verip senetleri aldığını yazmak zor değildir. Eğer küçükler rüçhan haklarını kullanmazlarsa büyükler onların paylarına düşen senetleri de aynı yolla alabilirler. Yeni hisse senetlerinin tamamını %51'lik paya sahibi büyük ortaklar alırsa, küçük ortakların şirketteki payları, %49'dan %4.9'a düşer. Yani şirket mal varlığından sahip oldukları her 10 liranın 9 lirası, kanuni yollarla büyük ortaklara geçmiş olur. Genel kurula hâkim olan ortaklar, yeni senetleri para vererek de alabilirler. Kendi ödeme şartlarını dikkate alarak sermaye artırımına gidecekleri için yeni hisse senetlerinin tümünü almaları zor olmaz. Bu durumda şirketin gerçek değeri bir milyar dokuzyüz milyona çıkmış olur. Daha sonraki yıllarda sermaye artırımını aynı usulde devam ederse küçük ortakların şirketteki payları %0'lı rakamlara kadar düşer. Bunu şikayet edecek bir makam yoktur.

Bilindiği gibi bir şirketin kuruluş yılları büyük sıkıntıların ortaklar tarafından paylaşıldığı yıllardır. Kâra geçilmesi için uzun süre beklemek icap eder. Yatırımı yapıp bundan kâr bekleyen ortaklar, bir müddet sonra şirkete hâkim olan kötü niyetli kişilerin bazı kanunları kullanarak kendilerine zulmetmelerini kabul edemezler. Bu durum huzursuzluklara, kavgalara ve topluma küsmüş kişilerin ortaya çıkmasına sebep olur. Kanunlar, insanların kötü niyetli davranacakları düşünülerek hazırlanmalı, haksızlığa uğrayan insanların haklarını sonuna kadar aramalarına imkân vermelidir.

b- Şirket mal varlığının zimmete geçirilmesi

Şirkete hâkim olan kimseler sermaye artırımını yapmadan da şirketteki mal varlığını zimmetlerine geçirebilirler. Şirketin bir fabrikaya sahip olduğunu, çeşitli makina takım ve tezgahlara, nakil vasıtalarına ve arsalarla malik bulunduğunu düşünelim. Büyük ortaklar ikinci bir şirket kurup bu şirketin mallarını ikinci şirkete aktarabilirler. Mesela, şirketin sahip olduğu vasıtaları ucuz fiyatlarla öbür şirkete satmaları mümkündür. Bir üçüncü şahsa ucuza satıp ondan sonra yeni şirkete geçirme imkanları da vardır. Aynı şey fabrika için, arsalar için ve diğer varlıklar için de düşünülebilir. Şirketin içi bir müddet sonra tamamen boşalır ve mahkemedeki şirketin tasfiyesi istenir. Bir müddet önce milyarlarca liralık mala sahip olan küçük ortaklar, şimdi malları ellerinden alınmış ve yapacağı hiçbir şey olmayan zavallı kişiler olurlar. Bir süre de mahkeme kapılarında sürünür sonra kendi kaderiyle başbaşa kalabilirler.

Genellikle miras yoluyla küçüklere ya da kadınlara intikal eden şirket payları kötü niyetli kişiler tarafından bu yollar kullanılarak yok edilebilmektedir.

Bir başka yol da şirketin kârının bir başka şirkete transfer edilmesidir. Bunun da çeşitli usulleri vardır. Mesela bankadan kredi alınarak kredinin faizi bu şirkete ödetilir. Fakat kredi büyük ortaklar tarafından kurulmuş ikinci bir şirkette faizsiz olarak kullanılabilir. Yani kredinin kârı öbür şirkete riski ve zararı bu şirkete yükletilebilir.

c- Küçük pay sahiplerinin şikayet hakkı

T.T.K. 347 ve devamı maddeleri şirketlerde murakıp bulundurulmasını mecburi tutar. Her pay sahibi, şirketin yönetim kurulu üyesi veya müdürleri aleyhine murakıplara baş vurabilir. Murakıplar bu başvuruları incelemek zorundadırlar. Şikayetin haklı olduğu sabit olursa durumu yıllık raporlarına yazarlar. Bu rapor genel kurulda okunur. Baş vuranlar esas sermayenin 1/10'una sahipeler azınlık

hakları sözkonusu olur. Bu durumda murakıplar yapılan şikayet hakkındaki fikir ve görüşlerini raporlarına yazmak ve gerek gördükleri takdirde de genel kurulu olağanüstü toplantıya davet etmek zorundadırlar. Ama böyle bir şeyin olabilmesi için %10 oranındaki hisse senedine sahip olan ortakların bunları muteber bir bankaya rehin olarak bırakmaları icabeder. Bu senetler genel kurulun ilk toplantısının sonuna kadar orada kalır.

Genel kurul, yapılan ihbarı değerlendirmezse başvuru sonuçsuz kalır. Bu durumda büyük ortaklardan şikayetçi olan küçük ortak, tekrar büyük ortaklar tarafından engellenmiş ve fasit bir daire ile yapılan başvuru sonuçsuz ve gereksiz hale gelmiş olur.

T.T.K. 348. maddesine göre genel kurulun toplantı vaktinden itibaren en az altı ay önceden beri esas sermayenin en az 1/10'una eşit paylara sahip oldukları sabit olan pay sahipleri, son iki yıl içinde şirketin kuruluşuna veya idarî muamelerine ilişkin bir yolsuzluğun olduğu ya da kanuna yahut esas sözleşme hükümlerine aykırı önemli davranışların yapıldığı iddiasında oldukları takdirde bunları veya bilançonun gerçekliğini tahkik için özel murakıplar tayinini genel kuruldan isteyebilirler. Bu istek reddolunursa ortaklar, gerekli masrafları peşin ödemek ve dava sonuçlanıncaya kadar rehin kalmak üzere sahip oldukları hisse senetlerini muteber bir bankaya tevdi etmek şartıyla mahkemeye müracaat hakkı kazanırlar. Bu talebin mahkemece kabul edilebilmesi için iddia olunan hususlar hakkında yeterli delil ve emare gösterilmesi lazımdır.

Küçük ortaklar şimdi de güçlerinin yetmiyeceği bir şeyle karşı karşıya bırakılırlar. Çünkü T.T.K. 363. maddesine göre şirketin ticarî defterleriyle muhaberatinin incelenmesi yalnız genel kurulun açık müsaadesi ya da yönetim kurulunun kararıyla mümkün olmaktadır. Bir de hiç bir ortak şirketin iş sırlarını öğrenme yetkisine sahip değildir. Bu durumda mahkemeye başvurmuş bulunan ortaklar yeterli delil ve emareyi gösteremeyeceklerdir. Böylece kanun, kaşıkla vermiş olduğunu kepçeyle geri almakta, küçük pay sahiplerini fasit bir daire içerisinde yormaktadır.

II- HOLDİNGLEŞME OYUNU

Fıkıhta, ancak nakit para şirket sermayesi olabilir. Ayınlar, yani nakit para dışındaki mallar sermaye olamaz. T.T.K. ya göre ise ayınlar şirket sermayesi olabilir. Durum böyle olunca bir şirketin hisse senedi diğer şirket için sermaye olmakta ve bununla ikinci bir şirket kurulabilmektedir. İkinci şirketin hisse senedi ile üçüncü, üçüncününki ile de dördüncü ya da bir kaç şirketin hisse senetlerinin birleştirilmesiyle beşincisi kurulabilmektedir.

Holding, bir kaç şirketi tek elden idare etmek için kurulur. Bir şirketin hisse senedinin diğer şirket için sermaye olarak gösterilebilmesi gerçekte küçük sermayeli olan kişilerin ya da ailelerin büyük sermayeli olarak gözükmelerine, büyük iş sahibi rolüne soyunmalarına sebep olmaktadır. Mesela 100 milyon lira sermayeli bir şirketin 51 milyon liralık hissesine sahip olan bir aile, bu hisseleri sermaye olarak göstererek bir Holding kurabilir. Holdingin bir kısım hisselerini halka ya da eşe dosta satarak bundan elde ettiği sermaye ile üçüncü bir şirket kurar ve böylece şirketlerin sayısını zincirleme olarak arttır. Bu üç şirketten her birinin toplam sermayesi 300 milyon lira olarak gözükyorsa topu topuna 51 milyon liralık sermayeye sahip olan aile toplum karşısına 300 milyon lira sermayeli üç şirketin büyük sahibi ve yöneticisi olarak çıkar ve hisse senedi satın alma durumunda olan insanları bu görüntüsüyle aldatabilir. Bu konuya Muharrem Karslı'nın Borsa adlı kitabınının 95. sayfasında geçen şu örneği verelim.

"Sancaktar ailesi, 100 milyon lira sermayeli Sancaktar Boya Sanayii A.Ş.'nin %51 hissesine, yani 51 milyon lira nominal değerde 51.000 hisseye sahiptir. Bu 51 milyon lira nominal değerdeki hisse

senetlerine mahkeme kanalıyla değer biçildiğini ve bu değerın 102 milyon lira olduğunu kabul edelim. Sancaktar ailesi 200 milyon lira sermayeli Sancaktar Holdingi kurarak 102 milyon lira değer biçilen Sancaktar Boya Sanayi A.Ş.'nin hisse senetlerini Holdinge alır. Holdingin geri kalan %49 hissesini halka satar; halktan aldığı 98 milyon lira ile 192 milyon lira sermayeli Sancaktar Vernik ve Reçine Sanayi A.Ş.'ni kurar ve %51 hissesini Holdingin portföyüne koyar. Yeni şirketin geri kalan 94 milyonluk hisselerini piyasadan tanıdığı diğer müteşebbislere, diğer holdinglere veya halka satar.

Böylece, Sancaktar ailesi cebinden bir kuruluş yeni yatırım yapmadan iki şirket ve bir holdingin sahibi ve hâkimi olur."

Halbuki şirket sermayesinin nakit para olması şartı getirilecek olsaydı Sancaktar ailesi topu topuna 51 milyon liralık hisse senedine sahipken toplam 492 milyon sermayeli şirketlerin sahibi gibi gözükmecek ve karşısında bulunan muhatapları bu yolla aldatma imkânını elde edemeyecekti.

III- BORSA

Menkul kıymetlerin alınıp satıldığı yere menkul kıymetler borsası adı verilir. Menkul kıymetler kapsamına tahvil, hazine bonusu ve hisse senetleri girer. Tahvil ve hazine bonusu faizli borç senetleridir. Bunların alım satımı faizli işlem kapsamına girer. Hisse senetleri ise şirketlerin ortaklık senetleridir. Bunları alanlar, ilgili şirketin ortağı olurlar. Bunlar küçük ortak olacağından A.Ş.'nin büyük ortaklarının insafına terkedilmiş olurlar. SPK. (Sermaye Piyasası Kanunu) ve yönetmeliklerle bunların durumu iyileştirilmeye çalışılmıştır. Ancak A.Ş.'lerin yapısında temel değişiklikler yapılmadan, yönetimi üstlenen kişiler, yaptıkları haksız davranışlardan bizzat sorumlu tutulmadan, en küçük ortağın hakkını koruyacak değişiklikler yapılmadan bu haksızlıkların önüne geçmek mümkün olmaz. Bugüne kadar yapılan değişiklikler yeterli olmamıştır.

A- Menkul Kıymetlerin Halka Arzı ve Satışı

SPK. nun 6. maddesine göre, " Menkul kıymetlerin halka arzında açıklanacak bilgiler izahnâmede yer alır. İzahnâmede hangi bilgilerin bulunacağı hisse senetleri ve tahvil ihraçları bakımından ayrı ayrı olmak üzere T.T.K.nun ilgili maddelerindeki hususlar göz önünde tutularak kurul tarafından belirlenir.

Halka arz izninin verilmesinden sonra izahnâme Ticaret Siciline tescil ve ilan edilir. Halkın menkul kıymetleri satın almaya davet edilmesi izahnâme ve esas sözleşmeye, Kurulun gerekli maddeleri eklediği bir sirküler ile yapılır. Yapılacak ilan ve açıklamalar, ne gerçeğe uymayan abartılı veya yanıltıcı bilgiler içerebilir ne de halka arz izninin resmî bir teminat olarak yorumlanmasına yol açacak açık veya dolaylı bir ifade taşıyabilir. Kurul, yanıltıcı nitelikte gördüğü reklâmları yasaklar."

SPK'nın 10. maddesinde izahnâme ile halka açıklanan konularda meydana gelen değişikliklerin ilgili A. Şirket tarafından en geç 10 gün içerisinde Sermaye Piyasası Kuruluna bildirilmesi zorunlu tutulmaktadır. T.T.K. 281. maddesine göre izahnâme şirketin maksat mevzu ve müddeti ve esas sermaye olarak konan ayınlar ve bu ayınların karşılığı ve mevcut bir işletmenin ya da bazı ayınlarının devralınması esas mukavele hükümlerinden ise onun bedelini ve kuruluş genel kurul toplantılarının yerini ve toplanma usulünü ihtiva eder.

Yukarıdaki hükümler, bir şirketin hisse senedini alacak kişilerin şirketle ilgili bilgilere sahip olmasını sağlar gibi gözükmektedir. Ancak bunlar, şirketi ve şirket mallarını görme hakkına sahip olmadıklarından izahnâmede yazılı bilgilerle yetinmek zorunda kalırlar. Bir şey yazılı veya sözlü olarak ne kadar anlatılsa gözle görmek gibi olamaz. Bu sebeple fıkıhta görme muhayyerliği müşterinin temel hakkı sayılmıştır. Bu hak taraflarca ortadan kaldırılamaz. Ona dua ve selam olsun, Allah'ın Elçisi şöyle demiştir: "Kim

görmediği birşeyi satın alırsa görünce muhayyer olur" Müşteri, ben görme muhayyerliğinden vaz geçtim dese de onun bu hakkı düşmez²²⁴.

İzahnâmede verilen bilgilerin gerçeğe aykırı olduğu ortaya çıksa, ya da yapılan ilan ve açıklamaların gerçeğe uymayan abartılı beyanlar olduğu tesbit edilse, bu yüzden zarar gören kişilerin zararı karşılanamaz. Mesela 2000 liraya satılması gereken bir hisse senedi, yanlış beyanlar sebebiyle 3000 liraya ya da daha yüksek fiyata satılmış olsa vatandaşın bunu şikayet edeceği bir makam bulması mümkün değildir. Bu konuda vatandaş korumasız kalır.

Aldatma fahiş ölçülere varmışsa (gabn-ı fahiş) aldanan taraf satışı bozabilmelidir²²⁵. Yani yanlış bilgilere kanıp hisse senedini yüksek fiyatla satın almış olan kişi, onu geri verme hakkına sahip olmalıdır. Borsada böyle bir hak kabul edilmez. Gerçek değeri bin lira olan hisse senetlerinin, büyük reklam kampanyaları sayesinde 100 bin liradan satıldığı ve kısa süre sonra bu değer hızla gerilediği yaşanan olaylardandır. Hisse senetlerini bu şekilde piyasaya süren şirketler, büyük paralara hükmedecek konuma gelmektedir.

Mecelle, taşınır mallarda %5'lik aldanmayı akdi bozma sebebi saymıştır. Buna göre gerçek kıymeti 2000 lira olması gereken bir senedi, gerçeğe aykırı ilan ve reklamlara aldanıp 2100 liradan alan kişi onu geri verebilir. Ama menkul kıymetler borsası bu hakkı hiç kimseye tanımaz.

S.P.K. nun 47. maddesine göre, halka yapılan yazılı açıklama ve ilanlarda menkul kıymetlerin değerini etkileyecek önemli hususlarda gerçeğe aykırı veya noksan bilgi verenler 100 bin liradan 1 milyon liraya kadar ağır para cezası ve 1 aydan 2 yıla kadar hapis cezası ile tecziye edilirler. Bu kanunun 10. maddesine aykırı hareket edenler ise ellibin liradan beşyüzbin liraya kadar ağır para cezasına çarptırılırlar.

Ceza sözlükte, İşlenen bir suçun karşılığı anlamına gelir. Burada suç, hisse senedi alan vatandaşları maddi yönden zarara sokarak haksız kazanç sağlamaktır. Verilecek ceza bu suça engel olmalı ve bu yolla zarara uğrayanların zararını gidermelidir. Devlete ödenecek nakdi cezaların ve hapis cezasının bu zararı karşılamayacağı açıktır.

S.P.K. 49. maddesi, zarar gören vatandaşa bu konuda dava açma hakkı tanımamıştır. Bu suçlardan dolayı kovuşturma yapılabilmesi için Sermaye Kurulunun teklifi üzerine Maliye Bakanlığı tarafından Cumhuriyet Savcılığına yazılı baş vuruda bulunulması gerekir. Konuyla ilgili bilgi sahibi olan Cumhuriyet Savcıları da Maliye Bakanlığını haberdar ederek durumun incelenmesini isteyebilirler. Yanlış izahnâmeden dolayı zarar gören Maliye Bakanlığı veya savcılık değil vatandaşdır. Onların konuyu mahkemeye intikal ettirmesini beklemek kimi tatmin eder? Kanun koyan kişiler ne olup bittiğinden haberdar olamayan en zayıf vatandaşların bile hakkını korumaya mecburdurlar.

B- Kâr Dağıtımı

SPK. nın halka açık şirketlerle ilgili olarak getirdiği ve sonuçları itibariyle çok önemli sayılan yenilik kâr dağıtımıyla ilgilidir. Kanunun 15. maddesinde şu ifade yer alır. "Hisse senetleri halka arz yoluyla satılan A. Ortaklıkların esas sözleşmelerinde birinci temettü oranının gösterilmesi zorunludur. Bu oran Kurul tarafından tesbit oluncak miktardan aşağı olamaz."

²²⁴ - Mahmut b. Mevdud el-Mavsılî, el-İhtiyar li-Talî'il-Muhtar. Basım yeri ve tarihi yok. II. Cilt Sayfa. 15,16.

²²⁵ - Bkz. Mecelle 357.

A. Şirketlerde genel kurul, kâr dağıtım dağıtmama konusunda serbesttir. Sermaye Piyasası Kanununa tabi şirketlerde genel kurulun böyle bir serbestisi yoktur. Kâr varsa dağıtım mutlaka yapılır. Ancak bilançoda eski yıllardan kalan zarar kapatılmadıkça şirket kâr dağıtımına zorlanamaz. Kâr dağıtımının en önemli özelliği birinci temettü oranında gözüktür. T.T.K. da %5 olarak tesbit edilen birinci temettü oranı²²⁶ halka açık şirketler için Sermaye Piyasası Kuruluna bırakılmıştır. Kanun bu oranın kurul tarafından tesbit edilecek orandan az olmamak üzere ana sözleşmede gösterilmesini emretmektedir. Birinci temettü ayrılmadıkça başka yedek akçe ayrılmasına, ertesi yıla kâr aktarılmasına ve yönetim kurulu üyeleri ile memur, müstahdem ve işçilere kârdan pay dağıtılmasına karar verilemez.

Birinci temettü ile ilgili şu kural getirilmiştir: "Hisse senetleri halka arz yoluyla satılan A. Ortaklıkların birinci temettü oranı uzun vadeli devlet iç borçlanma tahvillerinin ilgili hesap döneminin son günlerindeki faiz oranıdır. Ancak ödenmiş sermaye üzerinden hesaplanacak bu birinci temettü oranı hesap dönemi net kârından vergi ve benzerleri düşülmek suretiyle bulunan dağıtılabilir kârın yarısından az ve %75'inden çok olamaz²²⁷."

Bilançolar üzerinde oynanabildiği ve kâr oranı düşük gösterilebildiği bilinen bir gerçektir. Buna göre şirketler, uzun vadeli devlet tahvilinin faiz oranı kadar kâr dağıtım ile yetinebilirler. Bu faizin %50 oranında olduğunu düşünelim. Bu oran, hisse senedinin nominal değerine göre belirlenir. Senetlerin üzerine bin lira yazdığı için her senet için 500 lira kâr vermekle yetinilebilir. İsterse bu senet borsada 50 bin lira üzerinden işlem görsün. Eğer kâr payı 1000 lira olursa şirket %100 kâr dağıtmış sayılır.

C- Bilanço Kârını Etkileyen İşlemler

S.P.K'un 15. maddesinde, şirketlerin bilanço kârını düşürebilecek işlemlere mani olunmaya çalışılmaktadır. Maddenin 3. bendi şöyle der:

"Hisse senetleri halka satılan bir A. ortaklık yönetim, denetim veya sermaye bakımından dolayı veya dolaysız olarak ilişkili bulunduğu diğer bir teşebbüs veya şahısla emsallerine göre bariz bir şekilde farklı bir fiyat, ücret ve bedel uygulamak gibi işlemlerde bulunarak yıllık kârını azaltamaz."

Bu kanuna aykırı davranışın cezası 100 bin liradan 1 milyon liraya kadar ağır para cezası ve bir aydan 2 yıla kadar da hapis cezasıdır. Bu konuda kovuşturma yapma yetkisi Maliye Bakanlığına bırakılmıştır.

Bir alım-satımda malın emsallerine göre bariz bir şekilde farklı bir fiyatla alınıp-satıldığını kim, nasıl tespit edebilir? Mallara biçilen fiatların piyasada bariz bir şekilde farklılık gösterdiği bilinen bir gerçektir. Faizli ekonomilerde ve enflasyonun olduğu yerde fiyat istikrarını sağlamak çok zordur. Bu durumda yukarıdaki kanunu uygulamak imkansız gibidir.

Türk Ticaret Kanununun 336. maddesine göre yönetim kurulu üyeleri şirket adına yaptıkları sözleşme ve işlemlerden dolayı şahsen sorumlu olmazlar. Bu kanunun konuyla ilgili bir istisnası vardır. Buna göre gerek kanun, gerekse esas sözleşmenin idare meclisi azalarına yüklediği vazifelerin kasten veya ihmâl sonucu yapılmaması halinde ilgili kişiler sorumlu tutulabilirler. Bu durumda SPK. 15. maddesinde belirtilen işlemin kasıt veya ihmâl sonucu olması gerekir ki, bunun ispatı da çok zordur.

D- Batık Şirketlerin Hisse Senetlerinin Borsada Satışı

²²⁶ - T.T.K. 298 ve 466.

²²⁷ - 26.2.1982 tarih ve 17617 sayılı resmî gazetede yayınlanan tebliğinin 7. maddesi.

Sermaye Piyasasının Teşviki Kanununun²²⁸ 5. maddesinin a fıkrasına göre finansman güçlüğü içinde bulunan anonim şirketlerden alacaklı olan bankalar, alacaklarının sermayeye dönüştürülmesi teklifinde bulunabilirler.

Aynı kanunun 7. maddesinin a bendine göre bu bankaların iktisab ettikleri iştirak paylarının, iştirak edilen sermaye şirketinin sermayesinin %15'ini aşması halinde aşan paylar 1992 yılından itibaren yedi yıl içinde Sermaye Piyasası Kuruluna bilgi verilerek satılabilir. 7. maddenin c bendi şöyledir: "Bu kanunun uygulanması dolayısıyla borsaya kote edilecek hisse senetleri için hisse senetlerini çıkaran A. Şirketin kârlılığı aranmaz"

Burada birbirine zıt ve ortaklık kavramıyla uyuşmayan birçok şey vardır:

a- Mesela borç nasıl sermaye olabilir. Sermaye, *işletilebilip şirkete gelir getirebilen, şirketin işlerinin kendisiyle rahatlıkla yapılabileceği şeydir*. Borcu sermayeye dönüştürmek şirketin tabiatı ile bağdaşmaz.
b- Şirketlerin bankalara olan borcu hisse senedine dönüştürülerek vatandaşlara satılır ve bu satışın yapılması için ilgili şirketin kâra geçip geçmemesi aranmazsa bu kanun batık şirketlerde alacağı olan bankaları kurtarıırken vatantadaşı batağa atmış olmaz mı?

E- Hisse Senedi Fiyatlarında Sun'i Dalgalanma

Şirket yöneticileri, şirketi bir sene kârlı göstererek hisse senedi fiyatlarının artmasına, ikinci sene de kötü göstererek hisse senedi fiyatlarının düşmesine sebep olabilirler. Fiyatları düşünce senetleri ucuz fiyatla toplayıp ikinci sene pahalıya satarak büyük ölçüde haksız kazanç sağlayabilirler. Maalesef bugünkü kanunlara göre bunu önlemenin imkânı yoktur. Çeşitli yayın ve basın organları ve bir kısım gazete yazarları ile devlet yetkilileri de hisse senetlerinin sun'i olarak düşüp çıkmasında etkili olmaktadır.

Sağlıklı bir mali yapı, devlet adamlarının beyanına bağlı olmayan ve şirket yöneticilerinin yanlış davranışlarına imkân vermeyen, çeşitli basın ve yayın organlarının insanları yanlış etkilemesine fırsat tanımayan bir yapıdır. Bunun gerçekleşmesi köklü değişikliklerin yapılmasına bağlıdır.

F- Sıfır Maliyetli Kredi

Şirketlerin yapısındaki bozukluk, borsada satılan senetlerin bedellerinin, sıfır maliyetli krediye dönüştürülmesine imkân vermektedir. Mesela yöneticiler, kredi alıp bu krediyi bir başka şirketlerine aktarabilirler. Halka açık şirket o kredinin faizini öderken, diğer şirket onun gelirinden yararlanır. Böylece bu şirketten öbürüne kâr aktarılmış olur. Bir müddet sonra birinci şirket borçlarını ödeyemez hale gelir. Haberin piyasada yayılmasıyla hisse senetleri panik içerisinde satılmaya ve nominal değer de çok altında bir fiyatla piyasaya sürülmeye başlanır. Mesela 40-50 bin liraya satın alınmış hisse senetleri 40-50 liraya müşteri bulamayabilir. Daha sonra da tasfiye masasına giden şirket, borsa kotundan çıkarılır. Genellikle böyle şirketler, bankalardan aldıkları borcu kapatamayacakları için, hisse senedi almak için verilmiş paraların tamamı kötü niyetli yöneticilerinin bir başka şirketlerine sermaye olmuş olur. Usulüne uygun yapıldığı takdirde bunun denetlenmesi mümkün değildir. Bu durumda şirketi batıran kimseleri sorumlu tutacak bir mekanizma da yoktur.

IV- SONUÇ

Sonuç olarak anonim şirketlerinin bugünkü yapısı ve borsanın işleyişi karşısında hisse senetlerinin Menkul Kıymetler Borsasından alım-satımını caiz görmek mümkün değildir. Çünkü bu, insanların

²²⁸- 3332 sayı ve 25 Mart 1987 tarihli Kanun.

mallarının haksız^ yere yenmesine göz yummak olur. Allahü Teâlâ, ekonomik ilişkilerin bel kemiği sayılan bir âyet-i kerimede şöyle buyuruyor:
“Müminler, mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin, ama karşılıklı rıza ile yapılan bir alım satımla yiyebilirsiniz” (Nisa 4/29)
Başarı Allah'tandır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

KİTAPLAR

Kur'an-ı Kerim.

Abdullah b. Kudâme (öl. 620 h.), el-Muğnî, Beyrut, 1404/1984.

Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsîlî, el-İhtiyar li ta'lîli'l-Muhtar, Mısır 1370/1951.

Abdullah b. Süleyman el-Meni', Buhûs fî'l-iktisâd el-İslâmî, Beyrut 1416/1996.

Abdullah b. Yusuf ez-Zeylaî, Nasb'ur-râye li ehâdis'il-Hidâye, Kahire 1357.

Abdullah DIRAZ, er-Riba fî nazari'l-kanûni'l-İslâmî, Kuveyt.

Abdurrahman b. Süleyman (Damad), Mecmaü'l-enhür, İstanbul,1301.

Abdurrahman el-Cezîrî, el-fıkh ale'l-mezâhib'il erbaa, Mısır.

Abdussettar Ebû Gudde ve İzettin Hoca, Fetâvâ Nedevât'il-Bereke, 5. baskı, Cidde1417 h. 1997 m.

Abdülazîm b. Abdülkavî el-Münzirî, et-Terğîb v'et-terhîb, Kahire, 1356 h. 1937 m.

Abdülaziz BAYINDIR İslâm Muhakeme Hukuku Osmanlı Devri Uygulaması, İstanbul 1986.

Ahmed b. Abdullah el-Kârî, Mecellet'ül-ahkâm'iş-şer'iyye (Abdülvehhab İbrahim Ebû Süleyman ve Muhammed İbrahim Ahmed Ali'nin tahkikikyle) Cidde, 1401/1981

Ahmed b. Hacer el-Heytemî, Tuhfet'ül-muhtac bi şerh'il-minhac,(Şirvânî ve İbn Kasım el-Abâdî'nin haşiyeleriyle birlikte) Tarih ve yer yok.

Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Hattabî (319-388 h.), Meâlimü's-sünen, (Sünenu Ebî Davûd ile birlikte) İstanbul 1981.

Ahmed Cevdet Paşa, Maruzât, İstanbul 1980, (Yayına hazırlayan Yusuf HALAÇOĞLU)

Ahmed Emin, Zuhurul-İslam, 3. baskı, Kahire 1962.

Ahmet ÖZEL, Hanefî Fıkıh Alimleri, Ankara 1990.

Alâuddin el-Kasânî, el-Bedai'us-Sanai' Beyrut 1394/1974.

Alâüddin el-Haskefî, Dürrü'l-muhtâr -İbn Abidin ile birlikte- Mısır 1386/1966.

Ali b. Ahmed b. Hazm el-Endelüsî, el-Muhallâ b'il-âsâr, Beyrut, 1408/1988.

Ali b. Ebîbekr b. Abd'il-Celîl el-Merğînânî, el-Hidâye, Şerhu Feth'il-Kadîr ile birlikte, Dar'ul-fıkr, Beyrut.

Ali b. Ebîbekr el-Merğînânî (öl. 593 h. /1197 m.) el-Hidâye, (Feth'ül-Kadîr ile birlikte) Bulak 1316.

Ali b. Ebîbekr el-Merğînânî, el-Hidâye şerhu Bidâyet'il-mübtedî, İstanbul 1985.*

Ali el-'Adevî, Hâşiye ale'l-Haraşî alâ muhtasar-i Seydî Halil, Beyrut.

Ali Haydar, Dürer'ül-hükkâm şerhü Mecellet'il-ahkâm, İstanbul 1330.

Ali Himmet BERKİ, Osman KESKİOĞLU, Hz. Muhammed ve Hayatı, Ankara 1981.

Ali ÖZGÜVEN, İktisat Bilimine Giriş, İstanbul 1983.

Alim b. Alâ başkanlığında bir heyet, el-Fetâvâ't-Tatarhâniye, el yazması, İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi No 10.

Ankaravî, Muhammed Efendi (v. 1099/1688), Fetâvâ'l-Ankaravî, Matbaa-i Amire.

Büyük Larus Ansiklopedi ve Sözlük, İstanbul 1985- 1986.

Cihangir AKIN, Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma ,İstanbul 1986.

Çatalcalı Ali Efendi, (v. 1103/1692), taş basma, tarih ve yer yok.

* - Bu araştırmada her üç nüshadan da yararlanıldığı için bunlar ayrı ayrı zikredilmiştir.

- Ebû Cafer et-Tahâvî, şerhu Maânî'lâsâr, (M. Zihnî en-Neccâr'ın tahkikiyle), Beyrut 1407/1987.
- Ebu'z-ziya Nureddin Ali b. el-Kahirî, Nihayet'ül-Muhtâc haşiyesi , Mısır.
- Ebubekr Ahmed b. Ali el-Cessas (305-370 h.), Ahkâm'ül-Kur'an , Beyrut,
- Ebûssuud Efendi, (v. 982/1574), Maruzat, el yazması, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi 113.
- Elmalılı Muhammed Hamdi YAZIR, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul.1935.
- Erol ZEYTİNOĞLU, İktisat Tarihi, İstanbul 1993.
- F.Neumark, Genel Ekonomi Teorisi, İstanbul, 1948.
- Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdillâh M. b. Ömer b. Hüseyin (v. 606/1209) et-Tefsir'ül-Kebîr, Mısır, 1357/1938.
- Feridun ERGİN, Emisyon Rejimleri, Ak İktisat Ansiklopedisi. İstanbul 1973.
- Feridun ERGİN, Enflasyon, Ak İk. Ansk. İstanbul 1973.
- Feridun ERGİN, Kredi Sistemi, İstanbul 1980.
- Feridun ERGİN, Para Türleri, Ak İktisat Ansiklopedisi, İstanbul 1973.
- Feyzullah Efendi, (v. 1115/1703), Fetâvây-ı Feyziyye, taş basma.
- Halil Ahmed es-Sahhar, Bez'ül- Mechud fi halli Ebi Davud, Beyrut.
- el-Haraşî, alâ muhtasar-i Seydi Halil, Beyrut,
- Hayerddin ez-Ziriklî, el- A'lâm, c. III, s. 74, tarih ve yer yok. Üçüncü baskı.
- İbn Abidîn , Muhammed Emin b. Ömer Abidin, Tenbih'ür-rükûd alâ mesâil'in-nükûd, Resâil-i İbn Abidîn, İst. 1319.
- İbn Abidîn , Muhammed Emin b. Ömer Abidin, Redd'ül-muhtâr, Kahire
- İbn Hişâm, Siyre, el-Kısm'ül-evvel, 2. baskı, Kahire 1953.
- İbn Kâdî Simâve (Bedreddin Simâvî öl. 823 h./1420 m.) Câmi'u'l-fusûleyn, Kahire 1300.
- İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed (öl. 620 h.) el-Muğnî, Beyrut 1404/1984.
- İbn Manzûr, Lisan'ul-Arab, Beyrut, 1410-1990
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, (v. 520/1126) Mukaddimât (el-Müdevvenetü'l-Kübrâ ile birlikte), Matbaa-i Hayriyye, 1324
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, Bida'yet'ül-müctehid, Mısır.
- İbn Sa'd, Tabakât'ül-kübrâ, Beyrut 1957.
- İbn'ül-Bezzâz, Muhammed b. Muhammed el-Kerderî (Öl. 827 h. /1424 m.) el-Fetâvâ'l-Bezzaziyye, (el-Fetâvâ'l- Hindiyye ile beraber) Bulak 1310.
- İbnü Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebîbekr (öl. 751 h./1350 m.), İlâm'ul-Muvakkîn, (Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd'in tahkikiyle), Beyrut, 1407/1987
- İbnü'l-Arabî, Ahkâm'ül-Kur'an, Darü ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1957.
- İbrahim ve Cevriye ARTUK, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirindeki İslâmî Sikkeler Kataloğu, İstanbul 1970.
- İmam Şafîî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. İdris (öl. 204), el-Ümm, (Hadislerini tahrir edip notlar ekleyerek yayına hazırlayan Mahmud Matarcı), Beyrut, 1413 h. 1993 m.
- el-Haraşî, alâ muhtasar-i Seydi Halil, Beyrut,
- İslam Fıkıh Akademisi'nin Kuveyt'te yaptığı 5. dönem toplantı tutanağı.
- İsmail KURT, Para Vakıfları Nazariyat ve Tatbikat, İstanbul 1996.
- Joseph Schacht, İslam Hukukuna Giriş, (Tercüme Mehmet Dağ, Abdülbaki Şener), Ankara 1977.

- Kadı Beydâvî, Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, Envâr'ut-tenzîl ve esrâr'ut-te'vîl. Tarih ve yer yok.
- Kâdîhan, Hasan b. Mansur el-Özcendi (v. 592/1196), Fetâvâ Kâdîhan, el-Fetâvâ'l-Hindiyeye ile birlikte, Bulak 1310.
- Kemâlüddin b. el-Hümâm, Şerhu feth'il-Kadîr, Bulak 1316.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, (v. 671/1272), el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân, Darü'l-kitabi'l-Arabi, 1387/1967.
- Malik b. Enes, el-Müdevvenet'ül-Kübrâ, (Sehnûn'un ibn Kasım'dan rivayeti) Mısır, Matbaa-t'üs-sâade 1323.
- Muhammed b. Ahmed er-Ramlî (öl.1004 h./1593m.), Nihâyet'ül-muhtâc ilâ şerh'il-minhâc, Mısır.
- Muhammed b. Mahmud el-Bâbertî, (öl. 786 h) el-Înâye ale'l-Hidâye, (Şerhu feth'il-Kadîr ile birlikte) Dar'ul-fikr.
- Muhammed b. Muhammed el-Kerderî, el-Fetâvâ'l-Bezzâziye (el-Fetâvâ'l-Hindiyeye IV. cildin hamışinde) Mısır.
- Muhammed Şata ed-Dimyâtî, İlanet'ütt-tâlibîn (Feth'ül-muîn haşiyesi), tarih ve yer yok.
- Muharrem KARSILI, Borsa, İstanbul, Tarih yok.
- Nasır Hüsrev Alevî, Sefernâme , (Arapça'ya tercüme eden Yahyâ el-Haşşâb), Kahire 1945.
- Netîcet'ül-fetâvâ, Şeyhülislâm Muhammed Arif Efendi'nin Fetvâ Emîni Ahmed Efendi'nin emriyle derlenmiştir. Taş basma.
- Ömer Hilmi Efendi, İthâf'ül-ahlâf fî ahkâm'il-evkâf, İstanbul 1307.
- Ömer Lutfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli, İstanbul.
- Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslamiyye Kamusu, İstanbul 1985
- Refii Şükrü Suvla, Para ve Kredi, İstanbul 1963.
- Sabri ORMAN, Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz, (Para, Faiz ve İslam kitabı içinde yer alan bir tebliğ) İstanbul 1992.
- Sadî Çelebî veya Sadî Efendi, Sadullah b. İsa, (öl. 945 h.) Şerhu feth'il-Kadîr haşiyesi, (Şerhu feth'il-Kadîr ile birlikte) Dar'ul-fikr.
- Salname-i devlet-i aliyye-i Osmaniyye, altmışsekizinci Sene, 1333-1334, İst. 1334.
- Sami Hasen Hamûd, Tatvîru'l-a'mâlî'l-masrifiyye bi mâ yettefikü ve'ş-şeriâti'l-İslâmiyye, 2. baskı, Amman 1402/1982.
- Selîm Rüstem Bâz, Şerhu'l-Mecelle, Beyrut 1406/1896.
- es-Seyyid Sâbık, Fıkh'üs-Sünneh, Kahire.
- Şemsüddin es-Serahsî, el-Mebsût, Beyrut, 1409 h. 1989 m.
- Şemseddin Sâmî, Kamus-i Türkî, Dersaadet 1317.
- Şemsüddin Muhammed b. Abdullah el-Gazzî, et-Timurtâşî, Tenvîr'ül-ebşâr, Mısır
- Tahsin SARAÇ, Fransızca Türkçe Büyük Sözlük, Ankara 1976
- Timurtâşî, Dürr'ül-muhtar, m.Amire.
- Yakut el-Hamevî, Mucemü'l-udebâ, Mısır.
- Yusuf b. Abdullah el-Kurtubî, Kitâb'ül-kâfi fî fıkhî ehl-i Medînet'il-Mâlikî, Riyad, 1398/1978
- Zeynüddin el-Milibârî, Feth'ül-muîn (İlanet'ütt-tâlibîn ile birlikte), tarih ve yer yok.
- HADİS KİTAPLARI**
- Müsnedu Ahmed b. Hanbel

Sahihu'l- Buhârî.

Sahihu'l- Müslim.

Sünenu Dârimî.

Sünenu Ebî Davûd

Sünenu İbn Mâce.

Sünenu'n- Neseî.

Sünenu't- Tirmizî.

KANUNLAR VE KANUN MECMUALARI

Bank-ı Osmânî İmtiyaznamesiyle Nizamnamesi.

Devlet-i Osmaniye'nin usul-i sikkesi, Salnâme-i Osmaniye, 1333-1334 sene-i mâliye, İst. 1334.

Düstur, tertîb-i evvel, C. II, İst. 1289.

Düstur zeyli, tertîb-i evvel, Matbaa-i Amire 1298 .

Düstur, tertîb-i sâni, c. VIII İst. 1923.

Düstûr, tertîb-i sâni, c. VI, Dersaadet 1334

Kavanin-i Nakdiyyenin Neşrinden Evvel ve Tedavülü Zamanındaki Müdayenât ve Muamelât Hakkında Kararname Layihası

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye

Meskûkât-ı Osmaniyye Hakkında Kararname Layihası

SPK. (2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu)

Sermaye Piyasası Kurulunun 26.2.1982 tarih ve 17617 sayılı resmî gazetede yayınlanan tebliği

Sermaye Piyasasının Teşviki Kanunu (3332 sayı ve 25 Mart 1987 tarihli)

Tevhid-i meskûkât hakkında kanun-i muvakkat (26 Mart 1332 = 8 Nisan 1916 tarihli)

Türk Ticaret Kanunu

Vergi Usul Kanunu

Zeyli-i Düstur I, İstanbul 1298. (Kavâim-i nakdiyye ile olan müdayenata dair fî 2 Ramazan 96 tarihinde neşr ve ilan olunan kararnameden emval-i eytâmın istisnası hakkında madde-i mahsusa)

ŞER'İ SİCİLLER

Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği Mahkemesi, 4 ve 743 nolu siciller İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi

İstanbul Kadılığı 65 numaralı Emir ve Ferman Defteri İst. Müftülüğü, Şer'iyye Sicilleri Arşivi.

İstanbul Kadılığı 213 nolu Emir ve Ferman Defteri, İst. Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi.

İstanbul Kadılığı 334 numaralı Ferman Defteri İst.Müftülüğü Şer'iye Sic. Arşivi.